Повість-вертеп

"Я бачу перед собою нових невідомих людей — сильних,

як леопард, прозірливих як ЧеКа,

і вільних, як Воля"…

М.Хвильовий

Світлій пам’яти поета і товариша —

МИХАЙЛА ПРОНЧЕНКА,

що за українську ідею пройшов через большевицькі тюрми й концтабори і не зломився, і нарешті був розстріляний

в Кривому Розі ґештапівськими посіпаками в 1943 році, —

цей твір про трагедію покоління

присвячую.

Автор

1

Коли надходить ніч і сон утікає з очей, а напружені нерви гудуть і вібрують, як дроти на буремних роздоріжжях, тоді…

Вона встає передо мною… Ольга…

Вона встає передо мною, як символ, як прообраз цілого покоління, поставленого грудьми проти трагічної епохи віч-на-віч, в нерівнім — до розпачу, до трагізму нерівнім! — двобої; покоління сміливого і затятого в понурій рішеності, і непримиренного в своїй трагічній, неупокореній гордості. Вона встає, як саме це покоління, розіп’яте на перехрестях Історії...

... З простреленим чолом, гола, заморожена і так виставлена на позорище, стоїть вона, як мармурова статуя, посеред великої площі, гордо закинувши голову в небо... дивиться в нього великими скляними очима, мов би позиваючи самого Бога, кидаючи йому розпучливо-зухвалий виклик...

Поругана і все ж таки незаймано-прекрасна в своїй божественній вроді і в своїй незрівняній гордості, скована жорстоким холодом і все ж динамічна, обернена в кричущу емблему, в символ, в апотеозу безоґлядної мужньости, гордости і зневаги...

Умертвлена — і все ж таки безсмертна.

Змордована — і все ж таки неподолана...

Це Вона!.. І це вже не особа, ні. Це сама душа цілого покоління...

Натягнуті нерви вібрують і гудуть, її образ обертається в зливу, в сліпучу, мерехтливу повінь облич, рухів, подій, нездійсненних мрій і сподівань і здійснених мук, стогонів... вогню... і крови... Вогненна повінь, вибухнувши раптово, розливається, мов лявіна з воскреслого вулкану "Вчорашнього", гуготить шалено, спалюючи мряковиння рефлексій "Сьогоднішнього" — мряковиння ницости й фарисейства, спекулятивної метушні й духовного ліліпутства... Воно береться попелом і опадає.

Тріюмфально, крізь цей туман межичасся, змиваючи, як Фенікс, з диму і полум’я, з центру хаосу епохи, знову і знову встає вона і височить

над мерехтливою віхолою — сяє, як прапор, вистрілений в небо, як клич, вирізьблений вогненними лезами над надгроб’ям доби, — довгої, жаскої і кривавої... Жахтить, як монумент над серцями трагічно поляглих — незчислених і ніким неоплаканих, безіменних героїв і мучеників.

...Душа покоління... Це ж їхня душа — отих "сильних, як леопард", суворих, як камінь, і "вільних, як Воля"... і звичайних, як чорна земля...

Повінь миготить і клекоче... Виламуючись з-під кори утоми і забуття, вибухаючи в найменших заломинах мізку, вона плине нестримним сліпучим потоком і гуготить серед глупої ночі, — з мукою, з болем прагнучи вирватись геть і прокотитись світами, як виклик, як протест, як постріл у очі сліпих і байдужих, як вогненне слово трагічної і великої правди.

Та ба... Оглух до нас світ...

Під склепінням повік завивається усміх, і хтось салютує з хаосу похмуро і гордо:

— "Галльо!.."

То хтось зухвалий повертав лице, маршуючи крізь сніги і пустелі, крізь згарища й дим, крізь громи і полум’я, — повертає лице і дружньо й з призирством махає рукою:

— "Нехай..." — і затято заламує брови. Тремтять... То напружені нерви тремтять і гудуть, як дроти, що женуть крізь безлюддя степів, крізь імлу і тумани, розгойдані бурею. І тремтить перетруджене серце. І закипає жалем, і закипає гнівом на цій карколомній параді безглуздої епохи. І спалахує вогнем упертости помноженої на розпач. І зацвітає цвітом похмурої гордости і зневаги.

II

Я бачу їх...

В затятім мовчанні і в стогонах, в пилу і в вогненних віхолах, в мертвих снігах і в громі експльозій, в пласкій всеубиваючій буденщині і в апокаліптичному грохоті безглуздої і жорстокої епохи — вони маршують... Пошарпані незгодами, скалічені тортурами, обплутані мряковинням брехні і зневаги, заляпані харкотинням злоби, вони маршують, уперто наставивши чоло проти вітру і міцно стиснувши щелепи. Маршують по всіх велетенських просторах своєї і чужої землі, похитуючись під перехресними ударами...

Вони маршують, задивлені в себе і в світ, гордо і призирливо — по безконечних етапах Сибіру, Колими і Евразії... По одиночних і масових камерах тюрем і казематів (десять кроків вперед, десять кроків назад, закусивши губи і зломивши брови)... По підземних штольнях і лабіринтах каторги... По греблях, віядуках і котлованах будованих і багатьох ще не початих Біломорканалів та БАМ-ів... По сходах катівень забризканих власною кров’ю... По чужих шляхах чужої війни... В чужих шинелях чужих армій... В колонах полонених... В людському інтернаціональному звалищі... В задротованих кошарах концентраків...

Похитуючись під ударами, вони не хочуть зламатись, — падають і знову встають, і уперто йдуть, — тримаються. Зціпивши зуби. Запалені невгасимою вірою в поразку безглуздя, в світле прийдешнє — в ту мить, коли нарешті виб’є їхня година і настане час історичного реваншу, час розплати і час їхнього таки тріюмфу. Вони вірять. І вони прагнуть. І та віра, і те пекельне бажання, і та іскра гордої мужньости, що невгасимо тліє під найпотворнішими нашаруваннями, — не дає їм загинути, веде крізь найтяжчі іспити, опанцеровує проти страждань які переступають межі можливого, і підносить гордо чоло, зберігаючи на нім материнське благословення.

І вони не тонуть. І вони в вогні не горять.

Це вони.!. Живучі, як леопард, і сильні, як леопард. Сильні духом і витривалі тілом. Стійкі, як чорна земля. І вільні, як Воля, гордим своїм серцем.

Це нове покоління моєї Вітчизни. Покоління всіма ігнороване, цілим світом перекреслюване і все ж таки реальне й незнищиме. Серце їхнє, як наснажений гнівом вулкан. Розум їхній — як лезо меча. Руки їхні — як залізні кліщі екскаватора в шрубах мозолів і в чорних шматочках землі. І воля їхня — як той булат, викована тяжким молотом епохи, що потовк і потрощив геть скло й череп’я, а викував і вигартував сталь.

Вони мовчазні, але їм належить майбутнє.

Це покоління витримало всі проби і стоїть понад страхом смерти, прикриваючи грудьми пошарпаний бурями стяг в бризках крови перших хоробрих, пориваючись таки його розгорнути до великого бою.

З усіх точок земної кулі, з усіх прірв і баюр, нахиливши уперто голови, вони пориваються до одної точки, вони звернені до неї зором, вони стремлять до неї серцем. І ім’я їй — Вітчизна, зібрана в одному гордому слові.

Ідучи по світах, я відчуваю їх поруч, я відчуваю їх подих, я відчуваю їх голос, я дивлюся їм в очі, я читаю їхній усміх — і окрилене серце закипає снагою. Втома і розпач обертається в гнів і вогонь. Упавши, я знову підвожусь і йду… Йду… Уперто зціпивши зуби… Крізь хаос і безглуздя. Крізь мряковиння мерзости й підлоти. Наставившись зором понад усім на них…

Біль їхніх страждань і полум’я їхньої правди присвічує мені в цім страшнім мряковинні.

Осанна вам!.. Осанна вам — безіменні герої і мученики. Вам — кинені історією і цілим світом напризволяще й наругу. Через муки і смерть,

через остракізм, призирство і зраду, через мряковиння ницости і братовбивства й через "анатему" клікуш і фарисеїв, через тяжку Голготу — час вашого тріюмфу гряде.

Все ж таки він гряде!

III

Приходить ніч — і сон утікає з очей. Я змикаю їх — накриваю тяжкими повіками. Я заслоняю вогонь, що пече їх і сліпить з середини, — і не можу його заслонити.

Напружені нерви вібрують і дзвенять. Дзвенять, як дроти на роздоріжжях Вітчизни, утікаючи в далину, заткану маревом. Дзвенять, як ті сосни з пекучих новель трагічного герольда великого "Завтра", — буревісника й вчителя. Дзвенять, як ціла трагічна і жаска моя епоха... Вібрують, як ціла моя Вітчизна в громах і експльозіях, і в тиші зловісного передгроззя, чорного межичасся...

Перед внутрішнім зором, як в сліпучім калейдоскопі, пропливають марева... Не марева — документальні і тим потрясаючі фільми, блискучий хаос, ім’я якому "Історія"... Так, вже Історія, вчорашній день моєї Вітчизни... А в нім — моє покоління. Моє зацьковане, моє стероризоване, обложене трикутником смерти, здане на самого себе, поставлене віч-на-віч перед апокаліптичними ворожими силами без виглядів не тільки на перемогу, а навіть на збереження, і все ж таки зухвале моє покоління. Зухвале трагічною зухвалістю приреченого і уперте безоглядністю протестуючого...

Фільми біжать сліпучим хаосом — паралельно, навскіс і зустрічно, напливаючи й перетинаючись блискавично-мінливими кадрами. Вони товпляться, налізають один на один... І годі вправити все те в систему. Це повінь. Вона плине з гуготом десь з макабричної темряви й щезає в темряві, в чорнім проваллі. І лише потрапивши в поле прожектора — в

сяйво гарячкового внутрішнього зору, враз загоряється блиском, мерехтить і вирує, спадає каскадом подій, деталів, облич...

Епоха... Вибігає деталями й ударяє ними сліпуче, нагромаджує, монтує з них цілість... Та й знов розсипається виром. Лише окремі з них довго бренять ще, полишивши слід за собою.

.....

...Над сонячним морем летить альбатрос... Мов блискавка, перетинаючи сонячні промені, він загинає спіраль над крейсером, що носить ім’я моєї Вітчизни, обходить наструнені щогли, і прапор за ним поривається в небо... Погойдуючись над безоднею, над розгойданим малахітом провалля, сталевий чорноморець, гордий чорноморець наставився жерлами німих гармат в імлисті обрії, примружився зором нашорошених ілюмінаторів на сизий контур берегів і таємниче мерехтить в напруженій тишині передгроззя... Запанцерований. Мовчазний. Загадковий. Тривожачий своїм сталевим таємничим полиском...

І кричать стрижі, і мечуться меви й ластівки над реями, збентежено в’ються і всі разом припадають до рей. Чіпляються на них і на троси... І кричать розпучливо, товпляться і кричать...

А на палубі, білий, як мева, походжає штурман. Юний і похмурий штурман... Поки заступати на вахту, дивиться в загадкову далину, дивиться як бриє крилом альбатрос, і, приклавши руку до брів, насвистує зухвалу мелодію... Відважний вихованець штормів і бур і сміливий піонір майбутніх, вимріяних, ще не бувалих рейсів. Він дивиться в далину і сам себе бавить задумливо:

..."Чудесні дива ходять по морях..."

.....

...Гудуть вентилятори. Висять гамаки над прольотами межи сходами всіх шести поверхів... Сліпуче сяють молочні пухирі в стелі й на стінах... Штурман босий і напівголий іде по тяжких ґранітових сходах, скроплених краплями його ж крови, що стікає йому з уст, з побитих рук і ніг, лишаючи слід там, де він пройшов... Іде, заклавши руки назад, оточений трьома "заплічних діл" майстрами й конвойними...

Це він робить вже стодвадцятий рейд по цих сходах, проходячи повну програму мук т. зв. "Великого конвеєра" в універсальній катівні УГБ... Зціпивши зуби, іде по вертепу новітньої, жорстокої інквізиції — по Голготі сміливих, волелюбних і гордих... Такий же замріяний, незламний і затятий, як... як моряк з крейсеру, що носить ім’я його Вітчизни...

А потім...

.....

Завиває вітер і сліпуче мерехтить сніг... Стріляють дерева, розриваючись на п’ятидесятиступневому морозі, і стовпами стоять блискучі пилинки до самого неба...

Штурман "грає на баяні" — (пиляє ліс)... З такими як і сам тягає велику пилку в глибоких снігах, на сибірській каторзі... Убраний в лахміття і нужу, на такім лютім морозі, як сама люта епоха, — грає він ось так "на баяні" й підспівує... І насвистує ту саму зухвалу мелодію — мелодію замріяного чорноморця... І дивиться на сліпуче сонце, приклавши руку до брів, і посміхається в лискучу морозяну імлу:

— "Чудесні дива ходять по морях..."

.....

Маленькі деталі. Дрібні кадри, вихоплені з грандіозної епопеї, з хаотичної і страшної цілости.

Фільми біжать і міняться. І пересновуються, і перехрещуються...

Плинуть обличчя і руки, і усмішки, і гамір великих товпищ, і шелест самотніх келій... Великі події й дрібні епізоди... На весь світ відоме і нікому не знане... Тра-гічне і смішне, величне й ганебне, героїчне і підле...

Від давноминулого до недавнього, до того, що зроджує найбільший біль і найгостріше підстьобує нерви.

Я намагаюсь вхопити кінець і ввести все якось в систему, укласти в рямці послідовности, — бодай частину, бодай один акт, бодай одну сцену з тієї велетенської епопеї, з тієї історичної вистави, що нагадує собою дивовижний вертеп. Бодай останню, таку пам’ятну мені сцену. Заключний акт.

І тут — раптом знову зринає Вона... Її образ... Образ юної і прекрасної, як сама юність, виставленої на позорище... Простреленої, оголеної, замороженої і так виставленої на лобнім місці, на перехресті шляхів Історії...

Тоді я зціплюю зуби й напружую пам’ять. Я хочу упорядкувати цей жах, я хочу упорядкувати цей кадр з великої епопеї, я хочу стежити за ним у всій його цілості, в логічній послідовності, в трагічній його викінченості, ба, — у всій буденній документальності, навіть у всій прозі деталів. Цей — один з безлічі, але окремий акт епопеї. Привести його в систему, власне повернути йому систему, порушену божевільною повінню, тією нестримною лявіною, що все трощить і перевертає вибухами найяскравішого, сліпучими фоєрверками найбільш кричущого.

І її обличча, її постать — є теж тим кричущим. Пущена, як постріл в небо, як прапор, як клич і як обвинувачення, вона встає над усім...

Але це — фінальна сцена. Це є крапка. Апотеоза...

Я зціплюю зуби і напружую пам’ять, шукаючи точки початку, логічного початку в нелогічнім хаосі подій. Я повертаюсь знову і знову, а вона стоїть надо мною:... "Мусиш!.." — Так, мушу...

І я щільніше закриваю повіки, щоб вони не розбігалися ті кінці, ті деталі. Я хочу зібрати їх докупи. Зібрати і випустити послідовно їх, закарбовані в найдальших заломинах мозку... І випустити ті ляльки, що з’являючись на бозна якому пляні, метушаться і скачуть, нагадуючи чомусь урухомлених олив’яних салдатиків, — конкуруючи з людьми, лізуть з усіх шпар... Вони вириваються, збиваючи одно одного, але я їх запихаю назад. Вхопивши першу ліпшу точку в безкінечнім ланцюзі причин і наслідків і взявши її за умовний початок, я хочу щоб вони вибігали логічно і за порядком, і вірно у їхніх стосунках до подій і до людей, — всі ці химерні ляльки дивовижної драми.

Я хочу вернути систему такою, як вона була — систему шматка доби, яка сама тії системи не мала; знову перефіксувати все і скріпити для самого себе. І так лишити в своїй пам’яті...

І безсонними ночами переглядати знову і знову, лежачи горілиць, — дивитись, як вони оживають і біжать під склепінням повік, змушуючи серце тремтіти.

...Химерний театр. Мінливий і хисткий, і найбільш документальний театр моєї дзвінкої самоти.

IV

Це — вертеп.

Велетенський, і ще не бачений вертеп, де збожеволілий режисер, знехтувавши всі закони театральної штуки, урухомив раптом усе зразу. А може, розгубившись перед грандіозністю сценарія, він здався на самих акторів, давши їм волю... І от кожен з них став сам собі

режисером... І всі вони в творчому ентузіязмі зажили і зарухались кожен по-своєму, кваплячись навзаводи себе показати, — перед лаштунками й поза лаштунками, і перед заслоною, і з боків, і зовсім на неозначених і непередбачених точках неосяжної сцени... На могутнім театральнім пляцдармі...

І ім’я тому пляцдармові, цілому тому театрові — Україна...

На цім пляцдармі, в цім, власне, театрі й відбулася перша і справжня, історична ця вистава, цей карколомний вертеп. І вже його не можна так поставити наново, бо в його поставі брав участь цілий світ. Потім все рухнуло. Режисер переляканий утік. Він утік зразу після прем’єри...

Але все одно такі вистави бувають лише раз.

Потім з них можна зробити вже тільки умовну мініятюру, — в межах людської пам’яті, в рямцях тієї пам’яті і на її пляцдармі...

Режисер утік, і я намагаюсь перебрати його функцію... Власне мій вертеп вже не потребує режисера, як не потребує й сценарія. Я просто випускаю весь той хаос в тій послідовності, як він був, і лише регулюю рух, як той поліцай на перехрестях війни. Все мусить іти за порядком.

Хаос мусить іти за порядком. Я пильную історичної правди. Я намацую ледве вловимий каркас в тім хаосі — каркас системи, мережу послідовности й логічного зв’язку, складний стрижень життьової невигаданої трагедії. А намацавши його, я відкриваю заслону...

Вертепні ляльки затемняють героїв, лізуть з усіх шпарин, розмахують руками й клейнодами і кричать... Лізуть крізь завісу, вистрибують до залі і навіть на вулицю... Маршують... Біжать... Кривляються і репетують... Я їх запихаю назад, не завжди даючи раду,

бо не знаю тих законів мистецтва, які дозволяли б все те вкласти в якісь рямці.

Вертеп...

Всі ті ляльки і чортики — з труп’ячими голівками, з орлами, з зорями і так без нічого, — в голубих, сірих і рудих мундирах і без мундирів — знову і знову видираються й галасують на всіх мовах, і я ледве бачу крізь їхні товпища знайомі обличчя — обличчя властивих героїв... І знову я їх запихаю назад, всі ті ляльки — всі ті менші й більші, головні й другорядні уособлення отих "двунадесяти язиків", що ордами перемаршували аж тричі через простори моєї Вітчизни в диму і грохоті...

Я воюю так з ними, аж поки не ловлю себе на тім, що я насилую історію... Тоді я даю їм цілковиту волю. Лишаю тільки за собою право опускати й підіймати заслону стомленої уяви, — опускати тоді, як губиться зв’язок в тім хаосі, як щезає в нім образ тії, що стоїть над усім на Голготі, і підіймати — лише вглядівши її гордий профіль. Решта випадає в чорне провалля "антрактів".

Так я маю реґулювати вертеп. Регулювати жахливу повінь, відтинаючи геть кадрилі цілі серії їх, що переобтяжують хаосом, і роблючи там провал, павзу, коли можна бездумно лежати і лише слухати, як гуготить серце. І внутрішнім зором дивитися в ЇЇ обличчя, тільки в ЇЇ обличчя.

Та вони — всі ті ляльки і блазні — вдираються в антракти і галасують в темряві. Все ж таки галасують.

Вони навіть іноді вистрибують із-за заслони... Але я вже на це махаю рукою — нехай.

Вертеп...

ВІДСЛОНА ПЕРША

.....

Це було тло...

Безперервно плине людський потік по розбомблених шляхах... Згорблені, обдерті, голодні, брудні істоти — вчорашні (і завтрішні) робітники, селяни, інтеліґенти, — збурені великою і так багато обіцяючою катастрофою, — вертаються на свої місця... Після страшної бурі, що пронеслася широкими просторами, містами, селами і шахтами України, вони, висаджені в повітря і розкидані на всі боки, як шматки землі вибухом бомби, — вертаються на свої місця, а чи шукають нових... Так, нарешті нових, ліпших місць, де б звити собі гніздо для нового... Так, для нового, ліпшого життя...

Як комашки із зруйнованого комашника...

Сповнені надій попри всі трагічні поневіряння, тягнуть вони врятовані свої вбогі пожитки... Вибиваються з сил та не вибиваються з віри, що вже нарешті — після всіх, здавалось, безконечних мук, — хай і ціною втрати багато чого з найдорожчого, все ж таки почнеться нове життя. Вони переносять злигодні, холод і голод стоїчно, бо знають, бачать, переконуються, що Історія зрушила з мертвої точки і пішла карколомними стрибками... Іде... Гуготить!.. Може дійде до кращого... Дай же, Боже!..

Вони несуть клунки, вони рухають перед собою саморобні візочки з усім своїм вбогим скарбом і з худими, напівголими дрібними дітками... Та не всі дітки такі щасливі, що їдуть, — багато біжать пішечки, тримаючись за материну або сестрину спідницю...

.....

1

У великій і світлій кімнаті районової (сільського району) амбулаторії (при районовій лікарні) — хаос, як і в цілому світі, атмосфера того ж самого великого переселення людей. Кімната подібна на все зразу:

аптека — бо в ній стоять не розграбовані остаточно аптечні шафи з рештками медикаментів,

ательє мистця — бо стоїть мольберт з початою картиною, а на стінах сохнуть кілька готових робіт, на яких басують коні, коні і знову коні, крім того розвішано багато етюдів, гравюр, шкіців; на стільці пензлі і тюби фарб, під стільцем етюдник і різні малярські причандали...

Музична кляса — бо стоїть рояль, а на нім стоси нот, ще й розкриті ноти стоять на пюпітрі над клявішами...

Бібліотека — бо частина стіни зайнята полицями заставленими рядами книг...

Евакопункт чи заля двірця — бо біля дверей згромаджено на підлозі рюкзаки, валізи, торби...

І нарешті житлова кімната — бо стоїть двоє застелених ліжок, одно з яких особливо старанно прибране, по-дівочому причепурене, з прекрасним стилевим українським килимом на стіні, а на килимі кілька фотообразків. Над килимом портрет Шевченка. На протилежній стіні — портрет Франка. Крім двох прибраних ліжок, ще двоє складених — (т. зв. дачок) і приставлених до стіни... Кілька "збірних" — здекомплектованих — меблів. Один добрий писемний стіл під зеленим сукном...

Шиби вікон ще позаліплювані навхрест смужками паперу, проти бомбардування...

За вікном, під осінньою мжичкою ронять золотий лист каштани.

Такий мала вигляд амбуляторія при районовій лікарні містечка Н. року божого 1942-го, восени.

2

— Гурра!.. Гурра-а!.. Їдуть!... Їдуть!.. — потрясає повітря войовничий дитячий крик і слідом за тим вкочується в двері і сам крикун — п’ятилітній русявий хлопчик — на триколіснім дитячім вельосипеді, ще й кінь на припоні торохтить коліщатками услід... Вельосипедист в піднесенні буйно гасає навколо:

— Їдуть!.. Усі їдуть!.. І звідусіль їдуть... З Харкова їдуть!.. З Донбасу їдуть!.. такі смішні!.. З Києва їдуть... (і зупиняється, широко витріщивши — і так великі — здивовані очі, приголомшений наглою думкою):

— А мами нема?!. — стоїть і слухає, як там десь за вікном "їдуть"... Хлопчикові збирається на сльози. Але він по-дорослому серйозний, бо ж він уже "великий". Лише дивиться великими допитливими очима просто себе і дивується, щоб не заплакати:

— А мами нема...

3

З бічних дверей до кімнати входить на милиці безногий (однієї ноги нема) ще й безрукий (однієї руки нема), молодий, а вже сивий "дядя Гриць". Мистець — маляр. Одягнений в засмальцьовану стару одежу, немов тракторист в степу. Він молодий віком (30-32 роки), але старий досвідом, пошарпаний в життьових бурях. Розкішне, хоч і сиве, волосся, підстрижене "під миску"; високе чоло, сміливий, суворий, зосереджений погляд — свідчать про людину не пересічної вдачі. А дві прямовисні

глибокі зморшки над бровами збуджують думку не про мистця, а скорше про суворого прокурора, міцно замкненого в собі.

Дивиться на годинника на руці й сідає до мольберту на стілець, хапаючись, бере пензля:

— Півгодини лише маю... Він чорт пунктуальний...

— Дядю Гриць!.. — підкотився хлопчик на вельо.— Що ти малюєш оце?..

— Коники, товаришу Борисе, коники... — "Дядя Гриць" кепкував з гіркою іронією, либонь над самим собою і, зідхнувши, штрикав пензлем через силу в мальовидло.

— А навіщо?..

— "Для сміху", товаришу Борисе!.. — (і посміхався гірко, щось думаючи).

— Але ж ти вже коники намалював...

— І знов малюю... хай воно сказиться...

— Варум?.. Га... Але ж це не "коник", це якась пані, о...

— Пані... Але все одно коник...

— Варум?.. А чого вона "коник"?

Мовчанка. "Дядя Гриць" хмуриться, ховаючи посмішку межи брів. А Борис не здавався, заінтриґований:

— І Гітлер — теж коник?.. що ото ти малював... — І Гітлер теж "коник"...

— Варум?...

"Дядя Гриць" ще дужче хмуриться — і не витримує, суворість його раптом щезає і він регочеться, хапаючи Бориса за русявого чуба й куйовдячи його:

— Чого ти до мене причепився, як німець — "Варум... Дарум...?!" — Коли ж я сам в тому нічого вже не тямлю!.. (зідхає нагло) — Ех... Гіркий наш хліб, товаришу Борисе!. — і пускає хлопчика, дивиться на годиник:

— Ну, біжи гуляй... Виглядай маму... А я мушу кінчати...

Хлопчик викочується з кімнати, а мистець чухає потилицю заклопотаний, злісно дивиться на мальовидло й іронізує:

— Сикстинська мадонна... по-баварському. В масовій продукції Третьої Імперії... (з обуренням штрикає пензелем "мадонні" в очі, малюючи, говорить до неї з сарказмом) — Обіцяли Рафаеля повісити, як не встигне... І він от продукує вас як черевики... (Заскаливши око, придивляється і робить підсумок, перекривляючи) — "Ах! Пріма!.. Зеер шен... "Віфіль костет?" (змінивши голос) — Айн пакет сиґарет!.. Га... За цілу мадонну! (З обуренням кидає пензля) — Вже!.. Хай так. (Зрівнює з фотокарткою, з якої копіював, і гірко зідхає) — Велике щастя маєш, фрау... з якогось там дорфу!.. Малює тебе от перший мистець республіки... І малює... (Насупивши брови, дивиться якусь мить... І знову бере пензля) — Казав ніби "сам приїду"... Чорт...

До кімнати вбігає КАТРЯ, витираючи на ходу рушником руки й термометр. Вона в лікарському халаті, бо лікар районової лікарні. А всього тій дівчині років 24-25.

Вона вродлива і шляхетна, хоч простого роду, що видно з її скромної безпретенсійности, простої зачіски і манери говорити. Говорить просто і округло, як звичайна селянська, але освічена дівчина, пишаючись своїм полтавським діялектом з його безподібним "л". Поводиться, як господиня дому.

А слідом за нею — МАТИ. Звичайна селянська мати. Зупинилася в дверях.

— Чув?!. — поперла Катря рушник на ліжко, схвильовано: — Яка новина!!. Яка новина, брате!!. А ти сидиш...

ГРИЦЬ занадто вже огрубів для всяких "новин", але підніс брови запитливо. А КАТРЯ аж тремтіла від хвилювання, мерехтіла від радости, ходила ходором:

— Уряд!!. У Києві вже, кажуть, український уряд!!. Самостійний!.. Наш, український уряд!.. Ур-р-ра!!. (вимахувала руками, тримаючи в одній термометр).

Гриць підніс брови вище:

— ?..

— Так, так... І знаєш, хто на чолі уряду?

— ??.

— Володимир Винниченко (і аж підскочила)!..

— ??!

— І Остап Вишня... (аж почала вимахувати термометром; глянула на термометр і почала струшувати в хвилюванні).

ГРИЦЬ скептично і в той же час мелянхолійно посміхається, позираючи на годинник:

— Я Остапа Вишню бачив на Біломорканалі...

— А тепер він у Києві... В уряді... Ти розумієш — в уряді!!. А головне — Винниченко!.. Ух, чудесно!., (швидко нишпорить в книжках на полиці, знаходить "СОНЯШНУ МАШИНУ", цитує епіграф)

— "Моїй соняшній Україні присвячую"... — тулить книгу до серця... Другою рукою струшує термометр...

ГРИЦЬ серйозно, роздумливо:

— Кому ти збираєшся міряти температуру, чи не собі?..

— Ай, ти неможливий... Ось Ольга приїде — вона все розкаже... Вона вже його мабудь бачила...

— МАТИ, що весь час дивилась на дочку замилувано, сміючись:

— Та ж уряд у Києві, а Ольга приїде з Харкова... Ти вже здуріла з радости... Вона ж ніби одбилася від заводу в Харкові...

КАТРЯ розчаровано:

— Правда, мамо... Я й забула... Але вона одбилась не в Харкові... Ота її товаришка, що заходила, казала, що вони втікали аж від Вороніжа... Вона лиш затрималася в Харкові... Буду, мов, не сьогодні-завтра...

МАТИ:

— Так... Тільки де ж вона?.. (зідхнула) — Чи може вже її й живої немає... Боже, Боже... Там в Харкові люди мруть, як мухи, від голоду... Котів поїли...

КАТРЯ з глибоким переконанням:

— Приїде, мамо, приїде... Ви приїхали і вона приїде.. Ольга не така щоб загинути... От Ви теж...

— Так то ж я... Я пішки прийшла, та ще й онука привела — ми так поспішали до мами... (посміхається, не пускаючи рукою сльозину, що капосна настирливо видирається)

КАТРЯ:

— І Гриць он прийшов... Всі поприходили... І вона прийде... Десь човгає бідолашна пішки...

МАТИ аж стинається за дочку:

— З Харкова і сюди — пішки!.. (хитає скрушно головою) — Та по такій грязюці!.. Та в такий час!..

ГРИЦЬ, малюючи:

— А Вам, мамо, хіба з Києва було ближче?

— Так то ж з Києва!.. І то ж мені...

— А то нашій Ользі!.. (сміється) — Ви погано знаєте географію, мамо...

МАТИ, програвши дискусію, посміхається:

— Дай, Боже... (хреститься. Бере валізку й клунки шепчучи — "Все, все покинула... Тільки й донесла...-" перекладає клунки на інше місце, розкрила валізу, любовно виймає кілька фотографій) — Ось вона якою була, як їх вивозили з тим заводом... А це АНДРІЄВА. Ще перед Сибіром... Тільки но побралися...

ГРИЦЬ, вперше побачивши обличчя зятя:

— Оце її чоловік?.. (сумно)... Так я його й не бачив... (дивиться довго, передає Катрі, — та, обтерши обидві фотокартки ніжно, поставила їх рядом на столі; мати тим часом вийшла з речами; Гриць вшнипився очима в фотокартки і, забувши про все, довго дивився. А далі зідхнув та до Катрі:) —

— Так, кажеш, уряд у Києві?.. Може й він (кивнув на фотокартку) — і Андрій в уряді?.. Він же теж ніби був там... з Остапом Вишнею... на каторзі...

КАТРЯ з запалом:

— А чому ні!?. Еге ж, ну, скажи — чому ні?..

ГРИЦЬ:

— ...і я був на каторзі...

— Ні, ти скажи — чому ні?!.

— А тому ні, що я от — твій брат і професор та ще й каторжник — малюю от коники тут... І то ще добре...

— Ну, то й що!.. Прийде твій час... Та ж така культурна нація!.. і тебе оцінять — за все і за каторгу.

ГРИЦЬ махнув пензлем скептично:

— А-вже ж...

КАТРЯ:

— Ні, ти неможливий... Ось буде нарешті порядок... Ти ж зрозумій — уряд!!. Наш уряд!!!.

ГРИЦЬ:

— Ти ще не розбила термометр?..

КАТРЯ обурено:

— Свинство... Ні, ти зовсім неможливий... Не розумію, чому ти став мистцем... Ти такий, як і Ольга, — упертий і дуже мудрий... Та теж — хеміко-математик... І ти теж — черствий хемік, ще й їдкий, як ціянкалій... Га!.. Поробилися гречкосії хеміками та математиками, і хоч ти лусни.

ГРИЦЬ:

— Та лікарями...

— Ні, ти зовсім, зовсім неможливий... Чого ти смієшся, як... Он уже сивий!..

ГРИЦЬ:

— Сивий... Бо дуже хотів того що й ти от... Та й забагато про те думав — довгі, тяжкі роки... (дивиться на свою милицю, зідхає) — Та...

КАТРЯ:

— То ти не віриш?.. А я вірю... Вірю... Вірю... Я вірю в Правду... Я вірю в європейську цивілізацію... Я вірю в справедливість... Та ж у них на бляхах написано — "ҐОТ МІТ УНС", з нами Бог...

ГРИЦЬ:

— Ну, добре... Я вже вірю. Але... Ти хочеш знати, хто стоїть на чолі "нашого" уряду?

— Не хочу! Не хочу... Я вірю... Я вірю в Правду... Бо нащо ж вони написали "ҐОТ МІТ УНС"?!.

— Гаразд... То може ти хочеш знати, що то за "Гот"?

— Ну?..

— Ось, бачиш, пферди понамальовувані?..

— Сам ти пферд...

Гриць сміється. Катря розхвильована бере знову й листає "СОНЯШНУ МАШИНУ".

ГРИЦЬ сумно:

— Ну, годі, мала... Я зовсім не хочу руйнувати твою, таку прекрасну мрію... Дай, Боже, щоб вона здійснилась... Тільки от...

ЧУТИ РАПТОМ СИРЕНУ АВТОМАШИНИ, ТУПІТ...

ГРИЦЬ почухав голову, одклавши геть пензля:

— Ну, от... Здається йде й сам твій — чи то пак "наш" — уряд. (про себе) Невже справді сам пригнав?!. Не може бути...

Двері широко відчиняються...

5

Входить ФЕЛЬДКОМЕНДАНТ герр МАТІС. В мокрій від дощу ґумовій накидці. Молодий, дуже гарний і дуже набундючений. Чоботи високо заболочені...

За ним увійшло ще двоє старшин — старий віком, грізний вільгельмівськими вусами ОРТСКОМЕНДАНТ і якийсь ЛЯЙТЕНАНТ. А за цими двома ззаду ще два ДОЛМЕТЧЕРИ у військовій уніформі.

Увійшли всі, не привіталися, покинули двері навстіж, мов до стайні зайшли. У МАТІСА в руках стек... КАТРЯ і ГРИЦЬ встали чемно назустріч. Катря сказала привітно:

— "Добридень"...

А ГРИЦЬ промурмотів про себе, встаючи: — "Чорт... Сам... Та ще й з собою більшого начальника притяг..."

КАТРЯ зніяковіла — ніхто на привітання не відповів.

Замість привітання, МАТІС, подивився на КАТРЮ, що стояла, як укопана, проти нього, подивився на свої заболочені чоботи, підсунув ногою ближчий стілець і поставив праву ногу на нього... А очима — на Катрю, потім на чобіт, потім знову на Катрю. Катря, розгублена, не зрозуміла. МАТІС показав на чобіт стеком, а ззаду почулось ДОЛМЕТЧЕРОВЕ, по-російськи:

— "Витрі!.."

КАТРЯ зблідла, як смерть. Очі зробились великі від страшного обурення, від жаху, від розпуки... Налились сльозами... Глянула безтямно, благально на Гриця... потім на Матіса, що чекав, поляпуючи стеком по своєму плащі... і зробила інстиктовно крок назад...

— Доннер ветер!!. — гримнув раптом МАТІС оскаженіло. — Хамка!., (і заніс стек, потрясаючи ним) — Хамка!.. Хамка!... Витри!..

— "Витрі!.." — повторив, як луна, долметчер, виступивши зліва і вже стоячи поруч двох інших начальників, що байдуже стежили за звичною сценою. А повторивши, долметчер визвірився: — Ілі ти нє понімаєшь русского язика!?.

КАТРЯ не рухалась, мов громом прибита... Дивилась просто на коменданта широко одкритими очима, вхопившись лівою рукою за серце...

Тоді виступив ДРУГИЙ ДОЛМЕТЧЕР справа, глянув призирливо на першого і ще дужче визвірився на КАТРЮ:

— "ВИТРИ!., (і ступнув крок до неї) — ВИТРИ!.. (Катря не ворухнулась) — Гм... Вона не розуміє й по-українському.

Стек зробив енерґійну петлю вгорі, Катря тихо скрикнула, закривши лице руками... Але стек не встиг опуститись...

6

— Ґутен абенд, гер шеф!..— несподіване м’яке контральто, вимовивши фразу доброю німецькою мовою дуже чемно і дуже привітно, зупинило той стек напівдорозі...

Збоку MATICA мов уродилась молода жінка...

Пройшовши непомітно у розчинені двері, вона вийшла з-за спини і зупинилась поруч коменданта. Зовсім молода, вище середнього зросту, дуже вродлива хоч і дуже стомлена. Одягнена в ґумовий плащ з одкинутою кобкою. Голова не покрита мерехтіла крапельками дощу...

— Ольга!.. — ще більше перелякалась Катря, перелякалась за Ольгу, за Гриця, за всіх, і прошепотіла те слово крізь корч жаху:

— "Ольга"...

А Ольга, поставивши непомітно валізочку збоку, спокійно стріпнула мокре волосся і стояла горда, невимушено посміхалась до Матіса. Дивилась на нього привітно... і в той же час насмішкувато. Так як старші дивляться на менших. Хоч було їй щонайбільше — 27-28 років. Крапельки дощу мерехтіли їй на віях, на бровах. Шляхетне, аристократичне обличчя — обличчя гордої, високоосвіченої людини, що звикла командувати — було трохи бліде, від того великі очі були ще виразніші, а ніздрі пристрасно роздималися від внутрішньої затамованої бурі. В обличчі, в стриманих рухах, в погляді і особливо в тих ніздрях рухливих — було щось таке, що приковує увагу до себе...

— Ґутен абенд, гер МАТІС... — повторила Ольга, зиркнувши блискавично на Катрю і Гриця. А слідом вже вбіг Борис і, тріюмфуючи, хапав матір за руку, торсав за плащ:

— Мати!.. Матуся...

ОЛЬГА, прикусивши губу, навіть не повернула голови, лише рукою поляпувала ніжно сина по щоці.

МАТІС рвучко обернувся, все ще тримаючи стека вгорі:

— Вас?!?. — і зустрівся з надзвичайними очима надзвичайної жінки... Помалу опустив стек і прийняв із стільця ногу...

— Хто ти така?.. Хто Ви така?.. — і одступив машинально, даючи дорогу. Але ОЛЬГА не рушилась. Дивилась на Матіса, недбало здмухуючи закопиленою соковитою губою краплинку дощу з рухливих ніздрів, здмухуючи насмішкувато, а рукою запрошувала привітно заходити.

— Хто ти така?...

— Господиня цього дому... прошу заходити...

— Це твій чоловік? — ткнув стеком на Гриця.

— Ні, це мій брат...

МАТІС, сапнувши повітря і одірвавши нарешті погляд від Ольжиних очей (одірвав раз, але прилип знову, і вже й повернувся весь, а погляд ще був на Ользі) — одірвавши погляд і глипнувши мимохідь люто на Катрю, пройшов до кімнати. За ним решта — всі його супутники. Став

посередині, як роздрочений і нагло здезорієнтований бугай, озирнувсь навколо і до Гриця, не глядя:

— Во зінд майне пферде?!. А — а... — побачив сам почіпляні образи на стіні і почав розглядати... За ним його супутники...

Підходять... Одходять...

ОЛЬГА з зацікавленням і здивуванням стежить за всім...

— Шен... Зер шен!.. — цмокав язиком Ортскомендант. І пишався так ніби іменинник перед Матісом.

Гриць стояв байдужий, замкнений, застебнутий, як кажуть, "на всі ґудзики", зиркаючи на Ольгу. А ОРТСКОМЕНДАНТ тішився, лебедів перед начальством, так ніби це він все зробив, ніби це все його заслуга. Ба, ніби продавав образи разом з художником:

— Зер шен... Я ж вам казав, що це геніяльний самородок... Це я його вишукав серед того тубільного... ем...

Матіс щось буркнув глузливо в тон, недбало, і ще, й досі був лютий, зиркав збоку на Ольгу примруженим оком...

ОЛЬГА тим часом ступнула повільно, стомлено до погнобленої, прибитої жахом, соромом, оглушеної страшним цинізмом і ще небувалою для неї зневагою, Катрі і, поцілувавши її ніжно, легенько обняла рукою за плечі... Не знати — чи щоб самій не впасти від утоми, чи щоб не дати впасти сестрі... Не глядя пестила її рукою по волоссі... А Катря стояла нерухомо, прикована витріщеними очима до гостей, ворушила губами, тримаючись рукою за серце... Мов загіпнотизована...

Долметчери пасли очима за своїми начальниками...

— А де моя фройляйн? — звернувся ОРТСКОМЕНДАНТ до ГРИЦЯ.

ГРИЦЬ мовчки відслонив картину на мольберті. Ортскомендант в захопленні...

МАТІС теж лишився задоволений. Але його коні — ліпші...

ТРЕТІЙ ГІСТЬ — ляйтенант — Теж такої думки. Він просто приголомшений — "Зер шен!.." — Коні!.. Чудесні коні!!.

...На трьох великих картинах вони бігли, басуючи, вихали ногами, іржали, виграючи на соняшній траві... А мале лоша он як іде вистрибом! На всьому мерехтить сонце... Мерехтить небо... Мерехтять коні...

МАТІС не міг відвести очей, хоч і хмурився грізно, ляскаючи себе стеком тихенько по халяві.

ЛЯЙТЕНАНТ не витримує, цмокає язиком і голосно сміється...

МАТІС теж нарешті посміхається... Але враз хмуриться ще більше. Одходить до вікна і, в той час як інші — Ортскомендант, ляйтенант і обидва долметчери стовпились, впівголоса обмінюються враженнями, Матіс скоса позирає на ОЛЬГУ... Де далі — більше заінтриґований... Ледь-ледь посміхається змислово про себе, щось обертаючи в мізку... Оглянув її в котрий раз з ніг до голови і примружив очі, чмихнув ніздрями, як норовистий кінь.

— А поверніть мою фройляйн до світла, — скомандував ОРТСКОМЕНДАНТ через перекладачів.

— "Повєрні", — звелів один по-російськи.

— "Оберни"... — скомандував другий по-українському.

ГРИЦЬ обернув мольбет...

— Дядя Гриць показує коники... — прошепотів Борис до матері.

ОРТСКОМЕНДАНТ і ЛЯЙТЕНАНТ аж тепер по справжньому заскочені. Ортскомендант аж заворушив вільгельмівськими вусами:

— О, майне ґелібте!.. Як жива!... Чудесно... Яка подібність... Ні, це не можливо — із звичайної, манюнької фотокартки!.. Зробити в кольорах і так вгадати!.. (через перекладчика) — Як ти це зробив?

— "Як ти це зробив?" — повторив, як луна, долметчер.

ГРИЦЬ удав, що не розуміє, збираючи пензлі. А ОРТСКОМЕНДАНТ відразу й забув про нього, ляпнув задом на стілець біля рояля, гримнув лядою над клявішами і враз урізав — "БОЖЕ, ЦАРЯ ХРАНІ"... Урізав з усієї сили ще й натиснувши на педаль...

Гриць подивився довгим поглядом на Катрю, потім на Ольгу...

ОЛЬГА усміхнулась стомлено:

— "Боже, царя храні" ...Чудесно... — і закусила губу.

ОРТСКОМЕНДАНТ помітив і почув — і засміявся задоволено, до Ольги:

— Так... "БОЖЕ, ЦАРЯ ХРАНІ" ... Це ваш гімн... Я знаю ще з першої війни, вивчив від рюський офіцер... Це був ваш гімн. І це буде ваш гімн!..

— Дякую... (це Ольга чемно й стримано). — "Маєш уряд"... — буркнув Гриць, не розгинаючись від пензлів.

А КАТРЯ нарешті струснула плечима і заплющила очі, нагло закотивши їх під лоба... Та й розплющила враз — комендант хряпнув лядою рояля.

ОРТСКОМЕНДАНТ, хряпнувши лядою і прибивши нею те "Боже, царя храні":

— Ну, досить... — глянув на Матіса.

МАТІС саме, пройшовшись стеком по книгах на полицях, як по струнах, вийшов на середину і став, мов бугай, натягаючи рукавичку.

— Віфіль бецален? — обернувся Ортскомендант до Гриця.

— "Скільки платить?" — повторив долметчер.

ГРИЦЬ випростався, нахмурив чоло, провів по ньому рукою, збираючись з думками:

— Я... просив би, якщо можна, заплати не грішми... Я хочу всього літр олії і два кіло соли за все... Дайте розпорядження...

Долметчер перекладав недбало, а Гриць закінчив:

— Я маю гроші — але не маю життьових засобів...

— Нур ґельд!.. — обрізав злісно Ортскомендант.

— "Грішми!" — так само злісно повторив долметчер.

— Добре...

— Віфіль бецален?.. Но!..

ГРИЦЬ подумав хвилинку погноблено, чи складаючи фразу по-німецьки...

— Сколько плотіть?! Жівей! — підігнав долметчер-москаль. — Ілі ти тоже не понімаєшь по-русскі?!.

ДРУГИЙ долметчер порвався щось сказати, але ПЕРШИЙ його обрізав призирливо:

-Ви стойтє себе...

ГРИЦЬ раптом промовив по-німецькі:

— Фюнфціґ марк фюр єдес більд... (та й похопився) — По п’ятдесят марок кожна...

— Вас?!?.. — як не скрикнуть обидва комендanти. Ортскомендант аж підскочив, а фельдкомендант ляснув себе стеком по халяві, наче вистрілив.

— Фюнфціґ марк єдес більд??!..

Запанувала тиша.

— Фюнфціґ марк цузамен! — пророк Матіс призирливо, безапеляційно.

ДОЛМЕТЧЕР так само призирливо:

— Зрозумів?.. Це тобі не Сталіна малювати...

ГРИЦЬ зблід. Посміхнувся самими кутиками губів і до долметчера, гордо випроставшись:

— Перекладіть... Скажіть, що я зле володію німецькою мовою і мене зле зрозуміли... Я хотів сказати — "фюнф ціґ пфеніг фюр єдес більд"... по 50 феніків кожна... Разом — дві марки і 50 феніків...

ДОЛМЕТЧЕР переклав.

— Ґут, — сказав Ортскомендант і вийняв гаманець. Поки він вибирав дві марки і добирав старанно 50 феніків дрібними, ДОЛМЕТЧЕРИ зняли чотири картини із стін і підійшли до мольберта по п’яту...

— Пробачте, будь ласка, — промовив Гриць через долметчера до Ортскоменданта чемно, хоч і безвиразно кладучи плату на стілець. — Цей портрет ще не зовсім сухий... Коли б не попсувався...

— А скільки ще йому сохнути?

— Чотири–п’ять днів...

— Ґут...

Лаштуються виходити. Долметчери вже в дверях тримають картини, мов би святі образи, на руках. МАТІС щільно натягає рукавички, дивлячись з-під лоба на Ольгу. Тоді ОРТСКОМЕНДАНТ звернув раптом увагу на ГРИЦЯ:

— Гм... (обійшов його кругом, розглядаючи милицю та порожній рукав полотняної сорочки, покрутив головою — і враз запитав усторч, суворо, офіційно:)

— Солдат?!.

— Ні...

Всі — і німці й долметчери перезирнулися змислово: — "Гм", "Гм"...

— Красний солдат?... Большевик?..

— Ні...

— А руку й ногу де одбіг? А ?.. (єхидно так, ловлячи на брехні).

— На Біломорканалі... Іх вар цен яре ін большевістен ґефенгніс гевезен...

— А-а ..Ґут... — Ще раз глянув на портрет своєї любки.

— Унд віфіль таґе вартен?

— Фір-фюнф...

Ортскомендант незадоволеио і швидко-швидко щось забелькотав. Долметчер (ДРУГИЙ) переклав суть того белькотання:

— Щоб був готовий за два дні!

— Але ж...

— Наказ!!. Розумієш "наказ"?.. Як не висохне — будеш повішений.

І ВСІ РУШИЛИ. Останній МАТІС, коло ОЛЬГИ зупинився і довго дивився їй в обличчя з-під лоба, в її одверті, чисті, сміливі очі. І раптом:

— Звідки ТИ знаєш моє прізвище?

— Я щодня читаю Ваші прекрасні відозви до українського населення, підписані Вашим прізвищем...

МАТІСОВІ пересмикнуло обличчя від того надто чемного і тим самим убійчого жіночого контральта. Впиваючись очима, аж подався вперед:

— А де твій муж? Большевик?

ОЛЬГА витримала погляд спокійно:

— На Сибіру... В концтаборі...

— Та-ак?.. (не то здивовано, не то задоволене) — Як ти називаєшся?

— Ольга.

— А-а... Ґут!.. — рушив до дверей. Але зупинився, щось надумавши, обернувся:

— Гм... (і повільно значуще) — Звідки знаєш так німецьку мову? (а очима пильно). Ну?..

— Я люблю мову Ґете, Шіллера, Шпенґлера, Ніцше...

МАТІС збуряковів, роздратовано поляпав враз стеком тихо по плащі:

— Я спитав — звідки ти знаєш мою мову?!

ОЛЬГА щиро здивувалась:

— А чому б мені не знати вашої мови, герр?..

Стек затремтів і заходив жвавіше, та МАТІС лиш засопів. Налаштовуючись на допит, він помітно закіпав, сперся ногою на стілець:

— Прошу не забуватись... Я спитав звідки ти знаєш мову?.. Ти — жидівка?!.

ОЛЬГА зблідла від обурення, але володіла собою, промовила тихо й спокійно:

— Мову я знаю змалку...

— Гм... (Підозрливо) — як матірню мову, значить!.. Хто ж твоя мати?

Тут ОЛЬГА, як кажуть, зірвалась, — з досадою і зненавистю наставилась очима на Матіса, знизала плечем ("От ще пристав чорт !")... А тоді стріпнула головою з викликом, примруживши:

— Моя мати??. Добре! (і майже крикнула йому в лице енергійно, аж з сльозами в голосі, гордо піднісши голову) — МОЯ МАТИ (павза) БАРОНЕСА... ТАК, БАРОНЕСА фон... фон УРАБАН!!.

Вона скінчила з особливим притиском і метнула очима.

Стек враз перестав рухатись... МАТІС витріщив очі, змішався, так ніби йому з усієї сили ударили в обличчя.

Розгублено і нервово став натягати вже натягнені рукавички... Зробив крок назад, а тоді шпарко обернувся і пішов...

— До побачення, гер Матіс! — промовила Ольга з чемною усмішкою навздогін.

МАТІС лише козирнув у дверях, не обертаючись, і хряпнув ними. Втік.

А ОЛЬГА стояла і грала тремтячими ніздрями, дивлячись в зачинені двері.

Нарешті глибоко-глибоко зідхнула.

7

Заломивши руки, КАТРЯ впала на ліжко:

— Хами!.. ХАМИ!!. — і забилась в риданні. — Варвари... Зулуси... Ні, хами!!. Ой, Боже ж мій, Боже мій!.. — жмакала подушки, здригалась в страшних конвульсіях нестримного плачу.

ГРИЦЬ взяв із стільця гроші. Довго дивився на папірець... А тоді зубами й пальцями подер його на дрібні шматочки і разом з феніками брязнув об підлогу:

— Маєш уряд, мала!.. — і зареготався — От ми нація!.. Нам стільки випало безпардонного глуму — ха-ха-ха — ідійотів всіх мастей, що лишається тільки сміятись... Ха-ха-ха!.. — Помалу тамує голос і так в корчах мовчазного сміху стоїть, похитується...

А ОЛЬГА посміхалась радісно, поглядаючи на обох, посміхалась... і з робленим трагізмом:

— Мої нещасні, мої бідні унтерменші... Ну, й ну...

КАТРЯ кинулась до ОЛЬГИ, шалено обіймаючи й цілуючи:

— Олю!.. Скажи... Є у Києві уряд?..

— Який?

— Наш... український... З Винниченком...

ОЛЬГА криво посміхнулась і покрутила головою.

— А де ж наш уряд?. Ольго!..

ОЛЬГА сумно:

— Ти його бачила...

— Боже мій!.. Але ж це жах... Сестро!.. Як же ж це?.. Значить ми таки раби тепер?.. Унтерменші?.. Бидло?..

ОЛЬГА зітхнула глибоко, зломила брови та й... махнула рукою...

Увійшла МАТИ.

ОЛЬГА:

— А-а... Моя баронеса!.. Моя більша за всіх баронеса!.. Матуся!..

ВСІ ОБСТУПИЛИ ОЛЬГУ... Скидають з неї мокрий плащ... ОЛЬГА в подертих чобітках, аж видно пальці... БОРИС притяг альбом своїх малюнків:

— Мамо! Мамо!.. Ось як я малюю... (і тикав його матері) — Це ми з бабусею аж з Києва принесли...

ГРИЦЬ крутить головою: — "Баронеса" Ну й ну...Як ти викручуватимешся... — Взявши з рук Ольги плащ, дивується:

— Звідки ти знаєш його прізвище?..

— Мені сказав поліцай на вулиці — Бойків Микола... А що?..

— А ти бачила, як він був приголомшений?..

ОЛЬГА посміхнулась стомлено:

— Він дурний, як чобіт... Гонористий — як порожній горіх... І похітливий, як жеребець...

КАТРЯ злякано:

— Ото ж... Жди гостей... Ти бачила, як він на тебе дер баньки? А ти ще... з "баронесою" (засміялась та й урвала)... Господи!!..

ОЛЬГА байдуже махнула рукою:

— Я прийшла пішки, любі мої... Через цілий світ пішки... (нахмурила брови та й враз розпливлась в щасливій посмішці, пригортаючи Бориса, що тикав їй свій альбом).

Опустилась на стілець посеред хати і солодко потяглась, простягла натруджені ноги, зідхнула на повні груди.:

— Ху-у... Нарешті я вже дома...

Павза.

А потім закинула голову, мляво підняла руки і за-ломила їх над заплющеними очима:

— Мамо!.. Катрусю!.. Грицю!.. Любі мої!.. Який то все жах!.. який жах...

Павза — антракт.

.....

Тут вискочив чортик в німецькій уніформі... Це ніби долметчер... Він щось кричав і розмахував руками — кричав мов би й справжній німецький капрал... Він щось шукав, ніби якихсь квітів, і від когось вимагав таки тих самих квітів... квіток...

Йому треба квітів!!. Як же ж зараз осінь...

Я його запхнув назад, ледве давши раду...

Тоді вистрибнув другий, якийсь блазень, і теж у німецькій ще й еСеСівській уніформі... Дерся поза рампу і, неначе той Ґебельс, карикатурну постать якого я бачив у газетах, несамовито кричав щось про "великого Фюрера", про "Нову Европу", про перерішення Історії баґнетом на тисячу років...

Я й цього запхнув геть назад, за бутафорію... І опустив заслону...

І відчинив вікно...

... Ніч... Унизу лежить у руїнах велике місто... Мюнхен... Центр Імперії оберненої отак в руїну... Обсмалені стіни великих будівель... Уламки арок, споруд... самотні, зігнуті димарі... купи заліза й каменю... Хаос... Іржавий хаос... Покритий вогкою, чорною млою...

У темряві чути сміх, гомін і пісню... Але не сміх і гомін аборигенів вчорашньої Третьої Імперії... Там десь сміється зухвала молодість, чужа тут і непрохана, але зухвала, — вона сміється, співає й цілується над тими руїнами, в самісінькім центрі Европи, гомонить одразу кількома діялектами, але все тієї ж мови, — степовим полтавським, верховинським — гуцульським, чернігівським і бойківським, волинським, кубанським. Далебі це прийшли Ольжини друзі до Матіса на батьківщину, щоб ходити по ній в понурій жалобі ночі, по цім гробовищі бундючної величі й по-блюзнірському зухвало сміятись, і по-блюзнірському цілуватися над череп’ям і попелом...

Цілуються... Там пишним цвітом зацвітає романтика, чужа романтика... Саме там і саме в тій темряві, де ціла "Нова Европа" розміняла свою цноту за циґарету, за недопалок циґарети... Он там вона стоїть з мурином на розі, під блідим лихтарем, і ницо звивається, мов песик зазираючи в очі...

Ніч... Руїна... Хаос... І дерзкий сміх над хаосом...

Наш сміх.

ВІДСЛОНА ДРУГА

Як же ж було далі?.. Ага... Це може бути так:

.....

Ось стоїть на роздоріжжі стовп... Телеграфний стовп з обірваними дротами.

І ось таки на роздоріжжі самітний кущик зеленого бур’янцю...

Такий самий стовп, якими обтикані всі наші шляхи, розчавлені колесами війни і геть розбомблені.

І такий самий кущик, які де-не-де лишилися по тих шляхах, стоптаних чобітьми незчисленних армій...

А на стовпі — велика відозва, така сама, якими обліплювано всі стовпи і всі паркани над тими нашими шляхами, вулицями і перевалками, над усіма перехрестями.

На перехресті заметався ДОЛМЕТЧЕР... Він вибіг разом з ВОЯКОМ, з САЛДАТОМ узброєним автоматом і оберемком якихось афіш під пахвою.

ДОЛМЕТЧЕР щось пильно шукає, мов хорт... А ВОЯК, насунувши на лоба шолом і похитуючись (бо п’яний), наспівує свою улюблену, цілою армією наспівувану, "пісню переможців" — пісню сотворену синами й онуками великого Ґете в результаті "дранґ-у нах Остен":

"Война пріма, Война ґут!-

Фрау дома, фройляйн тут..."

ДОЛМЕТЧЕР:

— Ч-о-р-р-т!!. Квітів!.. Де ж я візьму квітів?!. Де шукати тих квітів!.. Таке завдання!.. Таке завдання!.. (зідхає і крутить головою) — здурів мій начальник... Закохався... Насвинячив тій баронесі, а тепер... (зідхає) — Ціла моя кар’єра поставлена на карту!!. Кві-т-ті-ів!!. О-о, ця проклята Азія!!.

І ось на те ж перехрестя вибіг якийсь дядько, розхрістаний, без кашкета, погано вбраний і добре побитий, бо тримався за щоку і аж присідав від болю, сичав і звивався:

— Приварив!.. От приварив... Га!.. Хо-хо-хо... І кому?!

Перелякався ВОЯК і схопився за автомат:

— Галльо!!. Партизан?!!.

І так само обернувся ДОЛМЕТЧЕР:

— Галльо!!.

— Ні... — звивався дядько. — Це Я — КИРПИЧЕНКО Йосип... староста вроді... Ой-йой!..

ДОЛМЕТЧЕР:

— А-а, пан староста!.. Добре... Квітів!!.

КИРПИЧЕНКО вилупив очі, вражений, забув і про біль.

ДОЛМЕТЧЕР:

— Чого вилупив очі?!. Хто це тобі приварив?

КИРПИЧЕНКО махнув рукою:

— Ох... Машина засіла в грязюці... (сичить від болю, присідає) — Так я йому кажу: пане обер!.. У нас вже нічим навіть орати — ні коней, ні людей, всіх забрали на Явропу... А він мені — "ОРИ НОСОМ, ФЕРФЛЮХТЕ ШВАЙН!".. Та я-а-ак зацідить!.. О, доннер веттер!!. і я заорав...

ВОЯК посміхається, наспівуючи "Война пріма, война ґут..."

ДОЛМЕТЧЕР гонористо:

— Значить заробив... Тут уся Німеччина засіла у вашій грязюці, а ти патякаєш!!. Не бійсь для Сталіна робив — не перечив... Слухай-но!!.

КИРПИЧЕНКО:

— Еге ж... Еге ж... О, доннер ветер!.. О, майн Ґот!..

ВОЯК здивовано:

— Фарштеен зі дойч?..

— Яволь!!.

ДОЛМЕТЧЕР призирливо:

— Він фарштеє... Звідки ти такий мудрий?..

КИРПИЧЕНКО:

— За Вільгельма п’ять років у полоні був... Ой!..

— А-а.. А тоді?.. за Сталіна?.. (єхидно).

— А тоді в Сталіна десять років на Соловках за Явропу покутував...

ДОЛМЕТЧЕР радісно:

— А-а... І тепер, значить...

— І тепер, значить, я вже дома... Ой!.. (витирає сльози).

ДОЛМЕТЧЕР, похопившись враз, насуплюється:

— Ну годі... Замельдуєш богові... За визволення не велика офіра... А тим часом — (визвірився) — Квітів!!. Чуєш?.. Квітів!!.

КИРПИЧЕНКО витріщався і перестав присідати:

— Та Бог з вами... Які ж тепер квіти?.. Осінь... Та й все вигинуло...

— Квітів!!. Ти розумієш, чортів сину!?.. Чи ти тільки тоді розумієш, коли тебе б’ють?.. О, проклята Азія!!, (раптом вглядів кущ бур’янцю) — О!., (підбігає, дивиться і розчаровано розводить руками, тимчасом як ВОЯК ліпить великий плякат на стовпі і гасло — "АЛЕС ФЮР ЗІҐ!") — Гм... Посохли вже... Лиш кілька пуп’янків... (зрадів) — Гей, діду!.. Поливатимеш! Вони розцвітуть.. До завтра вони розцвітуть...

КИРПИЧЕНКО, тримаючись за щоку, хитає головою сумно:

— Ох... Ні вже, мабуть, не розцвітуть...

— Розцвітуть!.. Так мусить бути!!. Пильнуй лиш... Все для перемоги!!. (Вибирає у ВОЯКА плякат, стромляє тички й чіпляє на них над кущиком той плякат охоронний:)

"НУР ФЮР ДОЙЧЕ!"

— тільки для німців

— Поливатимеш!.. Мусять розцвісти... А ні... (зробив грізний жест, а ВОЯК поляпав рукою по автоматі значуще).

Потім ВОЯК і ДОЛМЕТЧЕР ідуть геть. КИРПИЧЕНКО зідхає, б’ється руками об поли і хитає безнадійно головою:

— Ні... Не буде діла... (дивиться услід). — Щось ніби чуже, а говорить по-нашому трохи... (ще дивиться услід, потім дивиться на себе, на свої руки, хапається за побиті щелепи та з страшною розпукою, з сарказмом):

— Га!.. Га-га!!. "До Києва од Берліна —

Самостійна Україна!!.

Од Києва по Урал...

— Ферфлюхтен!!...

Корчі люті здушують йому горло, і він хапає повітря, задихуючись:

— Мене... Йосипа Кирпиченка... бити... в лице?!. Ух-х!!. — зціплює зуби й кулаки, трясе тими кулаками в нестямі, шепоче: — Поливатиму... Ох, мабуть поливатиму!!. Поливатиму... (підбігає до стовпа, читає плякат про себе і злісно регочеться:) — Ага-а!..(читає вголос саркастично):

"ДО ТУБІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ!

Увага!

... Сам Бог і Великий Фюрер ощасливили вас... (регочеться)... Велика, самим Богом вибрана, німецька раса... (регочеться)... ллє за вас кров на всіх фронтах... Але замість подяки... Останнім часом помічаються прояви бандитизму і збройного опору на місцях... (потирає руки)... ПОПЕРЕДЖАЮ..."

КИРПИЧЕНКО махає рукою:

— Ха... От... (з глибокою роздумою) — Уже поливають!., хлопці...

Десь зойкає дівчина крізь п’яну пісню "Война пріма, война ґут..." і, втікаючи від тієї пісні, вибігає на перехрестя розпатлане й перелякане, зовсім молоденьке дівча:

— Ой, Боже мій!.. Пане голово!!.. Дядьку Йосипе!. Ох, Боже ж мій!..

Вхопила КИРПИЧЕНКА тремтячими руками за рукав, припала, шукаючи захисту... ВДВОХ вони якийсь час дивляться, дослухаються туди, де п’яна тиняється пісня... Вона змовкає, віддаляючись...

ДІВЧА зводить на Кирпиченка очі, повні сліз і докору:

— А Ви — казали... Ви ж хвалили, дядечку... Ви ж були в Німеччині... І на Соловках були...

КИРПИЧЕНКО опускає голову, тихенько витирає розбите обличчя... Голубить дівча по голові і — злегка одпихає рукою:

— ...Тікай... Тікай, дитино...Ховайся!..

— Ой, дядечку, куди ж?.. (заламує руки) — Куди ж?.. До кого?.. Як ми вже нікому... непотрібні...

— Тікай, дитино!.. Ховайся... (майже благає, розгублено шепоче) — тікай... звідси...

ДІВЧА, хлипаючи, біжить геть.

КИРПИЧЕНКО стоїть якусь мить. Сам. Зідхнув тяжко. Потім підходить до "квітів" і враз несамовито топче їх ногами, шиплячи люто:

— Га!?. Не розцвітуть!!.. Ні, не розцвітуть... Не розцвітуть!!.

(Зриває плякат і дивиться на всі боки безтямно)

— "Поливати-и"?!. ЯВОЛЬ!!.

(Враз підбігає до стовпа і зверху відозви ліпить плякат)

НУР ФЮР ДОЙЧЕ!!

Вмочає палець у грязюку і малює стрілку вгору...

— ОСЬ!!.

Біжить геть. На ходу:

— Мене — Йосипа Кирпиченка, бити в обличчя??!!. ферфлюхтен!.. (щезає)

.....

В тій самій кімнаті все переставлено по-новому, прибрано, причепурено, наведено зразковий лад. Дещо винесено геть. Кімната вже має вигляд культурного і затишного житла; переділена надвоє книжковою стійкою і легенькою заслоною. В одній половині — бібліотека, писемний стіл, двоє ліжок, рояль, — це мешкання Ольги й Катрі. В другій — мольберт, ліжко також, кілька стільців... це мешкання і "ательє" Гриця.

ОЛЬГА сидить коло рояля, одною рукою машинально перебирає клявіші, другою тримає газету, — читає зосереджено. Вона вбрана скромно, по-домашньому, — на ній сірий халат з широкими рукавами і сірі ж гаптовані капці...

Кілька днів проведених вдома освіжили її, вона має вигляд ще молодшої, ніж перше, іще більш самовпевненої... Катрине ліжко застелене, як і раніше; друге ліжко застелене рядном, а поверх накинуто килимок, над ліжком на стіні портрет ШЕВЧЕНКА, а нижче — низка менших портретів альбомного формату, почіпляні рядком: ГРИГОРІЯ КОСИНКИ, М. ХВИЛЬОВОГО, АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА, МАЙКА ЙОГАНСЕНА, МИКОЛИ КУЛІША, ЯЛОВОГО, ВЛИЗЬКА ОЛЕКСИ, КОСТЯ БУРЕВІЯ... цілий ряд, ціла фалянґа героїчних облич буряної епохи... Портрети на цілу Україну знаних людей — чоловікових друзів... В кутку образок Марії з дитям...

ОЛЬГА читає і бридко морщиться:

— Фу-у — Ідійоти!.. Непрохідні ідійоти!.. Вони справді раптом уявили собі, що йдуть в Азію, де "щі хльобають лаптем"... Хм... Що Україна — це дике поле, "лебенс-раум" призначений самим Богом для них, а ми скопище дикунів, тупих і сірих півлюдей, "унтерменшів"... (кидає газету геть, бринькає по клявішах задумано, а потім починає щось буряно грати, вірніше, бере все наростаючий, бурхливий разок акордів... На самій найвищій точці... — раптом сильний стук в двері. ОЛЬГА, урвавши, обертається):

— Так!.. (павза) — Ввійдіть!... — і, вставши, виходить назустріч до другої половини.

Чути, як хтось старанно за дверима витирає ноги, навіть видно в трохи відхилені двері... Згодом —

2

Входить ДОЛМЕТЧЕР, хряпає обцасами і підносить руку:

— Гайль Гітлер!

— Добридень... — відповіла ОЛЬГА сухо.

— Можна до вас?..

— Будь ласка... (вертається до своєї половини, за нею Долметчер) — Сідайте... (показала рукою на стілець, а сама сіла на старе місце — біля рояля і взяла недбало газету).

ДОЛМЕТЧЕР подивився пильно на змінену кімнату, глянув шанобливо на бібліотеку, на господиню... а потім на свої ноги в заболочених, хоч і пильно витертих, чоботях, провів рукою по мокрій шинелі і мнявся нерішуче, не сідаючи:

— Дякую... я постою... Я вам перешкодив?..

— Нічого... (глянула на його кашкет — кораблик, що хвацько тримався набакир)

ДОЛМЕТЧЕР впіймав її погляд, зняв кораблика і, тримаючи його в руці:

— Я дуже перепрошую, але я до Вас у дуже важливій справі, пані... пані... І я вже кілька разів за ці три дні заходив, але вас не було нікого...

— Сідайте... Так, нас не було... (посміхнулась) — ходили міняти картоплю за лахи...

— Ото ж... Я вже з ніг збився... Фу-у...

ДОЛМЕТЧЕР примостився зкраєчку, поклавши кашкет-кораблик на коліна. Намагається бути дуже статечним, але ніяк не може перебороти ніяковости...

ОЛЬГА:

— Я вас слухаю.

ДОЛМЕТЧЕР нарешті набрався духу:

— Я коротко... Отже — Високодостойна Пані Баронесо!..

ОЛЬГА прикусила губу, одвернулась "закрити ляду над клявішами"... коли обернулась знову — обличчя її було спокійне і серйозне:

— Так... Але, між іншим, — чому це гер Матіс прислав Вас, а не того москаля?

ДОЛМЕТЧЕР гордо:

— З пошани... до Вас... Я маю респект... Дістав наказ від Пана Коменданта... Ну, словом, моя кар’єра тепер залежить від Вас, пані... а може й більше... Отже — мене прислав Гер Матіс дещо вияснити... Власне, перепросити і дещо вияснити...

ОЛЬГА іронично:

— Так якже ж, власно кажучи, що перше? — перепросити, а потім вияснити? Чи перше вияснити, а потім уже перепросити, в залежності...

ДОЛМЕТЧЕР зайорзав розгублено:

— Власне... і не вияснити, а лише устійнити...

— А тоді вже перепросити?..

— Ах... Боже мій!.. Я сам — дуже перепрошую... (майже благально) — я певен... Але я виконую наказ, пані... е...

— "Баронесо" — підказала ОЛЬГА.

— Так!.. Отже, дозвольте?:.

— Ну, що ж... Будь ласка...

ДОЛМЕТЧЕР відсапнув і якнайповажнішим тоном:

— Ви сказали, що... Ви сказали, що Ваша мати баронеса... Баронеса фон Урбан!..

— А-а... (посміхнулась Ольга)... Так!..

— Значить правда?.. (аж скинувся ДОЛМЕТЧЕР, невідомо з чого зрадівши).

— Так, я дійсно сказала, що моя мати — баронеса фон УРБАН.

З ДОЛМЕТЧЕРОМ сталась дивна зміна, він заговорив жваво, запобігливо, підхлібно:

— Ну, от... Знаменитої... Це знаменито... Я, знаєте, три дні добивався сюди... Але вас нікого не було, а спитати — ніхто Вас не знає тут ніби, всі люди нічогісінько не можуть сказати... (ОЛЬГА посміхається)... Та й наказ: "бачити Вас особисто"!.. Той Матіс, перепрошую, Пан Комендант, просто здурів... Він і так скажений, а тут ще видно той... закохався... (зніяковівши) ...Перепрошую, але він просто звар’ював!.. (ще більше зніяковів, глянув на Ольгу) — Так... Маєте... велике щастя, Пані... (і встав, рапортуючи):

— Мельдую слухняно!.. Гер Матіс дуже перепрошував в такім разі і просив дозволу прийти й перепросити Вас особисто... Скажіть, коли?

ОЛЬГА іронично:

— Це в тому разі, коли я Баронеса?..

— Ну, так!.. Ви сказали... І це знаменито!!. Ви ж — дочка Баронеси?..

— А ви як думаєте?..

— Я думаю, що така пишна пані може бути ТІЛЬКИ Баронесою!.. Це Він так сказав, сам Матіс...

ОЛЬГА здушила бровами сміх:

— Гм... Я трохи не зрозуміла... Отже — чи "така пишна пані може бути тільки баронесою", тобто варта бути баронесою?.. чи — тільки Баронеса може бути такою пишною панею, як я?.. Отже — як?.. Це має принципове значення!..

ДОЛМЕТЧЕР гаряче:

— Ах, це все їдно!...

ОЛЬГА:

— Я теж так думаю... (помовчала) — Отже — так: Ви підете до Матіса і спитаєте його...

— Але ж, Пані!..

— Ви підете до Матіса і спитаєте його, чи він перепрошує мене, як жінку, (мою сестру також) — чи, як "баронесу"? І... чи я цікавлю його, як жінка, чи як "баронеса"?..

— Алеж, пані!.. Як же...

— Ваше діло маленьке! Це Я питаю... а Ви лише "долметчер"... Скажіть, що я питаю, бо це важливо для мене, як для жінки насамперед!.. Ідіть...

Відкривши ляду над клявішами, ОЛЬГА пройшлась по них пальцями.

ДОЛМЕТЧЕР перелякано:

— Але ж, пані!.. Я невиконав наказу... Він такий лютий... Та він же перепрошував і просив о дозвіл відвідати... Скажіть, коли?..

ОЛЬГА дивиться на Долметчера пильно, той звівся і з ноткою погрози:

— Ви забуваєте, що він Комендант... Прошу сказати...

ОЛЬГА дивиться мовчки...

ДОЛЬМЕТЧЕР вже благальне:

— Прошу сказати, коли...

ОЛЬГА:

— Це — залежатиме від відповіді...

ДОЛМЕТЧЕР знизує плечима і натягає свого кораблика, бурмотить розгублено:

— "Я не виконав наказу... Ах, пані"!.. (і повертається щоб іти).

ОЛЬГА:

— Хвилинку!..

— "Я слухаю!" — (обернувся).

— Як Ваше прізвище?

— Капка.

— А-а-а... Гаразд... Отже — (підбадьорює) — Ви виконали наказ... І не тремтіть так... А щоб ви не забули, з якими вислідами ви вертаєтесь з

своєї "дипломатичної" візити, прошу повторити мою відповідь. Ви пам’ятаєте?

ДОЛМЕТЧЕР, цокнувши обцасами:

— Так є... Ласкава пані питається, чи Пан Комендант перепрошує її, як жінку, чи як баронесу і...

ОЛЬГА:

— Так... (чекає, підібгавши брови).

— ...і чи він цікавиться Пані, як ЖІНКОЮ, чи як "баронесою"??.

— Добре... Ідіть...

Одсалютувавши рукою. ДОЛМЕТЧЕР вийшов, а виходячи, шепотів про себе розгублено, огірчено: "ЦЯ ВІЙНА ТАК ВСЕ ПЕРЕПЛУТАЛА... ТАК ПЕРЕПЛУТАЛА..."

3

ОЛЬГА знизала плечима і покрутила головою:

— "За-ко-хав-ся..." (скептично так. Потім замислено тре чоло, збираючись з думками, і враз сміється грудним сміхом):

— А-а... Русява бестіє!!.

4

ОЛЬГА хоче вийти й на дверях стикається з якоюсь людиною...

...Тихенько відхиливши двері, людина ввійшла і стала, озираючись позад себе, ледве тримаючись на ногах. В лахмітті — рештках колись військової одежі, — заросла, бліда. Дивиться великими настороженими очима, тримаючи руку під лахміттям на перев’язі і притиснувши її другою рукою до грудей... Молода ще — років 35-36, кремезної будови, але зігнута великими страждання-ми... Шепоче устами, а ще більше питає великими від сторожкого напруження очима:

— Це... тут лікарня?.. так?..

ОЛЬГА дивиться пильно і враз несамовито кричить, гукаючи:

— Катре!!. КАТРЕ!!.

А ГІСТЬ так само несамовито, але приглушено, вражений:

— О-ль-га?!?..

5

Вбігає КАТРЯ в лікарському своєму халаті, ОЛЬГА хапає її за руку — "Цсс!":

— Катре, ти ж глянь!!.

Катря мало не зомліла... А тоді кинулась на шию:

— Максиме!!. Ох, Боже мій!..

ОЛЬГА:

— Так... Це твій комбриґ... Здоров, Максиме!.. МАКСИМ застогнав...

ОБИДВІ злякано, стубовано:

— Що з тобою?!?..

МАКСИМ оглянувся на двері, тримаючи під лахміттям руку:

— Чия це хата?.. Замкніть двері...

— Наша, наша... При лікарні... Не турбуйся... — (проте КАТРЯ підбігла й закрила двері на гак) — Наша, Максиме...

— Спустіть штори...

КАТРЯ пішла й спустила штори... МАКСИМ глибоко відсапнувся:

— Дорогі мої... Любі мої... (мов би воскреслий з небуття) От... Не вмирала доля... (Стояв, похитуючись, і посміхався, як дитина, та й морщив брови тривожно) — Я — вовк... зацькований вовк... Х-ха! (Хотів зареготатись та й зціпив зуби від болю фізичного й морального).

— Що з тобою?.. — це Ольга.

А КАТРЯ мечеться, мов дурна, не знаючи за що вхопитися, шарпає Максима й дивиться на нього широко відкритими очима:

— Бо-о-же!.. На тобі лиця нема!.. Що з тобою?!.. Та й як ти тут опинився?!.. Та ти ж був...

МАКСИМ, блукаючи гарячковим поглядом по милих обличчях:

— Я — ранений... Сорок кілометрів крадусь, шукаючи надійної лікарні... бур’янами... кущами... городами... (посміхнувся) — Пробирався

до тебе, Катре... Не знав, що ти ще тут, але чомусь вірив... Мені треба вийняти кулю з рам’я...

— Ох, Боже мій!.. — заметушилась КАТРЯ.

МАКСИМ:

— Тихо, Катрусь!.. Спокійно... Я знаю, що наражаю вас... але — в мене немає вибору...

ОЛЬГА

КАТРЯ } обурено:

— Божевільний!! "Як тобі не соромно!!."

— Ходім!.. ходім мерщій зо мною до хірургічного...

МАКСИМ, облизуючи шерхлі губи:

— Спокійно, Катре... дитя моє... (намацує очима стілець, тяжко сідає) — Встигнем... Довше терпів... фу-у-у... (зідхнув, сівши) — дайте мені води... напитись...

КАТРЯ наливає з чайника воду, подає... Сплескує руками, дивлячись як Максим п’є, захлинаючись і розхлюпуючи від жадоби воду... Дивиться і аж крізь сльози з безмежним жалем:

— Боже-Боже... Що з тобою сталося... Та ти ж був, як дуб!..

— Я й тепер, як дуб, Катрусь!... — посміхнувся, насупив брови.

КАТРЯ:

— Але звідки?!?.. Як?!.. Ти ж... ти ж комбриґ танкової...

МАКСИМ, озирнувшись тривожно:

— Я втік з табору полонених, мала... І... підстрелили от...

ОЛЬГА:

— Тебе — взято — в полон??!.

МАКСИМ гмикнув пизирливо:

— В полон?.. Гм... У Гітлера ще не було тієї сили, щоб мою бриґаду й її командира взяла живим в полон... Ми — перейшли... Як от ти... Як Катря... Як інші... тисячі й сотні тисяч вірних і чесних синів свого... народу... (гірко похитав головою) — Хотіли йому щастя... (поторсав буйне волосся, подивився на Ольгу, на Катрю й понуро:)

— Я привів бриґаду... Я привів її в цілості і в бойовому порядку для своєї Української Армії!..(враз люто, оскаженіло, саркастично:) — Крутили пластинки по фронту через радіо про "самостійний уряд"... десь... там... П-р-ровокатори!!. (тяжко зідхнув, покрутив головою:)

— Пить, Катрусю...

(напившись, замріяно:)

— ...Хлопці були!.. Соколи!!.. Лубенці, Херсонці, Кубанці, Охтиряни... і... (дивиться на себе, на свої простягнені ноги, на лахи, ніби, демонструючи, що з тих соколів стало, зідхає). — Скільки надій... Скільки сподіванок... скільки, скільки сили!..

КАТРЯ опустилась з розпукою перед Максимом на коліна і, торкаючи його за поранену руку, а очима дивлючись у очі:

— А бриґада?.. А де ж бриґада?..

— Бриґада??.. — скинувся МАКСИМ, як від сну, й трагічно: — Моя бриґада.!. — (і аж зубами рипнув й, зідхнувши, звісив голову) — Бриґада... (провів рукою, мов щось стираючи, як пил:) — Голодом і муками видушили їх в таборах, як... як... (покрутив головою з тяжкою мукою) — моїх героїв, моїх соколів видушили, як щурів... Вони ж мені, вірили, як братові, як батькові... (дивиться на Катрю, просячи очима пить, — Катря, схопившись, наливає...:)

— Може тобі горілки?..

МАКСИМ крутить головою:

— Я вже... на все життя п’яний, Катрусь... В мене тут горить... наче порох горить... Рветься і не може мене розсадити... Весь світ розсадити...

(п’є подану воду... Тре рукою чоло, дивиться пильно на ОЛЬГУ) —

— Ольго!.. Олю!.. Ти — умниця... Скажи — що ж далі?! Га?!.. Руїна... Яка страшна руїна з усіх надій, з усіх плянів і сподівань... Жах і — самі уламки... Мла... Я не бачу виходу...

ОЛЬГА суворо, як до малого:

— Далі — треба негайно зробити операцію... а потім буде видно. Катре, поклич матір і...

МАКСИМ:

— Ні-ні.. Менше свідків — ліпше...

ОЛЬГА:

— Рація... Тоді Гриця...

МАКСИМ:

— Якого "Гриця"?!.

— Нашого...

— Що?!.. — аж почав зводитись. — Він живий?... Прийшов?..

(шепоче):

— Боже мій... В вогні не горимо, в воді не тонемо, на Сибірах не загибаємо!.. І... от... (розводить однією рукою тужно)... Твої брати потікали з полону, Ольго...

ОЛЬГА шарпнулась:

— І де вони?..

КАТРЯ шарпає легенько:

— Ходім, Максиме...

МАКСИМ:

— Пішли ніби назад... Якщо не постріляли їх, то воюють... Під Сталінградом...

ОЛЬГА дивиться допитливо, нервово перебираючи пальцями:

— А... інші?.. Твої?...

МАКСИМ зідхає, дивлячись на свої ноги:

— Олександер — командує дивізією... Якщо отак теж... (дивиться на свої ноги й зідхас.) — Мабуть під Сталінградом... Альоха — водив звено на Берлін... (посміхається гірко) — та все питав — де йому сідати... "Наказуй, брате, де мені сідати?..."

(раптом дивиться на Ольгу розширеними очима) —

— Де йому сідати?.. Ольго, Ольго!!. (з трагічною розпукою) — Де сідати Альосі з його літаками, га?!?.

(шалено крутить головою, либонь плачучи) —

— Там, де й мені з моїми танками...

КАТРЯ:

— Ходім, Максиме... до операційної... Там хірург...

ОЛЬГА:

— Ні, Катре... Ти покличеш Гриця... І оперуєш сама... Зрозуміла?.. Там, у тій кімнаті...

КАТРЯ швидко вибігає... Згодом входить ГРИЦЬ, шкутильгаючи, з таємничою міною закриває двері...

ГРИЦЬ підходить до Максима, вражений: —"Максиме"!!.

— "Грицьку"!..

Вони обіймаються, поляпуючи один одного по спині...

— Чорт!!. (це Гриць) — Комбриґ... Га-га...

— Арештантюга!.. (свистить) — Та ти вже сивий, юначе!..

ОЛЬГА квапить...

Всі вони виходять десь до сумежної кімнати...

7

Згодом — перебігає КАТРЯ з інструментами та іншими причандалами для операції, ще й з оберемком якоїсь одежі під пахвою...

8

ОЛЬГА виходить і тихенько закриває за собою двері. Йде щоб защіпнути двері вихідні, що їх Катря покинула майже навстяж...

У цей час — стук!.. І не встигла Ольга зорієнтуватися, як

9

увійшов ДОЛМЕТЧЕР і став, клацнувши обцасами... ОЛЬГА з досадою, стріпнувши волоссям та й враз опанувавши над собою, зумисно голосно:

— А-а-а!.. Герр долметчер!!. Будь ласка! заходьте!!.

ДОЛМЕТЧЕР, знявши свого "кораблика" і витираючи спітнілого чуба, заходить до мешкання ОЛЬГИ і стає розгублений. Збирається з відвагою...

ОЛЬГА сідає біля рояля, голосно:

— Сідайте, будь ласка!.. Отже?!.

ДОЛМЕТЧЕР:

— Отже... (витираючи піт, запобігливо, підхлібно сміючись) — Я шукав для Вас квітів... Я з ніг збився... Шеф мене заганяв за ці три дні через Вас. Але в цій Азії!!. (розводить руками) — То є, прошу пані, така Азія, така дика Азія, де навіть такий шеф, володар і пан тут, не може освідчитись прекрасній дамі китицею троянд...

ОЛЬГА, насупивши брови, іронично:

— Цей текст склав Вам шеф, чи ви самі?..

КАПКА (себто Долметчер):

— Шеф?.. Ні... ні... це...

ОЛЬГА мило:

— Гм... То Ви поет... З покликання чи?..

КАПКА зніяковів, розгублено витріщив очі...

ОЛЬГА з досадою, примруживши:

— Ну ось... По уніформі Ви військовий. Принаймні, коли Ви б’єте обцасами, то я думаю, що розмови з Вами мусять бути ділові, стислі, по-військовому ляконічні й ясні... Правда ж?.. Отже?.. Ви принесли відповідь?

КАПКА:

— Так... Так, пані... (хоче сказати титул, але Ольга перебиває)

ОЛЬГА:

— На питання, поставлені мною і повторені йому Вами?

— Так, пані...

— Ви повторили йому точно?..

— Так, пані... е...

ОЛЬГА підказує:

— "Баронесо"...

КАПКА:

— Так, пані Баронесо!..

ОЛЬГА:

— Отже?.. Як Ви поставили перед ним питання?

— Так як ласкава пані веліли... "раніше ніж прийняти перепрошення, ласкава пані хоче знати, — чи пан Комендант перепрошує її насамперед

як жінку, чи як баронесу? і... пані сподобалась насамперед як жінка, чи як баронеса?.."

ОЛЬГА закушує губу:

— Гаразд... Я Вас слухаю... (недбало переступає пальцями по чорних клявішах, мов би числячи їх).

КАПКА:

— О, для мене це була велика несподіванка, пані... Вперше, відколи я його знаю, він не гримнув несамовито, а навпаки — раптом весело зареготався та:

"Ого-го!..— каже. — Ну, цим я остаточно переконаний, з ким маю до діла...

ОЛЬГА:

— І ?..

— І прислав мене гальопом от... (і враз звівшись поштиво) — Гер Матіс перепрошує Вас насамперед, як чарівну жінку...

ОЛЬГА:

— Та-ак...

— Як чарівну жінку... з роду...

ОЛЬГА призирливо:

— Ага... Отже — що насамперед, чи як чарівну жінку, чи "з роду"?..

КАПКА:

— Як чарівну жінку... (і аж махнув рукою нетерпляче) — Ах, Боже мій!.. Пощо це все, коли все ясно... І подобаєтесь Ви йому насамперед, як чарівна жінка...

ОЛЬГА в тон:

— "З роду..."

КАПКА:

— Така жінка, як Ви, виключає навіть думку... Ясно...

ОЛЬГА подивилась пильно:

— Хто зна... Для мене, наприклад, неясно, а що б він сказав, коли б та чарівна жінка була взагалі без роду... так собі, чарівна жінка без роду, без племени?...

КАПКА сміється:

— Якби ж... Але пощо фантазувати... Ви маєте велике щастя, пані...

— А саме?

— Якщо Ваша мати баронеса, то...

— Гм... То?..

— Він велика людина... Він культурна людина... Ви йому дуже сподобались, і я вам кажу від себе — Ви маєте таке щастя!..

— Але він мені не сподобався і... я не маю ніякого щастя...

— Пані!.. (і враз засміявся недовірливо) — Жарти... Таке щастя... Ви б могли бути перекладчицею...

ОЛЬГА:

— То для мене занадто шляхетна служба...

КАПКА на цей раз таки з пересторогою:

— Пані!..

ОЛЬГА, розмірковуючи, іронічно:

— Він перепрошує мене, як "чарівну жінку"?

— Так...

— І ви ось звиваєтесь, як вуж, тільки тому, що я "чарівна жінка"?

— (посміхається запобігливо) — Ну, так...

— І він — культурна людина?!.

— Яволь!..

ОЛЬГА встала і пройшлась. А тоді підійшла до вихідних дверей і, відхиливши їх, голосно гукнула:

— Мамо-о!!. На хвилинку зайдіть!.. (Вернулась на місце і з гонором:)

— Отже ми це перевіримо... Скажіть йому, що моя мати не тільки Баронеса, вона вище за всіх баронес для мене... Вона — Мати... Моя Мати... Ви про все це доложите шефові...

10

Відчинились двері... КАПКА аж звівся шанобливо і став, виструнчився, тримаючи "кораблик" у руці... Увійшла МАТИ, витираючи ножі й виделки...

ОЛЬГА:

— Мамо...

— Чого, доню?..

КАПКА витріщив очі розгублено. Розгубленість перейшла в мовчазне приголомшення...

ОЛЬГА:

— Скажіть, мамо, чи Ви баронеса, чи не баронеса?.. Я от Вас зву і титулую Баронесою!..

МАТИ посміхнулася, добрі зморшки, як промінчики, спалахнули на обличчі:

— Про мене, доню... Називай хоч горшком, дитино... Вечерять зараз давати?...

ОЛЬГА:

— Потім, мамо... Гаразд... Ідіть...

(мати вийшла)

11

Прочунявши, КАПКА дивно перевтілився. Раптом оскаженів, аж щелепи йому натряслися, став такий величний та грізний, мов би сам Матіс. Як не гримне враз по-салдафонськи, брутально:

— Як! Ви! Сміли!?!?, Га!?. Що це?!.

ОЛЬГА скептично:

— Руіґ, руіґ, гер... долметчер!.. Сідайте...

Але КАПКА не сідав... Тон він знизив, але тільки тому, що його душила лють:

— Як ви сміли, га?!. (надів "кораблик", зухвало розходившись по кімнаті) — Ні!.. Як ви сміли??!.

ОЛЬГА, зблідши:

— Ви очевидно хочете сказати, як він смів, ваш шеф — культурна людина — на "чарівну жінку" вимахувати пужалном?.. І як ВИ смієте, денщик свого шефа — тут гримати?!!. Чи ви забули, що ви тільки денщик?..

КАПКА ще дужче закипів, аж порскав...

ОЛЬГА убійче мило:

— Не хвилюйтесь... Ваша лють — то звичайна плебейська лють, гер долметчер, і тільки... Сідайте!..

КАПКА гонористо задирає голову, роззявляє рота, щоб щось зухвале вимовити...

ОЛЬГА, глядячи пильно усторч, з убійчим спокоєм, так уїдливо, наче холодну воду ллючи:

— Гм... Може Ви мені поясните нарешті — в кого ж закохався ваш шеф? — у вас чи в мене?..

КАПКА знітився враз:

— Але...

— "Але" існує тільки для денщиків, а ваш шеф — володар... Чи не так?..

КАПКА, намагаючись триматися горою:

— Шеф... закохався в... баронесу...

ОЛЬГА презирливо:

— То йому так здається... То ми ще будемо бачити, пане... Як пак вас звати?..

— Капка!

— Сідайте, пане Капко... (і так іронічно, зумисне повторюючи банальність) — Хіба "любов не сильніша за все?" — це, вдається, у всіх романах і у всіх календарцях позаписувано... А раз так — то значить це вічна істина, сильніша за всі баронські титули і обов’язкова навіть для Матіса... Чи не так?!. (сміється).

КАПКА йорзав разгублено... А далі з розпукою.

— Боже... Що ж я йому скажу?!.

— Що хочете, після того, як розкажете все що чули й бачили.

— Але ж, пані!.. (і з несподіваним чуттям до господині) — Ні... Я не можу все розповісти... Це щось страшного... Він вас усіх повішає... І найперше...

— ...І найперше — вас?

— І мене... Він мене прожене... Він візьме того москаля... Через вас москаль візьме гору!..

— Мені байдуже, котрий з денщиків візьме гору, пане...

КАПКА схопився:

— Пані!.. Ви забагато собі дозволяєте!.. (хвилюючись, пройшовся, зачепився очима за портрети на стіні, роздивляється їх всі підряд).

ОЛЬГА, зідхнула:

— Якщо припустити, що тут ви господр, то можливо.

КАПКА з несподіваним зухвальством; гонористо:

— Так. Я тут господар..

ОЛЬГА щиро вражена:

— Ого-о?!. Та-ак?.. І той москаль теж?.. Алеж, дозвольте — москаль старший чином... Гм... Хто ж ви?

КАПКА:

— Я? (і гордо, озирнувшись на всяк випадок кругом, а тоді з виключним апльомбом:) — Українець!

ОЛЬГА:

— Не може бути!.. (оглянула пильно його уніформу і щиро.) — А я думала, що Ви і той москаль — теж представники герренфольку!..

КАПКА з тим самим апльомбом:

— Я завойовник!..

ОЛЬГА іронично:

— Бачу... Ви так говорите, як союзник Матіса...

— (гордо) — Яволь!..

— І москаль теж?.. (стомлено) — Ну, гаразд.... Тоді йдіть і розкажіть йому все, що тут бачили й чули... До-речі, звідки ви?

— (гордо) — З Европи!

ОЛЬГА хитає головою з щирим смутком:

— Боже мій... (тре чоло) — Якщо Ви з Европи, то звідки ж тоді ваш комплекс плебея?!..

КАПКА з пересторогою:

— Пані-і!!.

ОЛЬГА:

— Ідіть!.. КАПКА закипаючи:

— Але... Як Ви сміли брехати?!. Га?!. "Баронеса"!.

ОЛЬГА стомлено:

— Коли мова йде про мою матір, то немає такого титула, який би достатньо їй дорівнював... Очевидно ваш Матіс теж так думає про свою матір...

КАПКА погрозливо:

— Ну, добре... (застібається для виходу, враз пильно вшнипився очима в портрети, які до того розглядав недбало) — Гм... Скажіть, що це за портрети?..

ОЛЬГА байдуже:

— Ви ж "українець", то мусіли б знати...

— А все ж таки?..

— То — поляглі в боях... Друзі мого чоловіка... ГРИГОРІЙ КОСИНКА, ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО, КОСТЬ БУРЕВІЙ... МАЙК ЙОГАНСЕН... МИКОЛА КУЛІШ... МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ...

— Що-о?!.. Га?!.. (як не скинеться КАПКА) — А-а... Чекіст!!. Що вбив свою матір!!. Ну, тепер все ясно... (зриває портрет) — Це все комуністична банда, значить... Га!!.

ОЛЬГА підходить, бере портрет ХВИЛЬОВОГО з рук і спокійно чіпляє знову на стіну...

а КАПКА кипить весь, шарпаючись:

— А-й-а... От що... українку з себе корчить!.. Ще й німецьку баронесу!.. Ах ти ж!!..

ОЛЬГА дивиться пильно йому в обличчя, думаючи вголос:

— "Цікаво, що сказав би москаль?.." — (і враз тупнула ногою, зірвавшись нагло з коректного тону:) — Слухайте, ви, денщик!!. Солдат Швейк!..

(КАІІКА змовк, а ОЛЬГА, важко дихаючи):

— Виконуйте, що Вам приказують! і не розсуждайте... (категорично, наказуюче:) — Ідіть зараз до пана Матіса. І доложіть йому... Доложіть йому, що його "чарівна баронеса" не донька баронеси, а, як і він напевно, є лише донькою простої селянки, української селянки... І тим гордиться... От... Решта залежатиме від нього, як від культурної людини, добавте... А ще добавте... (глянула на портрети) — все що схочете добавте, що вам підкаже ваше сумління... Словом, доложіть йому все, як "культурний" "союзник" культурному "союзникові"...

(павза)

— А ще доложіть йому, хай він дасть вам по щелепах за те, що Ви сміли мене ображати... А ні, то я сама йому доложу... Геренфольк, що

служить в денщиках, іноді заслуговує на те, щоб його били по щелепах... Ідіть!..

(КАПКА хотів щось сказати, але Ольга гостро, ще й тупнувши:)

— Ідіть!!.

КАПКА вийшов. В дверях лише на мить зупинився, дивлячись на Ольгу з-під лоба понурими, ненавидящими очима, злорадно ощирився... Вийшов...

12

— Осел... — промовила не то з призирством, не то з жалем ОЛЬГА. Криво посміхнулась, похитавши головою сумно:

— Янгол "щастя"... Вістун і адвокат юберменшівського кохання...

І постукала в двері, за якими відбувалась операція.

13

Спершу вийшов ГРИЦЬ. Потім КАТРЯ з МАКСИМОМ. МАКСИМ у чистій, білій полотняній сорочці, поголений, рука на чистім перев’язі, обвинена марлею... ГРИЦЬ:

— Ну й довго він тобі морочив голову... Мабуть закохався прахвост... Ми вже й операцію зробили, над усім — над рукою й над бородою, й над цілим МАКСИМОМ... Ач який бравий!.. Тепер справжній комбриґ... А чого йому треба було тому прахвостові?..

ОЛЬГА сміється:

— Від новоявленого Ромео слуга... Від того Матіса ж...

КАТРЯ:

— Аж дві кульки було!.. Ось глянь — (показує на долоні дві кульки) — Німецькі... (завиває в папір і ховає в кишеню, до Ольги) — Я чула все... І ти думаєш, що він таки зігне шию і перепросить тебе... селянську дочку?..

ГРИЦЬ філософськи — насмішкувато:

— Любов — сильніша за все, мала... (глянув на Катрю й на Максима, мовляв — "будь ласка, спитайте самі себе").

КАТРЯ посміхнулась про себе; до Ольги:

— Ти думаєш, що він закохався?

— А чому б ні? (іронічно).

ГРИЦЬ, глянувши мистецьким оком на сестру:

— Дійсно... А якщо не закохався, то він тоді справжній осел...

ОЛЬГА сміється загадково та:

— ...І тепер от його точить ущімлений гонор... Ха!... Він замірявся стеком на тебе, на нас, а виходить, що покищо одхвиськав сам себе...

— Так то так... Але ж... Ой, Ольго, не бався з вогнем...

— Ти хочеш сказати, з кулею, з мотузком, з баґнетом?..

— Коли хочеш — так...

ОЛЬГА так само, як Гриць перед тим, філософськи — насмішкувато:

— Ну що ж... Так вже давно ведеться — де велика любов, там неодмінно хтось когось убиває... Отело он коли ще зарізав свою любов... Чи як там було, Грицю?.. Гу, а Матісові — і Бог простить, це його фах... (сміється)

— Але думаю, що він обеззброєний... і вже не підійме тут пужална... (цитує іронично) — "ЛЮБОВ ОШЛЯХЕТНЮЄ НАВІТЬ БАНДИТІВ і РОБИТЬ З НИХ ПОЕТІВ"... — так ніби, Грицю?..

ГРИЦЬ:

— То залежить від бандита...

КАТРЯ стривожено:

— Але як він ітиме задалеко?.. Не забувай, що він завойовник...

ОЛЬГА в тон.

— Не забувай, що я — твоя сестра Ольга... (пхикнула гордо) — В кожнім разі я не збираюся бути ані долметчером, ані Марусею Богуславкою, ані навіть тією Султаншою Роксоляною... (та й засміялась) — Я не можу їм тепер оголосити війну збройно, але зате я оголошую війну іншу, якої ніякими гарматами не виграєш... Це йому не з пукавки стріляти і не стеком хвиськати... Анум вечеряти!.. (закінчила несподівано).

Саме увійшла МАТИ, лаштуючи стіл до вечері...

14

МАТИ внесла вечерю й поставила її на стіл... Варена картопля в лушпинні, хліб, сіль і чай... ОЛЬГА, розшаркуючись галантно:

— Нум, — барони й баронеси!.. Генерали й професори!.. — Українська єдина і безсумнівна аристократіє!.. До картоплі!!.

Всі сідають кругом столу. Катря любовно допомагає Максимові... Мати теж у гурті... Беруться до їжі, орудуючи виделками, ножами й щелепами.

МАКСИМ дивиться на всіх і від зворушення аж заїкається:

— Бож-же мій... Я — між вами!.. І... (здивовано) — Всі живем...

ОЛЬГА:

— Живем, Максиме!.. Живем... І житимем... І тільки МИ житимем... Наїдайся лишень, товаришу Комбриг! а решта — все тим часом єрунда...

ГРИЦЬ — дивиться на Ольгу, потім на всіх, на свою єдину руку затиснену в кулак — і голосно сміється...

ОЛЬГА:

— Чого ти іржеш?..

ГРИЦЬ, торсаючи чуба:

— Ні таки — ми... (крутить головою) — Ми зовсім, зовсім інше покоління!.. Га!.. Гримить... Товче нас, меле... і — будь ласка... (розводить рукою та й береться знову їсти).

ОЛЬГА:

— Еге ж... Любі мої графи і барони, інженери і майбутні маршали! — не кидайте лушпиння на підлогу, але й не їжте його, бо думка, що там є вітаміни,— абсолютно помилкова, хоч і занесена з Европи... на баґнеті...

КАТРЯ:

— Ви так молотите, друзі мої, наче це вам не картопля, а баронські шнітцелі та фіґлі-міґлі...

ГРИЦЬ і ІНШІ:

— То в нас баронські апетити...

— І геркулесові щелепи...

— І вовчі шлунки...

— І арештанський режим...

МАКСИМ, оглянувши всіх зворушено:

— Наче вві сні... Дорогі мої!.. (і прикладає кулак до грудей, крутить головою... і мовчки береться їсти...)

МАТИ нишком витирає очі, дивлячись на схудлого й блідого суворого Максима...

.....

Скінчивши їсти, ОЛЬГА відкриває шухляду і частує Максима сигаретами:

— Це нашого Рафаеля... (підморгує) — щедра плата цивилізованої Європи дикій і нецивилізованій Азії за геніяльні творіння нашого бідного професора і... першого артиста Республіки... Такса офіційна — пачка сиґарет за пачку Сикстинських мадонн з ориґінальних німецьких фото... Чи так Грицю?..

ГРИЦЬ сміється...

ОЛЬГА:

— Чи то пак... обмін продуктами цивілізації — мадонни разом з майстром по десять феніків, сиґарети — по десять марок штука...

І МАКСИМ, скінчивши їсти і слухаючи Ольгу, закурив. Похнюпився. Тяжко зідхнув...

ОЛЬГА:

— Не зідхай, товаришу Комбриґ!.. (зсунувши брови) — Я думаю, що ми таксу змінимо... Чи як?..

МАКСИМ — тре чоло, довго мовчить, погойдуючись і закривши очі...

— Який жах... Ольго!.. Який, який жах... ОЛЬГА здивовано:

— Ти став боягузом?!. (сідає до рояля, задумано щось награє, хмуриться...)

МАКСИМ гірко:

— Я не бачу виходу... Ні, я не бачу перспектив... Руїна... (посміхнувся) — Не даром поети римують — "Україна — руїна..." (зідхнув тяжко). Нема... нема перспектив...

ОЛЬГА звелась, хруснувши пальцями енерґійно:

— Неправда, Максиме!.. Що ти не бачиш — це правда. Але неправда, що їх нема... Перед нами з тобою... беручи в мільйонній цілості — грандіозні перспективи... І ми до них ідемо!.. Тяжко їх проглянути крізь дим і сморід цієї паскудної епохи... Тяжко вірити в них, коли гори жертв заставили обрії... Але вони є!.. І ми до них маршуємо... Гм... Це покищо не марш переможців, ба, це — марш каторжників, але то неважно... Ми маршуємо невблаганно і таки до них... І ми дійдемо, Максиме... Ти — Комбриґ, — і Я.. і Сашко і Остап... і Альоха... І ось Гриць... і Катря... І решткa твоєї бриґади й інших незчислених бриґад... І он вони — (показує на портрети)... Сотні й тисячі нас — вчорашніх пастухів і наймітів, — хіба ми не ті, що маршуємо крізь вітри й бурі... Ми йдем до свого таки... І можна крізь всі ці завірюхи і свист лихоліття прочути нашу ходу, ходу все наростаючим темпом...

Слухай, Комбриґ!.. З нас з тобою без сумніву здеруть шкуру... Нехай... Ще з сотень тисяч здеруть шкуру... Нехай... Але не їм — не цим завойовникам рудим і брунатним — належить майбутнє... НАМ належить майбутнє, товаришу Комбриґ!.. І тому вони з нас з живих здирають шкуру...

МАКСИМ, хвилюючись:

— Слухай, Ольго!.. Це так. Я в це вірю... Але от сьогодні?!. Сьогодні?!. Ах, моя бриґада!!.

ОЛЬГА похмуро:

— Що ж... Матимеш армії... А не ти — то інші, що стануть на твоїм місці, матимуть... Але матимуть! І водитимуть їх... З тих самих Лубенців, Херсонців, Охтирян...

МАКСИМ:

— Але сьогодні, Ольго, сьогодні!.. (гірко дивиться на руку, стискає пальці в кулак) — Ось моя сила і ось моя голова — і... і я йшов, щоб сьогодні творити історію, вогнем і мечем... Нашим вогнем і нашим мечем...

ОЛЬГА з тихим смутком:

— І я, і ти, — ми шалено прагнемо, ми хочемо, але... цього замало ще... (зідхає) — Я думаю над тим... Так, це трагічно... На цей раз наш час ще не вибив для переможного бою, Комбриг... Але він ось-ось надходить... Тим часом ми б’ємось і будемо битись, — але то все в страшному хаосі, бо не мали ще змоги розставити всі сили і скоординувати... Ми виграємо аж тоді, коли нам дадуть змогу підвестись бодай на одно коліно... Тоді ми двом силам зможемо протиставити рівнозначну третю... І це буде... Історично — ми до того йдемо, Комбриґ. Нам потрібен уже лише отой "випадок", що допомагає поваленому безнадійно, ніби, нагло вивернутися з довгого лежання на "лопатках"... І тоді, Комбриг, ти поведеш бриґади... А Альоха поведе ескадрильї... Сьогодні ж... Сьогодні ми виграємо в іншому бою!.. Хіба ти не бачиш?..

МАКСИМ понуро:

— Сьогодні, Ольго... Ось ми розтоптані, збезчещені, скромсані геть — ціла нація... І нізвідки ні порятунку... ні допомоги, от... Де перспектива, Ольго?.. Що робити?.. (стискає й розправляє пальці п’ястука)... От я — комбриґ — питаю в тебе... І Альоха питає десь... всі ми...

ОЛЬГА:

— Максиме... (зідхнула смутно) — Це ясно, що двох таких колосів сьогодні ми не повалимо мілітарно... Ані обох разом, ані поодинці... Це ясно... Але у цій безвиглядній боротьбі нам мусить бути ясно й інше — і в цьому мусить бути джерело нашої сили, друже, — а саме... Чуєш?.. Цю

війну як і всі попередні бої... Так, так... все ж таки виграємо ми!.. і то перед обома супротивниками... Не фізично, ні!.. Ми її виграємо в історичному аспекті, морально і етично, духовно... Так, як виграв колись біблійний Христос... І тут навіть смерть і кромсання нехай нас не страшать...

МАКСИМ зробив жест... ОЛЬГА:

— Ти не посміхайся, Максиме, а ось слухай, — ти можеш бути атеїстом... але Христос виграв саме тому і тільки тому, що власною смертю навіки ствердив свою правоту... Наша правда є такаж безсмертна... От.

МАКСИМ посміхнувся, тихо:

— Дитинство... Прекрасне моє дитинство... Наївне і прекрасне... (раптом, відсапнувши) — Це правда, Ольго... Але що ж має сьогодні робити комбриґ?!.. Скажи...

ОЛЬГА тихо:

— Ти сам знаєш, що має робити комбриґ...

МАКСИМ:

— Комбриґ має бути готовий для "Завтра"?..

— Не тільки...

МАКСИМ посміхнувся з полегкістю, ніби щось знайшовши:

— Значить... сьогодні?.. (озирається й зміненим голосом) — До речі, я не маю жодних документів... та ще й ранений... Я, як зацькований вовк... Тут небезпечно — і для мене й для вас, друзі...

ОЛЬГА:

— Завтра Гриць одведе тебе на хутори...

— А — потім?!.

Всі мовчать пригнічено, МАКСИМ думає якийсь час... Потім враз стріпнув головою:

— Добре... Лише б загоїти руку!..

КАТРЯ:

— Що ти надумав?!.

МАКСИМ, пестячи Катрю по голові, засміявся:

— Ну, ну... Мала... Комбриґ знає вже, що робити... (подумав) — Ольга в одному має рацію... По-моєму, це буде так:

У нас є до вибору — умерти за Сталіна... За Гітлера... І за себе... За свою правду. І тим перемогти...

ОЛЬГА:

— Не забігаймо із смертю наперед, друже...

— Мене смерть не страшить... Мене страшить рабство і безчестя... Це найгірше. Так?..

— Так...

МАКСИМ глибоко вдихнув повітря й з шумом випустив його з грудей, і враз прорік якось моторошно, тягуче-поволі, як сомнамбула:

— Тоді я чітко проглядаю контури нашої кривавої, тяжкої, й далекої... але неминучої перемоги... (стріпнувши головою, починає зводитись): —

— КОМБРИҐ ПІШОВ!..

15

Раптом відчинилися двері (без стуку) і ввійшов ДОЛМЕТЧЕР Капка. Вломився нагло, гупаючи на порозі чобітьми підкреслено-зухвало...

КАТРЯ враз погасила лямпу... Всі змовкли...

ДОЛМЕТЧЕР КАПКА, стрельнувши ще при світлі очима до столу, вже в темряві гмикнув значуще, а тоді прорік призирливо, на повен голос:

— Увага!.. Полковник армії "ҐРОС ДОЙЧЛЯНД" — фельдкомандант гер Матіс НАКАЗАВ повідомити, що він буде взавтра, рівно о 8-й вечора... Пані... пані ОЛЬГА УРБАН мусить взяти це до відома... і нікуди не виходити...

Чути як повернувся на обцасах... Пішов... Хряпнув дверима...

16

Тиша... Темрява... І голос комбриґа. Він раптом прогув у тій темряві, в тій тиші з безмежним обуренням, люттю, жалем:

— Е-е-х-х... МОЯ... БРИҐАДА-А!!...

Павза — антракт.

.....

В темряві якісь мавпи починають піряти каміння... Просто в заплющене око моєї кімнати... Вони галасують і кричать. Крізь маріння утоми я розрізняю голоси!..

Гм... Дивно... Звідки він узнав той Долметчер, що я тут? Дивно...

А вони намагаються видертися перед заслону... Хочуть "грати"... Я все таки спихаю їх геть...

Втома... І манюсінька думка:

— "Так ніби це я винен, що Матіс дав йому по щелепах..."

Але це маленька думка й байдужа, як місячний промінь...

В розбиті шиби дивиться місяць... А може то не місяць? Тоді мені пригадується чомусь обличчя з випеченими очима — обличчя безрукої й безногої людини на перехресті автострад, захряслих інтернаціональними юрбами й машинами, регульованими чорним мурином в центрі Европи... Все то було рухливе й переходяче, лише обличчя з випеченими очима було постійне на цім перехресті... Воно мало символізувати господаря, що взявся був перерішити історію на тисячу років...

Мурин елеґантськи-недбало махає рукою:

— "Окей!.."

І тоді ж напливає ще химерніший образ:

...Звалище збомбленого на друзки Нюренберґу... Залізні орли лежать в румовищах догори лапками, потрощені, і навіть у них повилітало пір’я... залізне пір’я... Ось майдан, на якому немає нічого не розтрощеного, все розґратано на череп’я — і на поверхні, і навіть в глибину на кілька метрів... Все зломане і звалене в хаос... А серед нього — диво...

Горда, цілісінька, ніде не здряпнута постать Дюрера... Він стоїть серед хаосу і, непорушений смертю, гордо дивиться в небо...

...Дивна асоціяція...

Його не торкається відплата... Як і тих маленьких жебраків в центрі зруйнованої імперії, що щодня приходять черідкою по милостину до моєї кімнати.....

ВІДСЛОНА ТРЕТЯ

.....

І знову те перехрестя...

Це виходить КАПКА, горем убитий... ДОЛМЕТЧЕР КАПКА... Він виходить на перехрестя, блукає очима, як сновида і стає, може навіть обпершись спиною об телеграфний стовп... Бо об що обпертись на такім перехресті?.. І так стоїть, спустивши руки. Дивиться тужно на стоптаний куш бур’янцю:

— Не розцвіло... (махає рукою погноблено, байдуже) — Не розцвіло... (махає рукою й зідхає) — Степова Геллада називається... (дивиться тупо просто себе, ворушить губами зосереджений в собі):

— Моя кар’єра... (зідхнув) — О, моя кар’єра!.. (зідхнув; раптом гістерично:) — Москаль!.. Га!.. Москаль взяв гору!!. (люто) — А все через ту шкуру!.. (перекривляє) — "Баронеса-а?.." Ух, ти!.. Чекістів на стіні тримає... (киває скрушно) —

— А він дурак влип у неї по самі вуха... (кривиться від болю й тре потилицю) — Я-а-к він мене збештав, га!.. Як він мене збештав!.. І за кого??!. (мало не плаче)... Я переказав точно усе для сміху, — як та репана совєцька фея, та гречана "баронеса" хизувалася... А він... Ох, Боже... (тре потилицю) — виправив свою попередню помилку на мені... І догодив їй... (озирається, плює, а далі саркастично сміється) — Знайшов принцесу... О, він ще спечеться... (шепоче єхидно)... особливо як начальство вище дізнається... Чекістів на стіні тримає... (стоїть якийсь час мовчки, самозаглиблений; а далі махає рукою погноблено:)

— Ні... Тут уже все пропало... Втратив ти, Капко, респект... Прийдеться йти на фронт... (не то сміється, не то схлипує напівгістерично) — Начальник умліває з кохання... Вона його загачила і водить, як щупака на мотузку... Він мліє і казиться, (тре потилицю), а ти підеш на фронт...

* * *

На перехрестя виходить ДРУГИЙ ДОЛМЕТЧЕР (москаль) — він несе квіти в вазонах... Висмикає їх з вазонів, обриває коріння і тулить в букет... про себе:

— Вот!.. Сказано — сдєлано!.. А как??. (свистить... Тулить квіти в букет і свистить:)

— "ШІРАКА СТРАНА МАЯ РАДНАЯ..." .

— Нєт, не то... (Тулить квіти в букет, наспівуючи про себе:) —

— "На солнце аружьєм свєркая,

Под звукі ліхіх трррубачей..." —

— Гоні, бабка, цвєти, гроб — могіла!.. І вот хохлушка забросала мєня цвєтамі... (регочеться, відставляє в простягненій руці букет, галянтно підносить уявному адресатові):

— Пожалуйста, гаспадін Матіс... Ви відітє, кто істінний Ваш союзнік?!. Подарок от благодарних народов Велікой Россії... (тисне уявну руку, козиряє хвацько, вдаривши обцасами).

Потім дивиться на букет, насвистуючи щось. Захоплено:

— Ж-женщіна!.. (крутить головою) — Ета женщіна стоіт не такого букета... Чертовка... Чудо в Європєйском масштабе... Но Ви очєнь вєжліви с нєй, потому что оччень влюблєни, господін!.. А вот придєт наше врємя — МИ с нєй не будем церємоніться...

Тримаючи букет у витягнутій руці, йде, дивиться на нього й наспівує замилувано:

..."Лішь пара галубенькіх глаз..."

Побачив КАПКУ, що весь час спостерігав його з-під лоба розгубленим, ненавидящим оком, стоячи коло стовпа, прилипши спиною до таблички:

— А-а... Камрад!.. (і суворо, начальницьким тоном) — Вас махен Зі гір?! (та не чекаючи відповіді, подивився недбало) — Адьє... (і пішов, насвистуючи).

КАПКА аж відступив від стовпа, провів його очима... А потім... його погляд упав на плякат... КАПКА прикипів приголомшений, розгублений...

На стовпі плякат — "НУР ФЮР ДОЙЧЕ!" — ще й стрілка вгору...

КАПКА шарпнувся сюди, туди, потім став, ударившись в поли перед плякатом:

— Га!.. (озирнувся) — Подумають, що Я... (кинувся здирати... але облишив, — щось йому стрельнуло до голови): — Замельдувати... Так, так... Замельдувати... Я втратив респект — я зможу його повернути... Замельдувати... (збирається бігти) — Про все... Геть про все... Алярм!.. Алярм!..

Кинувся — та й враз прив’яв. Зідхнув, тручи побитий карк і щелепи:

— Я ж... вже раз замельдував от...

Безпорадно стоїть, хитаючи головою тужно:

— Ех-х, Капко, Капко... Кінчилась твоя кар’єра... і нема вже в тебе перспективи... А все через Неї!..

Дивиться на стовп... Враз крадькома поправляв кутик плякату, що був оддер... Перечитує злорадно — "Нур фюр дойч!.." — Озирнувшись, шукає олівець і нишком дописує, підказуючи сам собі:

... "І москалям!!. О!.."

Навшпиньках біжить геть, тріюмфуючи.

.....

1

В КІМНАТІ ОЛЬГИ — ГОСТІ: Матіс, Ортскомендант і Ляйтенант. Вони розташувалися й, далебі, почуваються, як вдома. Бо ж це не перша візита вже. Без шинель, порозсідавшись досить вигідно, вони курять, гомонять. МАТІС стоїть — розглядає книги бібліотеки... Гутірка саме в розпалі...

ОЛЬГА сидить в центрі кімнати біля шахового столика і, граючи знічев'я з ЛЯЙТЕНАНТОМ в шахи (так, аби), — привітно і мило розмовляє з гостями. Матіс не зводить з неї очей, таки залюблених, хоч і примаскованих похмурістю. Коли випадково перехоплює її погляд — посміхається. Коли звертається до неї — говорить з підкресленою вибачливістю, тонко заграючи.

КАТРЯ сидить теж в компанії, але не бере участи в розмові, замкнена, нашорошена.

На роялі стоїть пишний букет квітів...

ОРТСКОМЕНДАНТ:

— Гарні, дуже гарні квіти... (нюхає) — Чи Ви їх поливаєте?.. (зиркнув нишком на Матіса, що в свою чергу дивився пильно на Ольгу).

ОЛЬГА:

— Конче, гер Комендант... Ви бачите ж — вони стоять у воді (тонко посміхнулась)... У нас чемність у великій пошані. Відчуття чемности і відплата чемністю за чемність — це засада виховання серед найпростіших верств мого народу...

ОРТСКОМЕНДАНТ нюхає, здивовано ніби:

— Справді, вони у воді... Гм... Чемність, кажете... (заскаливши око) — Ну... а... коли б у них було заховане щось більше, аніж звичайна чемність?.. К-ха... Ну, от коли б я — старик — взяв та й підніс Вам — як чарівній, прекрасній жінці, що (заскалив око) заволоділа скажем, моїм серцем?..

ОЛЬГА, вдавши що не чула, голосно:

— Цю засаду в нас впоюють з молоком матері... Правда ж це добре, гер Матіс?..

МАТІС дивився на неї примруженими очима із погано прихованим задоволенням, як вона з'їхала того старичка!

ОРТСКОМ.:

— Ми у Вас оце втретє і я мушу вам сказати — не сподівався... Ви дуже мила господиня... З Вами цікаво розмовляти, хоч Ви й маєте дерзкий язик...

ОЛЬГА сміється:

— Я, здається, забагато перечу... А Ви не звикли...

— Можливо...

ОЛЬГА зідхає з удаваним жалем:

— Що ж зробиш... Я, здається, взагалі є суцільне якесь заперечення... Нонсенс, з погляду Вашого і тих, що з Вами, а тим часом — закономірне отаке от явище... Хоч для людей обмежених може й тяжке для зрозуміння, і не можливе взагалі... Чи не так, гер Матіс?..

МАТІС трохи іронічно:

— Ви говорите щось дуже загадково... і кручено... Як кожна гарна жінка... Гм... Це, далебі, для більшої романтичности...

ОЛЬГА:

— Можливо... (насмішкувато)... Спеціяльно для Вас...

ОРТСКОМ.:

— Прошу, прошу!... Знаменито... То по вашому, ми люди обмежені?..

— Ні... Але я хіба сказала про Вас? Ні, я сказала взагалі... Що ж до нас... Гм... Ми виросли в тій країні і в таку епоху, гер Матіс, якої ви всі зовсім, зовсім не знаєте... І ніколи, мабуть, не збагнете...

МАТІС:

— Але яку ми з власної волі геть перекреслили та й по всьому...

ОЛЬГА, граючи в шахи:

— Чи ж вже перекреслили?.,

— Безсумніву...

— Себто і нас заразом, навіть не поцікавившись нами ближче?..

ОРТСКОМ.:

— Все, все ясно, мила пані... Все ясно...

МАТІС лише подивився пильно і посміхнувся, поринаючи в книжки...

ОЛЬГА:

— Думаю, що саме тут криється фатальна історична помилка...

ОРТСКОМ.:

— Тобто?... Ну й ну... (засміявся голосно).

ОЛЬГА, знизивши плечем, дивиться на шахівницю...

ЛЯЙТЕНАНТ дуже задоволений з партнерші, поводиться дуже ґалянтно і мило...

МАТІС переводить розмову на іншу тему, знайшовши якусь книжку:

— Скажіть, чия це бібліотека?

— Моя... (озвалась Ольга).

— А от ця книга?..

ОЛЬГА, сміючись:

— Гер Матіс!.. Кому належить цілість, тому, очевидно, належать і всі частки.

— Але ж це Шопенгауер в оригіналі!..

— Напевно...

ОРТСКОМ.:

— Там я бачив у Вас багато книг німецькою і французькою мовою... Геґель, Ніцше, Ґете і Маркс... І то Ви все перечитали?

ОЛЬГА іронічно:

— Все можливо, гер...

— (перелякано) — І Маркса?!.

— (знизала плечима) — І це можливо...

— І Ніцше?..

— І Ніцше...

ОРТСКОМ, насмішкувато, не ймучи віри:

— Уявляю... Боже мій!.. І що Ви з того засвоїли?..

— А хіба читають, щоб конче засвоювати?.. Ми читаємо щоб знати...

— (іронічно) — То Вам напевно зашкодило...

— Часом як...

— Мій Боже!.. І пощо, пощо то все для такої чарівної жінки?!. Ви — чарівна жінка... І ваше призначення...

— І моє призначення, гер Комендант?..

— Слугувати мужчині... (недвозначно глянув у бік Матіса).

ОЛЬГА зсунула брови й засміялась:

— Я знаю нову... теорію... яка не звільняє від цього обов’язку й мужчин, і навіть дітей...

МАТІС одійшов до вікна й сів на підвіконні, і так сидів мовчки, не зводячи очей з Ольги... Оглядав її груди, плечі, обличчя... Мружив очі... Безсумніву вона його бентежила, як жінка, як прекрасний екземпляр жінки, дивної, якоїсь особливої вроди... Надзвичайна жінка...

ОРТСКОМ:

— Знову ваш язик... Куди це Ви стріляєте?..

ОЛЬГА наївно:

— Я вичитала в отих от усіх книгах, що серед культурних націй віддавна велось навпаки — був певний культ жінки, культ слугування їй, її красі і материнській місії...

ОРТСКОМ засопів:

— Так... Культ чарівної жінки...

ОЛЬГА:

— Так... Без ріжниці її державної приналежности...

ЛЯЙТЕНАНТ засвистів, обдумуючи хід і лукаво поглядаючи на Ольгу з-під лоба.

ОРТСКОМЕНДАНТ гмикнув... Покрутив головою іронічно...

МАТІС посміхнувся і, примруживши, закурив, буркнув:

— Це в культурних народів і по відношенню до культурних народів, і до культурної жінки...

ОЛЬГА:

— Авже ж, авже ж... (метнула оком насмішкувато) — Ну, я чекаю, пане Ляйтенанте, Ваш хід... (повернулась і взяла акорд на роялі, такий же насмішкуватий, як і її обличчя).

ОРТСКОМ:

— Панове!.. А чи не ліпше нам вже їхати до театру?.. куди Ви, гер Матіс, обіцяли нас одвезти Вашим прекрасним "Опелем", га?.. А перед тим... Може б Ви нам заграли щось, фройляйн Ольга?!.

МАТІС:

— Рація...

ОЛЬГА зідхнула надто щиро:

— Гай-гай... Не вмію... (і закрила ляду) — Скажіть ліпше от... (глянула раптом усторч) — Ви "тоді" грали "БОЖЕ ЦАРЯ ХРАНІ"... Що Ви собі думали?.. Ні, не так... Скажіть — що ви взагалі про нас думаєте?..

— Про кого?

— Про нарід, що живе на оцій землі і що його прийнято вже називати українцями... і яким ви зараз керуєте... А тоді вже — чи до театру то й до театру...

МАТІС посміхнувся, а ОРТСКОМЕНДАНТ розвів руками:

— Що за запитання... А проте, я хочу відповісти вам на запитання запитанням:

А що ви про себе самі думаєте? Га?.. От коли вами керують... і взагалі...

ОЛЬГА, примруживши очі, глянула мигцем на Матіса, а тоді до Ортскоменданта з лукавою посмішкою:

— Гм... Ви хочете випробувати мій "гострий язик"?

— Ні, це цікаво... Тільки щиро...

ОЛЬГА задумливо:

— Десь я читала про лицарську честь, ніби була така колись. Сподіваюсь, що є й тепер...

ОРТСКОМ.:

— Передмова мені рішуче подобається... Слово чести з Вами цікаво говорити... (глянув насмішкувато на Матіса).

ЛЯЙТЕНАНТ іронічно засвистів щось про себе, думаючи над шахівницею...

ОЛЬГА:

— Добре, гер Комендант... Справді, вам не тільки цікаво, а й корисно б знати, що ж про вас думають в завойованій вами такій великій і "дикій" країні, як наша...

ОРТСКОМ.:

— Слово чести, правда...

— Але це буде мій особистий погляд... Отже — в надії, що це піде вам на користь, — що ми думаємо про себе?.. Так?..

— Так...

ОЛЬГА, зідхнувши:

— Коли ви граєте нам "БОЖЕ ЦАРЯ ХРАНІ і називаєте це нашим гімном, коли ви наносите такі візити як та от... ну знаєте про що мова... (Матіс засопів, а Ортскомендант посміхнувся), коли ви гонористо листаєте книги в наших бібліотеках, ваші ж книги, але яких ви самі не читали, і недбало відкидаєте їх геть, бо до них доторкалась наша "азіятська" рука, коли ви... Ет... (махнула рукою, гірко зідхнувши)... І коли при всьому тому ми ще лишаємось коректними, чемними, вічливими, то ми думаємо...

ОРТСКОМЕНДАНТ:

— Ну?..

ОЛЬГА:

-...Значить... (павза)

ОРТСКОМ.:

— Ну, значить?.. (аж нашорошились всі).

ОЛЬГА:

— ...значить ми — інтелектуально стоїмо вище за вас...

ОРТСКОМЕНДАНТ аж роззявив рота від несподіванки, поглядаючи то на МАТІСА то на ЛЯЙТЕНАНТА. Матіс метнув очима, вражений нечуваним зухвальством... ЛЯЙТЕНАНТ подивився на ОЛЬГУ примруженим оком і невиразно засвистів, нахилився над шахами...

МАТІС:

— Хто це "Ви"?.. (іронічно, вибачливо, як до малої, як до гарної, милої дурочки).

ОЛЬГА чемно і дуже лагідно:

— Ми?.. Мій нарід в цілості, що ви от... Ну, що ви навіть не поцікавились ним ближче... Просто зігнорували, наступивши чоботом... І тут, мені здається, й є велика й трагічна для вас помилка...

ОРТСКОМЕНДАНТ невиразно хмикнув, МАТІС дивився мовчки... Але обидва являли собою знаки запитання, хоч і офарблені в іронію...

— Ну й — ну... (це Ортскомендант) — Але це лише зухвалість чарівної жінки... Я так і трактую...

ОЛЬГА сміється голосно:

— Авже ж, авже ж...

ОРТСКОМ.:

— Доказів!..

ОЛЬГА:

— Гм... Правда, це не є показним, а все ж таки:... Ви йшли на Схід, де живуть великі й великі мільйони людей, які чекають допомоги від цивілізованого світу... В тім числі — ви йшли на УКРАЇНУ, і може насамперед на Україну... А хто з вас знав і знає хоч одно слово на мові того народу, що заселює цю землю?.. Ніхто. І ви навіть не хочете того знати. Навіщо?!. Ви прийшли, як до зулусів, чи якихось дикунів, і зігнорували їх, їхню мову, їхню культуру, їхню історію...

ОРТСКОМЕНДАНТ крякнув...

ОЛЬГА:

— Ба... Більше того... Напевно на цілу Німеччину немає жадного справжнього німця, що спеціяльно вивчав би і володів би українською мовою... Чи не так?

ОРТСКОМЕНДАНТ невиразно хмикнув. ЛЯЙТЕНАНТ про себе: — "Навіщо?.. Ми маєм долметчерів!.."

ОЛЬГА:

— А у нас тисячі й тисячі знають вашу мову й шанують її, як і мову кожної нації... Студіювали вашу історію, ваших мислителів і т.далі... Вас це ось тепер вражає що в такій "дикій" країні люди читають ваших мислителів і поетів, знають вашу історію й культуру... Так, вражає... Та... пояснення цього ви находите в тім, що, мовляв, "завойований все мусить рівнятися на завойовника"...

(раптом похопилась)

Ну, як?.. Чи досить я вже наговорила, щоб ви мене повісили?..

ЛЯЙТЕНАНТ:

— Цілком досить... Шах!..

ОРТСКОМ. і МАТІС:

— Ну, що Ви, що Ви?!.. "Отже?.."

ОЛЬГА, роблячи хід:

— Отже — то не вірно... Я ще була дитям, коли вчила вашу мову... І всі з нас, хто вивчав вашу мову й історію, — робили це зовсім не тому, що готувались до вашого приходу. Як і не для того, щоб вас завойовувати колись мілітарно, ні... Ми молоді, ми жадібні, ми тільки вимаршовуємо на історичну арену... Перед нами світ і ми жадібно опановуємо його, і... (враз закінчила) — не без успіхів, як показує час...

ОРТСКОМ.:

— Так?..

— Так... Хіба це не проречисто... (посміхнулась і ухилилась від ходу думки на інші тори) — Серед вас є немало таких, які про Шопенгауера, Геґеля чи Канта довідуються докладніше тут, від наших юнаків...

МАТІС дивиться на ОЛЬГУ блискучими очима з неозначеним почуттям...

ОРТСКОМ.:

— Ну, знаєте!.. і язичок же у Вас! Га... Але... Ви гарна жінка, і Вам багато прощається... Чарівним жінкам привілей завжди... Все прощається...

ОЛЬГА:

— Дякую...

ОРТСКОМЕНДАНТ глибокодумно:

— Я Вас розумію... О, я вас розумію пані... Ну, то за одвертість — одвертість!.. (і усторч) — "Боже Царя храні" — то так... (поморщив носа, сам з того глузуючи) — А хіба ви здібні керувати самі собою?!.

ОЛЬГА:

— А хіба ви пробували в тому переконатися?.. Чи ви бодай хотіли спробувати в тому переконатися?..

— Так... Можливо Ви маєте рацію... Але...

— Але — війна йшла і йде не за те, ви хочете сказати?..

ОРТСКОМЕНДАНТ сміється і крутить головою... Запіхтів цигаркою:

— Але, панове!.. До театру... (переводить очі з Матіса на ОЛЬГУ, з Ольги на МАТІСА).

ОЛЬГА, насупившись, дивиться на шахівницю. Враз робить хід:

— Мат!..

— "Мат"... Дійсно... (проговорив ЛЯЙТЕНАНТ розгублено й здивовано)...

.....

МАТІС засопів, встав із свого місця, підійшов до столика і, заступивши Ляйтенанта спиною, став... Стоїть, перебираючи рукою

шахи, а очима наставившись на ОЛЬГУ — роздумливо, захоплено й насмішкувато водночас...

ОРТСКОМ.:

— Панове, до театру!..

МАТІС:

— Ще маємо час... (і до Ольги) — Так, кажете що ви інтелектуально стоїте вище за нас?..

ОЛЬГА засміялась...

МАТІС сів до столика й, не кажучи нічого, почав розставляти шахи. А тоді зробив жест рукою:

— "Прошу"...

ОЛЬГА теж почала розставляти шахи... Матіс серйозно, Ольга недбало.

ОРТСКОМ. і ЛЯЙТЕНАНТ:

— Браво!.. "Браво"!..

— От тепер — (загув ортскомендант) — буде г-р-а!.. (і наче кондуктор чи круп’є) — НА КАРТІ СТОЇТЬ ЧЕСТЬ НІМЕЧЧИНИ!!. Докажіть цьому дівчаті!..

ОЛЬГА тривожно стрельнула очима!

— Ну, навіщо аж так...

ОРТСКОМ.:

— Ні, ні!.. Виклик кинуто... Накликали Ви собі біди, дівчино!.. Тримайтесь... (сміється).

— Прошу... — показав МАТІС рукою категорично... Потім подумав. Подивився на Ольгу примруженими очима пильно і промовив великодушно:

— Попереджаю — я шахист першої категорії... Берете слова назад?!.

ОРТСКОМ.:

— На карті стоїть честь Німеччини!..

ОЛЬГА сумно, ніби жартуючи:

— Про честь України в світі взагалі не говорять... (розставляє помалу шахи, дивлячись в той час пильно на Матіса).

МАТІС, дивлячись теж їй в очі:

— Ще раз попереджаю...

ОЛЬГА усторч, з тихою посмішкою:

— Коли мова мовиться про честь... (павза, і раптом випалила тихо, але дерзко) — Хочете фор туру?..

МАТІС йорзнув на стільці, метнув очима і категорично, показавши рукою:

— Прошу... Ви граєте білими...

— Ні, ми зараз погадаємо... Ви поставили питання в таку площину... (Ольга взяла по пішакові в праву й ліву руку, заклала руки за спину, потім простягла обидві Матісові).

МАТІС подивився на праву руку, потім на ліву... і поклав свою тяжку лапу на ніжну жіночу. Поклав на ліву:

— "Ближче до серця..."

ОЛЬГА розтулила пальці, але Матіс не взяв зразу пішака, а затримав руку, поволеньки вибираючи того білого пішака з пальців... — "Бачите, щастя по моєму боці..." — потяг до себе руку й хотів либонь поцілувати. Але Ольга жартівливо одібрала руку:

— Ні, ні!... Ми зараз з Вами вороги — (і "удавано" грізно насупилась) — от ми зараз будемо воювати...

Всі засміялися з дотепу...

МАТІС подивився й похитав головою!

— Але ж... Ну, ну... Чи у вашій країні всі жінки такі затяті?.. (павза) — Ходжу від Короля...

ОЛЬГА:

— Чи затяті?.. Як часом... (подивилась на дошку якусь хвильку, знизала плечима і:) — Що ж... (зробила хід пішаком) — Ходжу від Королеви...

(Гра почалася).

МАТІС, почавши недбало, дедалі більше зосереджується і водночас захоплюється грою:

— Якщо Ви програєте... (робить енерґійно хід) — Ґарде!.. От... Якщо Ви програєте...

ОЛЬГА:

— То ви мене розстріляєте... (засміялась) — Маєте "вилку", гер... (той аж закліпав очима і закусив губу, зосерджуючись з усієї сили... Ольга ж докінчила): — А якщо ВИ програєте, то, знову ж таки... Ви мене розстріляєте... Ні, повісите?.. Так чи що?.. (і зареготалась, а з нею і всі).

ОРТСКОМ.:

— Ой, пані, пані!.. Вам треба втяти язика, і гер Матіс Вам це зробить...

КАТРЯ стривожено, півголосом:

— Ольго... облиш... Бо то не жарти...

ОЛЬГА, метнувши очима і враз примруживши їх, так лагідно-лагідно:

— ...Ні, не жарти... Цей гевал... тут ось, у цій кімнаті мусить бути розгромлений нещадно... Це йому не з пукавки стріляти... і не стеком хвиськати...

ОРТСКОМ.:

— Що вона каже?..

ОЛЬГА, роблючи хід:

— Вона каже, що можливо будуть бомбить і їй страшно...

Всі зареготалися, крім Матіса.

ОРТСКОМ:

— Це війна гірша ніж з бомбами, в мене нерви не витримують, а бомби пхі-і... А ВИ що сказали?

ОЛЬГА, роблячи хід:

— А я кажу, що не такий страшний чорт, як його малюють... (всі знову зареготались)... Чи так, гер Матіс?..

МАТІС, над дошкою, роблячи зосереджено хід:

— Яволь...

КАТРЯ знову сиділа мовчки, лиш нервово жмакала хустку і стежила великими переляканими очима за грою, стежила за німцями, кілька разів поривалась знову щось сказати, але замість того брала до уст крайчик хустки.

МАТІС, сопучи розгублено й витираючи піт, раптом помурмотів:

— Ми будемо грати три партії...

ОЛЬГА недбало:

— Про мене... (іронічно) — Це називається "відступаємо на заранні приготовлені позиції"...

МАТІС лише засопів... Червоний і напружений, і затятий вид його — це символ зачепленої сліпої амбіції..

По довшій павзі ОЛЬГА зробила хід:

— Шах!..

МАТІС захистився...

— Шах!..

МАТІС довго думав, кусав губи... і раз рвучко обернув дошку "білими" до Ольги і впочав встановлювати шахи наново...

А ОЛЬГА тихо вимовила:

— Мат...

ЛЯЙТЕНАНТ і ОРТСКОМЕНДАНТ перезирнулися, знизуючи плечима...

Гра продовжується...

В той час як МАТІС грає з величезним зосередженням, ОЛЬГА грає досить недбало, щось зважуючи та поглядаючи скоса на нього й на інших своїх гостей, іноді скручує головою зовсім не до гри...

МАТІС, зробивши хід, засичав:

— Пардон... Цей хід хибний, беру назад... я ще не походив...

— Будь ласка, гер... (великодушно).

По якомусь часі напруженої гри МАТІС люто шахує:

— Шах!..

ОЛЬГА дивиться "переляканими" очима, робить хід...

— Мат!.. — тріюмфує МАТІС, проголосив це, ніби всадив ніж.

ОЛЬГА:

— Знамените... Ну, от, ми квіти... Я вже думала, що Ви не стратег, а Ви є прекрасний стратег... Як розгромили!..

ОРТСКОМ. нетерпляче:

— Один на один... Гм... До фіналу, до фіналу!..

МАТІС, обернувши дошку, розставляє рішучими рухами шахи, розпалений, презирливий...

ОЛЬГА, щось роздумуючи, а потім намагаючись бути як найгречнішою:

— Може досить?.. Пожартували трохи... Скінчім грати... Ви поставили справу непотрібно в таку небезпечну площину, що...

МАТІС несподівано визвірився, втративши рівновагу від нервування і розставляючи шахи:

— Ні, мила!.. Ви мусите грати!.. Ви кинули виклик, дівчинко... Прошу!..

ОРТСКОМЕНДАНТ і ЛЯЙТЕНАНТ, хвилюючись:

— Так, так... Просимо... "Просимо"... Ви мусите... (а Ортскомендант прошепотів, торсаючи чуба:) — На карту поставлена честь Німеччини... І це мусить бути вирішено...

ОЛЬГА, озирнувшись навколо й глибоко зідхнувши:

— Гм... (посміхнулась) — Історично, так би мовити, я в дуже невигідному становищі... Ну, що ж...

МАТІС вже люто, брутально:

— Прошу!..

ОЛЬГА:

— Яволь!.. (і міцно стиснувши уста та нахмурившись, розставляє шахи) — Яволь... Отже — я граю чорними...

МАТІС грубо, ядовито:

— Ви обіцяли фор туру...

— Ні... (засміялась) — Я вже не даю... Ви занадто сильний противник... Занадто сильний...

МАТІС, набундючившись:

— Може це Ви берете слова назад?..

ОЛЬГА дивиться на шахівницю мовчки, а потім стріпнувши головою:

— Нум... Ваша ініціятива... Чорні ждуть... Але...

МАТІС робить хід...

ОЛЬГА:

— Але...

МАТІС нетерпляче:

— Що там ще за "але"?...

ОЛЬГА:

— Але, перед тим, як почати вирішальну, я хочу Вам щось сказати...

— Менше говоріть... (буркнув МАТІС).

— Хочу сказати... (дивиться Матісові в очі, значуще:) — що, я глибоко певна, що, не зважаючи на все — Ви є європеєць...

МАТІС, нетерпляче чекаючи, дивиться на дошку і грубо так:

— Я жду!

ОЛЬГА примружила щільно-щільно очі, глянула на зігнуту по бугаячому голову з безмежним презирством і зробила перший хід, мовчки...

Грають.

ОРТСКОМЕНДАНТ і ЛЯЙТЕНАНТ пильно стежать, хвилюються...

— "Ах... Пощо ви ходите ферзьом!.. Пощо Ви ходите ферзьом!.." (це Ортскомендант).

— Р-раус!! — люто гримнув МАТІС, на всю горлянку. — Я вам тут зараз усім покажу честь Німеччини!!.

ОРТСКОМЕНДАНТ хотів знову щось сказати у відповідь, але МАТІС подивився на нього та як не завищить:

— Я сказав, РАУС!!?. Я не потребую Ваших ідіотських порад!.. Ви забуваєтесь... Чи Я Ваш комендант, чи Ви мною командуєте?!. Можете допомагати он їй... (фиркнув).

ОРТСКОМЕНДАНТ сполотнів. Страшенно образився. Зціпив зуби й так подивився скоса... Але нічого. Одійшов з Ляйтенантом геть. Спостерігають збоку. А МАТІС промурмотів:

— "Ви такіж ідійоти, як... (глипнув на Ольгу і не договорив, вшнипився в дошку понуро, — в великому нервуванні він пустився берега, про все геть забувши. Стиснув щелепи. Прієє... Думає...)

ОЛЬГА шарпнула бровою, стиснула уста... але й тільки, не подала вигляду, що чула; весело робить хід, благаючи:

— Боже... Ви мене замучили, майн лібер Гер...

Збентежена КАТРЯ встала і навшпиньках помалу вийшла...

2

... а на другій половині заломила руки:

— Боже... Це так не скінчиться... Це так не скінчиться... (подалась геть).

По короткім часі навшпиньках увійшла МАТИ... Потім ГРИЦЬ і КАТРЯ... КАТРЯ показала їм у щілину між шафою й заслоною, хитаючи головою та розповідаючи щось пошепки...

МАТИ христиться:

— Навіщо вона з ними зчепилася, будь вони прокляті...

КАТРЯ:

— Він сказав "На карті стоїть честь Німеччини".. Як він те вимовив!.. Ух... І нащо вона замірилась на ту прокляту честь... Ой, це так не скінчиться... Щось страшне станеться... Матусю...

МАТИ сіла на ослін, важко спустивши руки і схиливши голову. Перехристилась:

— Може ж нічого, може ж вона програє... сама...

КАТРЯ покрутила головою:

— Ні... Ольга не програє... О, ви гляньте тільки на неї!.. Про честь зайшло...

А ГРИЦЬ дивився і був надзвичайно задоволений:

— Ач, як потіє!.. барбос... Ні, брат, це тобі... (сміється захоплено).

КАТРЯ його випхала:

— Йди хоч ти геть, не потрап їм на очі... Ти мужчина...

ГРИЦЬ потихеньку вийшов... Згодом вийшли й Катря з матір’ю...

3

Гра відбувається в величезному напруженні.

ОРТСКОМЕНДАНТ позирає на МАТІСА недоброзичливо, з почуттям тяжкої образи. Він уже всім серцем хоче його поразки... Оддалік стежить за ОЛЬГОЮ і в цей час він увесь по її боці, — при її вдалім ході кусає губи задоволено...

ЛЯЙТЕНАНТ тим часом дивиться на ОЛЬГУ дуже серйозно, не відриваючи від неї здивованих очей... Йому чогось прикро, надзвичайно прикро... Він оглядає бібліотеку, водячи по книгах пальцем... Потім підходить до вікна, бере в руки Матісів стек, що лежав на вікні, і дивиться на нього задумливо. Дивиться на Ольгу і в той бік, де недавно відбулася ганебна сцена, зідхає і, насупившись, кладе стек назад. Одвернувшись, дивиться у вікно.

ОРТСКОМЕНДАНТ починає ходити, тихесенько й байдуже насвистуючи, але очима весь час стежачи за грою... Наспівує іронічно "Боже Царя храні"...

— Ну... Тримайтеся, гер Матіс... — промовила раптом Ольга в напруженій тиші, промовила, посміхаючись,— Йду на колосальні жертви...(по павзі зробила хід):

— Шах...

Фіґура полетіла, збита Матісовим ферзьом...

— Шах!..

Друга полетіла...

— Шах!..

МАТІС рвучко прибирає короля з-під удару.

ОЛЬГА, провівши язиком по шерхлих губах і кінчаючи атаку:

— Ш-ш-ш-... Хід пішаком — роблю коня... (і тихо) — Шах... І... (і спокійно одкинулась на спинку крісла, мерехтячи на Матіса блискучими очима) —

Мат... — промовила тихо, з ноткою співчуття.

МАТІС затрепетав увесь. Щелепи йому набрякли враз. Витріщеними очима дивився на бліду ОЛЬГУ...

ОЛЬГА тихо, здивовано і так поволі-поволі, з чемним усміхом:

— От бачите... Уся Ваша велич... Та це все дрібниця... Я лише обстоювала честь простої української "чарівної" жінки...

ОРТСКОМЕНДАНТ і ЛЯЙТЕНАНТ голосно зареготались...

МАТІС втратив панування над собою. Осатанів. Враз схопився, перекинув стіл і вихопив пістоля:

— Доннер веттер, унтерменш!!!.

ОЛЬГА звелась...

ОРТСКОМЕНДАНТ підніс руку, але не зважувався перешкодити Матісові, лише:

— Руіґ... руіґ... Війна мусить вестися рівною зброєю...

ОЛЬГА, гордо випроставшись, тихо, але убійче:

— ...Мені здається, що Ваша Вітчизна для перемоги потребує чогось іншого, аніж кров беззахисних жінок...

МАТІС подивився у вічі диким поглядом, перекинув ударом ноги стілець і лютий вилетів з кімнати... Навіть кашкета й шинелю забув!..

4

Кашкета й шинелю взяв Ортскомендант. Подивився на ОЛЬГУ пильно.. Холодно... І промовив значуще:

— Але Ви переступили всі межі, пані...

І насупився. Стримано одкозиряв. Пішов. ЛЯЙТЕНАНТ за ним.

Біля самого виходу, пропустивши ОРТСКОМЕНДАНТА, ЛЯЙТЕНАНТ несподівано обернувся, весело беззвучно засміявся, захоплено заскалив око і козирнув, прошепотівши:

— Шен... Зер шен... Ґуте Нахт... (і щез).

5

ОЛЬГА лишилась сама.

Тріюмфуючи, вона дивилась в той бік, куди пішли гості... І враз зайшлася сміхом, впівголоса вона сміялася зухвало, саркастично, ледве-ледве стримуючись, щоб не вибухнути голосним реготом:

— Ось так, мої панове... "Честь Німеччини"... Ха-ха-ха... А все ж таки — він гарний... І грізний — ух!.. І таки залюблений... К чорту!!. Ха-ха-ха..!

Ні, брат, револьвером у "азіятки" любови не здобудеш... — і сміялася. І не могла дати з тим сміхом ради... Розгромила, вона розгромила на тріски всю ту бундючну честь...

6

Ввійшли перелякані — МАТИ й КАТРЯ.

КАТРЯ:

— Що ж ти наробила!?. Ти знаєш, божевільна, що ти накоїла?!!. Га?.. Та ж тепер... тепер... Тобі тепер треба тікати!.. Завтра ж...

ОЛЬГА махнула рукою:

— Добре... Ха-ха-ха-ха...

і сміялась, не в силі опанувати той сміх, що клекотів, як вода крізь прорвану греблю.

Павза — антракт

.....

Чотири голі стіни, підлога — шість кроків вздовш, три впоперек, баварський вітер у шибах і тривога-тривога... Це моє житло. Я його бачу крізь заплющені повіки. Що воно мені нагадує?.. Воно мені нагадує камеру самотнього ув’язнення, чи то пастку або вовчу яму, яку уссурійські тубільці називають "лудьовою" і куди заганяють свободолюбних і гордих ізюбрів, лосів і сарн... Ось так загнано нас в самім центрі Европи і забльоковано з усіх боків... В центрі Европи, на румовищах чужого "Райху".

За вікном десь хрипить радіомовник... Цілий світ крутиться навколо атомової бомби й навколо репатріяції... Репатріяції нас!..Чужий світ і свій світ... Заатакованні й забльоковані з усіх боків, ми витримуємо натиск...

Крізь гармидер, погрози, брехню і зливу ницости й провокацій назустріч зшарпаному серцеві пробивається усміх. Як промінчик серед тяжкого, зіґнорованого непримиренним серцем, мряковиння... Усміх...

Це така собі русява дівчинка, ще півдитина. Вона щодня при зустрічі зо мною чемно вклоняється мені, з пошаною, як дитина до старшого, і посміхається привітно...

Воно навіть не знає, це дитя, що я тримаюся за її усміх в цім мряковинні, як моряк серед тяжких туманів за далекий промінь маяка, її усміх нагадує мені Ольгу... Я дивлюся на неї, і мені стискається серце: — що з нею буде в цім нашім маршруті — маршруті зірваного бурями й гнаного тими бурями перекотиполя... Чи виросте вона такою ж гордою і такою вірною, безмежно вірною собі й своїй землі, як Та?... Чи... І я бажаю їй усім серцем сили і незламної стійкости, я бажаю їй пронести цей усміх через увесь світ, через бурі й лихоліття, через усе життя... Усміх як прапор.

Це бо усміх усіх тих, хто родився не згинати шиї, неупокорених, сильних як леопард, і вільних, як Воля... Багато їх лишилося там лежати в землі, догоряти в снігах, або дотлівати в морях, на дні... А усміх їхній іде по землі... Він безсмертний.

Стовплені стіни — це лише клапоть руїн, жорства і порох... І ціла бльокада — це ніщо проти нас... "Репатріяція"... (усміх).

Так. Ми йдемо, ми пориваємось до неї. Але не до такої. Ми йдемо до великої, до грандіозної репатріяції, ще не баченої світом. І репатріювати будемо ми. Ми репатріюватимемо серця живих і кості поляглих з усіх

каторг, з усіх кутків земної кулі, з усіх усюд... І під нашою ходою в’янутиме трава на ворожій землі...

ВІДСЛОНА ЧЕТВЕРТА

.....

Отака таблиця на всіх шляхах зарясніла... По цілій Україні... І ось тут вона стоїть, як прапор. Тривожна пересторога поставлена "переможцем" для самого себе:

"АХТУНҐ!!.

БАНДІТЕН ҐЕБІТ!!"

— і стрілка на обидва боки, ще й вгору і вниз.

Розпросторилась вона лячно на цім перехресті шляхів з заходу на схід і з півночі на південь — на перехресті шляхів, якими йшла карколомна перемога, і десь ходить ще карколомніша поразка... жаска поразка... Передчуття її й прибило цей алярмовий шильд, вкопало його гарячково на грані епохальних зламів, як прикордонний стовп:

"АХТУНҐ! — БАНДІТЕН ҐЕБІТ!!!"

Такий от розпучливий крик на перехресті Історії. Ще й стрілки, як блискавки в етер... ні, як гадючі жала, жигнули на всі боки.

І на телеграфному стовпі теж, — табличка "НУР ФЮР ДОЙЧ" переліплена навкоси таким же написом:

"АХТУНҐ! — БАНДІТЕН ҐЕБІТ!!!"

А зліва, а може й справа, скеровуючи всю снагу й всю увагу на магістраль, нависла велика стрілка і на ній напис:

"НА СТАЛІНГРАД"

До тих наполоханих шильдів, на перехрестя, регулярно вимаршовує варта — чуйна охорона загроженої магістралі. Парадним кроком вимаршовують вони — ті кілька вояків з-під знаку свастики, однакові озброєнням та не однакові одностроями — інші з них в однострояхнімецьких, один у мадярському, один в італійському, один у румунському... Виходять і стають, — займають стійки, творять той ланцюг залізний над шляхами, що мав би охоронити ті шляхи від наглого удару. Мусять забезпечити від нього могутній геренфольк, і ґарантувати перемогу, прискорити тріюмф тії "Вікторії", що брутально розчавила шляхи залізними колесами... Виходять і стоять, завмерши. Вартують.

Лише один з них — старший — ходить, наспівуючи

— "Война пріма, война ґут..." — і пильно позираючи...

Куди він дивиться?!. Він дивиться просто мені в очі... Ні, він дивиться в залю, туди, де завжди найбільше народу, на спостерігачів... Та й нагло шарпає зброю, припадає на одно коліно, а багнетом усторч:

— "Гальт!.." — зойкає несамовито просто мені в очі, і до своїх колеґ:

— "Алярм!!. Алярм!!. Партизани... Партизани!.."

Переполохана варта залебеділа на всіх акцентах —

— "Что?" "Що?" "Вас?" "Де?" "Во?.." "Во?.."

— Там... — показує старший в залю, переляканий шепоче: — там...

Шарпаючись, вони налаштовуються до бою...

— Тю-у-у... (просвистів котрийсь) — Та ж там білий світ!..

— То вони й є!..

— ...і наші малі діти...

— То вони й є!!.

Котрийсь глибокозначно, моторошно регочеться, оглядаючи себе й свою компанію...

— Ти чого? — здивувався середній.

Той регочеться, мацає голову:

— Я вже не розберу — де ж партизани... Там?.. (показує в залю). — Там?.. (показує назад). — Чи?.. (оглядає всіх і себе і заходиться сміхом).

Всі оглядають один одного спантеличено, з підозрою і — починають сміятись кожен на свій лад...

Раптом виходить ОФІЦЕР, вирядженій по-похідному, десь маршуючи. Всі, змовкають і стають на струнко, на своїх місцях.

ОФІЦЕР, витираючи рукою піт та оглядаючи всіх:

— А-а, дас іст ґут... Ві гайст дізес крайс?..

Вояки не реаґують.

— Доннер веттер!.. — офіцер підходить до одного і тикає пальцем у груди: — ферштеен зі дойч?..

Той крутить головою:

— Ні...

До другого...

— Нєт...

До третього...

— Нє розумєм...

До четвертого...

— Не панемаєм...

До п’ятого...

— Нем тудом...

ОФІЦЕР страшенно обурюється і раптом по-російськи:

— Чорт возьмі!.. Я, кажется, здєсь єдінствєнний нємєц, да і тот...

— "З Калуги..." — вставив котрийсь вбік понуро, злорадно.

ОФІЦЕР глянув суворо. Всі завмерли, не ворушачись. ОФІЦЕР чухає голову:

— Едак пойдьот — я, кажется, скоро стану фюрером... (обернувся до всіх) — Что ви здєсь дєлаєтє? (і вглядів ПЛЯКАТ) — А-а-а... (перелякано оглянувши всіх) — Мнє надо на Сталінград...

КОТРИЙСЬ понуро показує через плече стрілку... ОФІЦЕР швидко йде. Але затримався; обернувшись, про себе:

— Я только одного нє понімаю... (знизав плечима) — Ілі оні ловят партізан?..

Ілі оні охраняют партізан?..

Ілі оні... (не договорив, оглянувся з виразним неспокоєм... Дивиться навколо, дивиться просто, втягає голову в плечі і хапливо йде...)

Всі стоять на струнко...

Лише один за всіх глибокозначно, моторошно сміється. Сміється в очі, в темряву, у білий світ...

Кадр... Один з безлічі, підглядених на перехрестях моєї Вітчизни в апокаліптичнім грохоті, скреготі й галасі величезних орд. А в нім — сенс цілої поворотної фази війни...

.....

1

Те ж саме мешкання Урбанів...

— Теорія про "вибраних" і "невибраних", а звідси — комплекс більшевартісности й меншевартісности, — це, Катрусю, страшно дурне

все... Байка для дурнів. Все, мовляв, від Бога призначене, або, мовляв, детерміноване... Хе!...

ГРИЦЬ пахкав люлькою, малював щось недбало і Катрусі, що пакувала якісь медикаменти в скриньку, читав іронічно "лекцію". Катруся була бліда, вимучена тривогами й журбою.

КАТРЯ, озирнувшись на двері, впівголоса:

— Ти казав, що за медикаментами прийдуть?..

ГРИЦЬ, пахкаючи люлькою:

— Так...

КАТРЯ, спустивши руки:

— Бідний Максим... Бідні всі... (зідхнула тручи рукою чоло) — Як це все безвиглядне... трагічне...

ГРИЦЬ:

— Ти стомлена, мала...

КАТРЯ зідхнула, прошепотіла:

— Так. Я вже не можу... брате...

ГРИЦЬ журно:

— Тут слон уже не зміг би... А ти — дівча... отаке от... (раптом кидає пензель і саркастично сміється) — Вибрані богом!.. їхній комплекс!.. Х-ха!!. Хотів би я бачити отакий вибраний Богом, перший ліпший у світі

нарід, коли б його отак безперервно тисли, товкли, сікли... мололи... роки, десятиліття!.. Який би у нього був комплекс?!. Що з нього взагалі було б уже?.. Га?.. Сліду вже не було б... І ніякого комплексу взагалі!.. А ми є, Катре!!. Ого!!. (торсає рукою чуба) — Так то, Катрусь... І замість читати ті дурні газети, писані чужими й рідними — сіреч українськими — юберпрахвостами і халуями, ти б — дочко старого Урбана, високофаховий лікарю,— Оглянулась би на себе й кругом, і в мряку минулого цілої нації, а тоді спитала б себе і їх: —

— "Гей, ви!!. Тоді який же мусить бути комплекс у нас?.. У нас, що піднеслися з пилу і пішли дерзко в історію, і що пройшли через найстрашнішу трагедію і не зломилися?.. Га?!. І не бажають зломитися!.. Га?!!."

КАТРЯ:

— Це, власне, єдине, що мене тримає, — ота страшна упертість, ота затятість безвідчитна й безоглядна, дика, як у того хмеля, що його топчуть, а він таки дереться все вгору, вгору...

— Ото ж... — ГРИЦЬ беретеся до пензля, пахкає люлькою і знову іронічно: — Ну, ось... Гм... Поїхали далі... (малює) — коли я дивлюсь на Комбриґа, на Максима себто, отакого вузловатого, що як дуб вигнався з чорноземлі, — мені уявляються маршали Наполеона... І його — Максимів — комплекс то дійсно комплекс маршала!.. А скільки їх є, Катре!?. Такими я уявляю маршалів нашого майбутнього... Наших... А вони можуть бути тільки наші! Бо поза нами немає нації... Меченосці великих мільйонів...

КАТРЯ, посміхається крізь смуток...

ГРИЦЬ:

— І ось поставім його поруч з "вибраними Богом" оцими Матісами тощо, з полководцями "геренфольку"... Х-ха!!. Але... (зідхає й розводить рукою, зіскочив думкою на інше й знову зідхає) — Але, це дійсно трагедія, що я мушу малювати от всяку пакость, замість малювати маршалів в громі перемоги... Закидуваних квітами з рук малих замурзаних дітей, і дівчат, і, мозолями опанцерованих батьків, і нарешті веселих матусь... Фу-у!.. Аж тоді світ углядів би шедеври, вглядів би чуда ще не баченого Великого Ренесансу... (замислившись, стоїть з пензлем, ворушить бровою)...

КАТРЯ, посміхаючись, жваво запаковує скриньку...

ГРИЦЬ:

— От... А цих — з їхнім комплексом, — ти їх бачила... І ти їх ще побачиш... Вони нас — теж...

КАТРЯ, скінчивши пакувати, чує кроки і швидко, стурбовано приймає скриньку...

2

Входить ОЛЬГА, в плащі, з пуком газет. Кидає газети недбало на ліжко. Весело, роздягаючись:

— Про що ви?.! (підходить до Катрі й цілує її в лоб) — У, моє таке... перелякане...

КАТРЯ:

— То ти не поїхала?!.

ОЛЬГА:

— Я й не збиралася... Що ти?.. А взагалі — це смішно звучить нині — "поїхала". Хіба це поняття можливе для нас тепер? Адже ми приречені вже не "їхати", а ходити, як худоба...

КАТРЯ:

— І ти нікуди не їдеш?..

— Ні... І навіть не йду... А що?

— (тривожно) — Та ж... Ой, не легковаж, сестро!.. Він же тебе доканає...

ОЛЬГА сміється, йдучи до своєї "кімнати" й назад, причепурюючись та причісуючись:

— Ти віриш?.. А де Борис?

— Воює десь... з такими розбишаками, як сам... Вірю...

— А я була на двірці... Військо пруть безперерви... Всі шляхи захрясли... Земля дуднить... Крім того, в місті надзвичайний стан...

ГРИЦЬ:

— Напружуються... Го... Поки нагло не трісне все...

КАТРЯ:

— Ольго!.. їйбо ти, як маленька...

ОЛЬГА бере з рояля зів’ялі квіти і викидає геть до кошика, підходить до Катрі, сміється:

— Моє таке, перелякане... А я не вірю...

— Алеж... Ти забуваєш, з ким справу маєш.

— Ні, добре знаю і саме тому не вірю, щоб він мене доканав...

КАТРЯ дивиться запитливо...

ОЛЬГА:

— Щодо Матіса — не вірю. Поперше — він таки залюблений. А подруге — те саме, що й поперше. Щождо третього — то ця нація шанує і має, як каже долметчер Капка, "респект" коли її добре б’ють... Матіс дістав таке оглушення... Ха-ха-ха... І ще буде довго чухатись. Ви ж уявіть собі — їх вивчили, що вони йдуть у країну нижчих людей, варварів, темних і некультурних дикунів. І тут тобі на! Такий удар! Га!.. Можна сказати, комлексний. Починаючи від Грицевого священнодійства і... Ха-ха-ха-ха!..

КАТРЯ:

— Саме тому... вони нас ненавидять...

ОЛЬГА:

— Іменно. Не іґнорують, а ненавидять... Найсправжнісінькою плебейською зненавистю. Бо знають, що ми сильніші за них потенціяльно, багатші внутрішньо, здоровші морально і духовно, ще й при всьому тому ми молоді і що через те майбутнє належить нам... Нам, а не їм, от...

КАТРЯ:

— Отже ж от...

ОЛЬГА:

— Але не турбуйся. Щодо Матіса — я спокійна. Цей уже не посміє замахнути стеком... Повір... Бо він ще молодий і не без лою в голові, і не без серця... Він дістав такий урок... Інша справа — щодо Ортскоменданта. То безнадійно черствий, тупий і зарозумілий хам. Салдафон. Професійний убивця-рецидивіст без мук сумління... А може й цей... Але чорт з ними...

КАТРЯ:

— Грицю, ти старший і з ясною головою, ти професор... Скажи їй!..

ГРИЦЬ, глянувши з-під лоба на Ольгу, іронічно:

— Катря хоче, щоб я голосніше повторив тобі те, що вона сказала щойно... (малює).

ОЛЬГА:

— Облишім... До того ж — у них зараз все тріщить... їх б’ють... І вони, здається, починають усвідомлювати, чому саме їх б’ють. Всі. І баби горшками... Хоч і пізно, але усвідомлюють, що ось тут, на Україні вони зломили собі хребет... І то непоправно. Він ще тримається купи по інерції, спаралізований, але до падіння вже близько... Вони починають розуміти, де корінь їхньої поразки, чому вони програють війну: саме тому, що нас — велику, многомільйонову і культурну націю — потрактували перед лицем ста інших націй, як худобу, і хотіли списати геть, зітерти з лиця нашої ж землі, плюнувши нам в лице... Ну, й мають...

КАТРЯ:

— Але ж для нас... І так зле — і так зле...

ОЛЬГА:

— Твоя правда... Я й не маю ніяких ілюзій... Ситуація для нас трагічна... Ніби...

— "Ніби?.."

Павза. ОЛЬГА подивилась на Грицеве малювання, на пакунок з медикаментами...

— Так, ніби... Себто на перший погляд... Про що ви тут говорили без мене?

ГРИЦЬ:

— Отам лежать сірники... Припали мені... (ОЛЬГА припалює йому люльку). — От-так собі пускаємо дим у повітря... Мала вичитала в газетах про наше азіятське походження, про комплекс меншевартісности, про нашу інтелектуальну вбогість, зіпсованність і т. д... Та й зажурилась.

ОЛЬГА:

— В українських газетах?

ГРИЦЬ:

— Ні, в "українських", тобто в газетах для українців, писаних ламаною мовою...

ОЛЬГА засміялась:

— Ну, і що?

ГРИЦЬ:

— А я хотів тебе спитати... Як на твою думку?..

ОЛЬГА:

— На мою думку? (махнула рукою) — Вони нас знають так, як і марсіян... А твердять — бо так хочуть. Тільки ж одного твердження мало, треба ще довести... (павза). — Життя їм підсуває інше твердження. І від цього твердження — чужих кидає в сказ, а своїх у піт...

КАТРЯ стримано сміється.

ГРИЦЬ:

— От, бач, мала!..

ОЛЬГА:

— Я вже вгадую суть ваших розмов... Катря зідхає, бо перемучена й перелякана, а Гриць пахкає люлькою й саркастично іронізує... Хочу від себе тільки дещо додати... Чуєш Катре?! Це тяжко — все, що ми переживаємо, а особливо тепер. Але не так все є погано... Отже... (павза). — Мене щось напала охота говорити. Якби я була забобонна — сказала б, що не перед добром... Ну, ну, Катре, не дивись на мене так перелякано... А ти собі малюй... Можете слухати, можете ні, — я хочу виговоритись. Якщо моя "промова" буде довга — хай хтось обірве... (павза).

КАТРЯ дивиться на Ольгу пильно, здивовано, стривожено.

ОЛЬГА, хапаючи кінець думки:

— Життя підсуває інше твердження... Нам не важно, що про нас думають вороги. Важливіше — що ми самі про себе думаємо, важливіше — усвідомити, хто ми насправді. Важно, любі мої, знайти себе, збагнути своє історичне призначення. А знайшовши і збагнувши, зуміти бути послідовним і чесним з собою до кінця. Чи не так?

КАТРЯ:

— Так...

ГРИЦЬ:

— Так...

ОЛЬГА:

— І от я дивлюся на вас і часто думаю: і Гриць, і ти, Катре, і Я, і Андрій, і всі його товариші й друзі, і Максим, і його брати, і безліч-безліч інших, гнаних і розкиданих по всіх прірвах, безліч живих і вже поляглих, і тих, що посивіли передчасно, і тих, що підростають ще, — хто ми? Хто ми, ті, що їх всі хочуть заперечити, або взагалі не припускають нашого існування?!. Ось так вдумайтесь глибоко. Хто ж ми? Чи ми щось, чи ми ніщо? Чи ми випадковість, чи закономірність, чи ми осуга лише на воді, а десь існує нація поза нами, і історія — українська історія — йде поза вами?.. Ось так я собі думаю... І найперше — я констатую кожен час і кожну хвилину, що нація наша сьогодні — це МИ. Так. Поза нами — лише уламки різної величини й різної вартости. Ми ж становимо центр і суть. Біологічну й духовну. Хай постулатів тієї духовости ще не списано на скрижалях, але то нічого, всьому свій час. Факт, що вона існує, як існуємо ми.

Хто ж, зрештою, ми? Ми — це ціле покоління, яке виросло в таку епоху і в такій потрясаючій велетенській трагедії, я б сказала, апокаліптичній трагедії (першій у вселюдській історії), яку не кожен і не зразу здібен охопити розумом. Ми зросли в тій трагедії, де виживають лише сильні духом, виходячи з неї безмежно загартованими... І ми те покоління, що виросло і вигартувалось. Покоління, якого найменше страшить смерть, а найбільше страшить безчестя. Чи так, Катре?

КАТРЯ:

— Так... Це так!..

ОЛЬГА:

— Я порівнюю це покоління з усім іншим, колись баченим, чутим і от тепер пізнаваним, з цілої Европи прийшлим сюди... Ні, ми формуємось, як окрема історична сила, безсумнівна й реальна, і для багатьох не зрозуміла й чужа. Для багатьох ми не вміщаємось в рямці їхніх понять. Вони нас заперечують, — чужі й "свої". Але вони нас не просто заперечують, не так собі ігнорують, ні, вони нас поборюють...

З погляду Політбюро ВКП (б) — з погляду офіційної совєтської доктрини — ми підлягаємо винищенню, бо ми найстрашніше для них, — їхнє заперечення, володарі "завтра". Завтрашній день, і то великий день Українського народу.

З погляду "рідних" хуторян та малоросів — ми так само підлягаємо винищенню. І вони б нас винищили, якби могли. Вони при згадці про нас заплющують очі від жаху... Бо розуміють, що саме наше існування викреслює їх і всі їхні худосочні аспірації та претензії геть...

З погляду представників старої Росії — те саме, що й з погляду нової...

З погляду німців — ми особливо підлягаємо винищенню. Бо вони вірно схоплюють, що саме ми є мізком, нервами, головою сьогоднішньої української нації. І що та голова не йде і ніколи не піде на компроміс. Тільки... Вони ще ніяк не можуть розгадати загадки — як це так? — ми, бідні дикуни, до їхнього приходу боролись проти московського большевизму, сплачуючи колосальні жертви. А як тільки прийшли вони — велика нація світу, такі засліплююче блискучі, "так багато обіцяючі про нову Европу, — ми, замкнувши уста, заховуємо невтралітет. Замість кинутися й лизати їм пантофлі та з ентузіязмом іти за них на смерть, — ми зберігаємо понурий невтралітет... Та вони відчувають, що за тим "невтралітетом" стоїть пекельна зненависть до обох. Більше того — вони відчувають, що то не просто сліпа зненависть, а що та зненависть сперта на почутті вищости і підперта колосальною потенціяльною силою...

Вони стікають кров’ю на фронтах, вони забезпечуються всіма останніми засобами з усіх боків, а ми тим часом існуємо, як загрозлива реальність, — хай і розпорошене, замкнене, мовчазне, але велике покоління, незнищиме в своїй історичній потенції. Розумніші з них розгадують суть: ми чекаємо. Спокійно чекаємо на слушний момент для старту. Непохитні в своїм переконанні, що та хвилина прийде і... останнє, слово буде таки за нами. Вони бояться (і ті й ті!), що та хвилина прийде в наслідок цієї війни. Не обов’язково... Вона може бути в наступній, але конче буде... Стартувати ж в ролі льокаїв, долметчерів і халуїв МИ НЕ БУДЕМО.

Той день, коли ми викладемо всі історичні рахунки, — прийде. І вони хочуть запобігти цьому. Всі хочуть запобігти — і Сталін, і Гітлер, і свої дурні пришелепуваті... Хочуть фізичним винищенням виключити нас з історії, виключити те, чого вже не можна виключити...

КАТРЯ сумно:

— Алеж — "доки сонце зійде, роса очі виїсть".

ОЛЬГА:

— Нам роса ніколи очей не виїсть... Якщо розуміти ті очі, що ними дивиться незаплямована наша честь і гідність, і наше скривавлене "Я" в лице цілому світові, — то тих очей нам ніяка роса не виїсть, — бо Правда по нашому боці... В цьому ось наша незрівняна перевага. І ось чому, навіть при фізичній поразці всіма цими дикими ордами, ми вийдемо все ж таки переможцями в історичному аспекті — етично й морально... Ви подивитесь, що буде з цим "геренфольком", коли він програє війну!.. А він її програє... Остаточно погноблений, з своїм потрухлим, гнилим інтелектом він розкладатиметься заживо. Прийдуть уже не Шопенгауери, а ще інші "мислителі" і пророки сумерку і загибелі... І те саме буде з Москвою, коли вона програє. Але цій і виграш справі не зарадить... Це буде лише короткотривале відтяження того розламу Вавилонської вежі зсередини, який неминуче надходить. Нині вони на найвищій точці історичного злету, за якою вже починається курс по похилій... Для німців також...

Вони хочуть робити впорскування життьового елексиру за наш рахунок, за рахунок молодих, але те, що історично вже має бути трупом, ніякий елексир не врятує. Вони йдуть по похилій у безвість. Ми йдем по верхобіжній до вершини. Нас можна тимчасово затримати, але ніколи не зіпхнути. Нас можна здесяткувати, але ніколи не винищити. Нас можна стероризувати, але ніколи не зломити. І нарешті, нас можно оганьбити й знеславити, але ніколи не зробити нікчемними, аж поки ми самі не підемо по похилій, завершаючи свій історичний цикль, як вони. Ми мусимо пройти той цикль, що пройшли вони. І він буде історично пройдений. І наші маршали, як і наші пісні гремітимуть ще по цілому світі...

КАТРЯ задумливо:

— Здається, я починаю розуміти по-справжньому сенс твоєї сентенції про Христа і його перемогу... Тобто оту твою тезу, що розп’яття і смерть

є часто доказом слабости того, хто розпинає, і, навпаки, ствердженням та кінечною перемогою того, кого розпинають.

ОЛЬГА:

— Ну, скажемо...

(Раптовий стук у двері обірвав Ольгу на півслові. Ольга осміхнулась:)

— От... Хтось вважав за слушне мою промову обірвати... Ввійдіть!!.

З

Відчинились двері й увійшов МАТІС. Сам. Тримаючи щось делікатно завинене в папері.

ВСІ завмерли вражені.

МАТІС у дверях:

— Можна?..

ОЛЬГА чемно:

— Будь ласка...

Увійшов. Коректно привітався, — сперш козирнув, а потім зняв рукавичку і кожному подав руку...

— А, герр майстер?!. Ві ґеетс?.. (це до ГРИЦЯ).

— Дякую. Добре...

КАТРЯ швиденько зібралась і вийшла, перезирнувшись з Грицем.

ГРИЦЬ теж був почав складати свої пензлі, та постояв роздумливо і — лишився, байдуже продовжує малювати.

ОЛЬГА, запрошуючи на свою половину, спокійно, привітно і скромно:

— Будь ласка, заходьте...

МАТІС увійшов, тяжко ступаючи кованими чобітьми.

— Будь, ласка, сідайте... (показала рукою на стілець).

Але МАТІС не сідав. Трохи, схудлий і блідий, зосереджений в собі, він тримав пакунок у руці і роззирався, щось шукаючи. Потім поклав пакунок на рояль. Папір розвинувся — то були квіти...

ОЛЬГА, посміхнувшись, знайшла скляний кухоль пішла до сумежної кімнати...

МАТІС тим часом блукав понурими, задуманими очима по стінах, зупинився ними на столі. Підійшов, взяв фотокартку Ольги, подивився, знизав плечима і поставив фотокартку на місце. Стояв, здіймаючи рукавичку...

ОЛЬГА принесла води і поставила квіти в кухлик...

МАТІС постояв якусь мить, дивлячись на її рухи. А коли обернулась до нього, промовив тихо, трохи ніяково, а тому зумисне понуро:

— Фрау Ольга!..

— Я Вас слухаю... (глянула ясним поглядом просто у вічі).

— Найперше, а, звичайно, хочу Вас перепросити... (посміхнувся невесело) — Якщо це можливе...

ОЛЬГА знизала плечима, теж посміхнувшись:

— Я не така зла, гер Матіс, що Ви мене от так перелякались...

МАТІС:

— Ні... (помовчав, махнув рукою і тяжко, глухо, поволі, голосом, що враз змінився) — Сьогодні... (фукнув глибоко, так як, після біганини) — згідно з наказом, Я від'їжджаю під СТАЛІНГРАД!..

— Та-а-к... (невиразно протягла Ольга).

— Так... І от прийшов до Вас з великим проханням...

ОЛЬГА нашорошилась, примружилась:

— Я Вас слухаю...

МАТІС задумано:

— Від'їзд під СТАЛІНГРАД — це буває не щодня... Там вирішується "Або, або"...

ОЛЬГА промовчала...

МАТІС:

— Але я хочу найперше, щоб Ви забули те, що було... У Вас така настороженість...

— Спробую, гер Матіс... Але я Вас покищо не розумію.

МАТІС:

— Момент... Отже я (глянув на годинника) — за кілька годин від'їжджаю під Сталінград... А від'їжджаючи, хочу просити Вас, щоб Ви зіграли зо мною, ще одну партію в шахи... Добре?

ОЛЬГА:

— Гер Матіс!. Що Вам прийшло до голови?.. Навіщо?...

МАТІС:

— Я Вас прошу, фрау Ольга!..

ОЛЬГА знизала плечима:

— Алеж...

МАТІС:

— Фрау Ольга!... Я сьогодні послав прощального листа матері... І... Направився сюди... Я загадав: — якщо я партію цю виграю у Вас — значить МИ переможемо під Сталінградом... Значить МИ взагалі переможемо, і я вернуся живий... ЖИВИЙ!.. Якщо ж я ЦЮ партію програю Вам — значить... (зідхнув). — Значить повний розгром... і я не вернуся живий... Ну?.. Фрау Ольга!..

ОЛЬГА приголомшена дивились розгублено на Матіса, що стояв перед нею дивно змінений, з майже фанатично втопленими в неї очима, такий трагічно-суворий і... лагідний... Як хлопчик, що, залюбившись

безнадійно, гадає на пелюстках квітів — "любить — не любить"? З тих очей на неї дивилась людина.

— Але ж, гер Матіс!.. Навіщо?.. Не треба... Ви ж не фаталіст...

МАТІС глухо:

— Хто зна... Ні, це не фаталізм... Тут щось є... Тут якась залізна логіка...

ОЛЬГА, потискуючи плечима, як від холоду, і щось думаючи:

— Гм... Ну... Гаразд...

МАТІС:

— Ні, так не піде. Я в Вашім тоні чую Ваш намір обдурити долю... фрау Ольга!.. Я солдат!!. І звик дивитися найстрашнішому сміливо в обличчя... Солдат знає, що долю не обдуриш... Прошу зіграти зо мною чесно і без крутійства.

ОЛЬГА, жартуючи:

— Алеж Ви пристрелите...

МАТІС:

— Фрау Ольга!... (відстібає пістоля й подає їй) — Ось Вам мій пістоль і прошу Вас пристрелити мене, як пса, коли я дозволю собі хоча б вийти з рівноваги...

ОЛЬГА:

— Покладіть собі пістоля там... Ну, гаразд... (дістала шахи і поклала на столик).

МАТІС скинув кашкета, розстебнув шинелю і, не скидаючи її, важко сів біля столика, кашкет, поклав на рояль:

— Прошу... — показав жестом насупроти.

ОЛЬГА накинула хустку на плечі й сіла досить вигідно.

В напруженій тиші почали розставляти шахи, А, коли розставили, МАТІС подивився на Ольгу тихо та:

— Отже — Ви знаєте в чім справа... Прошу грати серйозно.

ОЛЬГА:

— Очевидно...

— Ні, я хочу, щоб Ви дали слово.

ОЛЬГА знизала плечима, а тоді задумливо, трохи іронічно:

— Ви даремно тоді розгнівалися, гер Матіс! Програти мені — не так уже й ганебно, — я інженер-хемік, а значить і математик.

МАТІС, глянувши на неї пильно:

— Я також... Жду на Ваше слово.

ОЛЬГА, зсунувши брови:

— Ну, добре!.. Слово.

МАТІС зідхнув з полегкістю:

— Так. У Ваше слово я вірю, Фрау Ольга!..

Погадали. Білі випали Матісові. Матіс мовчки зробив хід і за весь час гри не промовив ні слова. Він грав надзвичайно зосереджено. Він хвилювався, мінився на обличчі, хоч як тримав себе. ОЛЬГА грала спокійно, поглядала насмішкувато на схилену голову Матіса; іноді поводила плечима і тоді поправляла хустку, що сповзала.

В сумежній половині ГРИЦЬ тихенько склав свої пензлі, заглянув в щілину й вийшов.

4

Через деякий час МАТІС звівся і, закурюючи, пройшовся по кімнаті... Підходив до столика, думав і знову проходився. Потім сів, підперши голову. Робить хід... Грають...

5

В сумежну половину зайшла КАТРЯ. Подивилась в щілину, здивувалась, майже з розпукою покрутила головою:

— До чого вони дограються?!..

6

Увійшла МАТИ й сіла на ослінчику, дивиться запитливо на Катрю... Та показала в щілину й зробила великі очі, з розпукою, з страхом, з захопленням:

— Воює!...

МАТИ перехристилась...

РАПТОМ В ДВЕРЯХ ЩОСЬ ЗАШКРЯБАЛОСЬ... КАТРЯ кинулась туди навшпиньках. Та...

7

... Відчинились двері і вбігло босе ДІВЧА, бліде, простоволосе, дико озираючись і ледве відсапуючись... Хотіло раптом крикнути, але Катря закрила йому уста рукою:

— Тихо, Прісю!.. Бог з Тобою... Що таке?!..

— Ой, Катрусю!.. Ой, тіточко!.. (до матері)... Ой, люди добрі!!.

— Та що таке?!. Не ойкай...

— Максима вбито!!. І Кирпиченка схоплено... Був страшний бій... Багатьох побито... Був такий страшний бій...

КАТРЯ вхопилась за голову в дикім жаху, задихаючись:

— Прісю-у!!!. Бог з тобою!..

ПРІСЯ:

— В Кривій Балці... Він одбивався гранатами... Вже був поранений... А тоді... (і зомліла; лише встигла прожебоніти:).— "Там... чоловік... жде..."

КАТРЯ й МАТИ, майже зомлілі самі, потягли її, як злодії, десь з собою з хати...

8

Тихо. Гра набула найвищого напруження...

І враз несподівано закінчилась... ОЛЬГА одкинулась на спинку крісла і глянула на пістоль... А МАТІС блідий, скуйовджений тяжко звівся і тремтячою рукою провів по шахах, перекинувши їх...

ОЛЬГА теж звелась і, тихо зідхнувши та посміхнувшись самими устами:

— Гер Матіс... Я виконала слово... і Ваше прохання...

МАТІС блідий, погноблено:

— Дякую... (і стояв, дивлячись просто себе; вийняв цигарку, закурив:) Та-а-к...

9

— Ольго!.. — почувся десь жалібний голос КАТЕРИНИ.

— Пробачте, я зараз... (аж зраділа Ольга нагоді вийти) — Не переймайтесь, то забобони... (поправивши хустку, пішла).

10

МАТІС лишився сам. Термосить чуба. Про себе:

— Так... Ні, це закономірність... Ясно... (подивився по хаті розгублено) — Розгром... Так... І — смерть!.. (поводить плечима) — Ось тут я потерпів повний розгром. (Дивиться на фотографію Ольги... Термосить чуба... Бере з бібліотеки книгу — Шопенгауера — дивиться й

кидає її геть... Стоїть...) — Ось в цій убогій, брудній норі і — так нещадно роздавлений!.. Я відчуваю, як земля утікає з під ніг... Вісті з фронту жахливі!.. Десь отут, десь саме отут весь наш райх нагло зломився надвоє... Ха... (тре очі) — Чорт!.. Аж моторошно, так це все просто і так багатозначно, і так трагічно...

(Похнюплено дивиться на фотокартку Ольги. Потім бере її і, озирнувшись, ховає в кишеню. Зідхнув...)

11

Входить ОЛЬГА. Вона бліда, стривожена... Аж Матіс звернув увагу:

— Фрау Ольга! Що з Вами?!.

— Все в порядку... Це пройде... Стомилась..

МАТІС бере кашкет:

— І так... Ну, що ж... (і дивно зміненим голосом) — Прощавайте, фрау Ольга!..

ОЛЬГА, одвернувшись до вікна, про себе: — "Не вбито, а поранено та й взято живим... Повісять..." (хруснула пальцями. А тоді обернулася до Матіса, якийсь час дивилась, щось зважуючи... Та й зідхнула...) — Щасливо, гер...

МАТІС:

— Я йду перевірити... Ваш присуд...

ОЛЬГА:

— Ах, гер Матіс!.. Я ще не видаю присудів...

МАТІС:

— Ви не бажаєте мені щастя, під Сталінградом?..

ОЛЬГА дивиться на нього усторч великими очима повними сліз, аж Матісові пересмикнулось обличчя під тим поглядом, говорить тихо:

— Гер... Там... Там три моїх рідних брати!.. Вони втекли з вашого полону від знущань і голодної смерти... І тепер вони там... Але — (покрутила головою) — я не бажаю вам зустрічі... Гнів розчарованих, гнів обдурених, гнів змарнованих надій, плеканих довгі роки по тюрмах і каторгах, гнів потоптаної віри в людську честь — є всесокрушающий!.. Як гнів обдуреної дівчини, що ждала нареченого, а діждалась...

МАТІС глянув пильно в очі...

ОЛЬГА:

— Нічого... Як будете вертатись, заходьте... (смутно, іронічно) — Особливо з перемогою...

МАТІС:

— Ви не бажаєте нам щастя?.. Ви не вірите?..

ОЛЬГА:

— Це од мене не залежить... Це залежало від Вас..

МАТІС:

— Ви кажете "залежало", а тепер?

ОЛЬГА:

— А тепер вже не залежить...

МАТІС:

— Та-а-к... (термосить чуба) — Я Вас розумію... Лише, одного не розумію... Ви проти большевиків — і не бажаєте нам щастя?..

ОЛЬГА:

— Ах... Хіба то від мене залежить.. (дивиться просто в очі)-Там моїх три брати, а на Сибіру муж... Ви ж його розстріляєте... бо... бо після розгрому большевиків він воюватиме проти вас!.. Бо він належить до "нижчої раси". Мій муж!.. Високоосвічений і обдарований, як мало хто у Вашій Вітчизні...

МАТІС:

— Нам потрібні будуть люди...

ОЛЬГА:

— Але йому непотрібні будуть господарі...

МАТІС почувається так, ніби його б’ють в обличчя...

— Гм... Не розумію... Як?!. Він же на Сибиру! І за визволення... І за визволення...

ОЛЬГА, зідхнувши:

— Ви нас ніколи не зрозумієте, хіба як опинитесь у нашій шкурі...

МАТІС задумливо бере і листає книгу, і кладе назад:

— Так... (про себе) — Здається я вже розумію... (до Ольги, просто для того, аби продовжити розмову:) — Скажіть, чого ваші ліси кишать партизанами?.. Адже зразу їх не було...

ОЛЬГА стрельнула очима, але змовчала, лише відкрила ляду над клявішами і, ніби знічев’я, заграла — "БОЖЕ, ЦАРЯ ХРАНІ..." — і пристально подивилась на Матіса.

МАТІС іронічно й загадково посміхнувся:

— Ваші люди думають, що ми принесли їм царя?.. А Ви?.. Ви в це вірите?..

ОЛЬГА:

— Я?.. Ні... Ви самі прийшли...

— І?..

— Що?..

— І принесли?..

ОЛЬГА, зідхнувши:

— Ви випробовуєте мої нерви, гер Матіс?..

МАТІС:

— Ні, чому? Це цікаво... Отже, що Ви думаєте?..

ОЛЬГА враз сердито:

— Хм... Я думаю, що ви нас роздавили мілітарним чоботом... Це так... Але це вам дорого обійшлося... А в історичній перспективі обійдеться ще дорожче... (та й враз в якійсь нестямі, дико вдарила по клявішах —

"ВІЧНИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕР..." — лише перших дві стрічки... і враз грюкнула лядою, аж клявіші зойкнули; і з такою мукою:) — Облишмо... досить...

МАТІС дивиться пильно, здивовано:

— А це що Ви заграли?..

ОЛЬГА:

— Це?.. Так собі... фантазія...

МАТІС:

— Тим ліпше... Значить... Я трохи розуміюся на музиці і хотів би знати, що то за фантазія, від якої мороз іде по нервах?!.

— То у Вас такі нерви, гер... Але навіщо ця гра в піжмурки!.. коли весь світ котиться в провалля!.. Що Вас цікавить?

МАТІС байдуже, лише для того щоб дивитися на неї закоханими, жадібними очима:

— Ми говорили про партизанку... Люди думають, шо ми принесли їм царя. А Ви?..

ОЛЬГА:

— Я думаю те, що й люди, а люди зовсім не думають, що ви принесли їм царя. Наш нарід не такий дурний. Крім того — "буття визначає свідомість"?..

— Це з Маркса?..

— Можливо... А крім того — чи Ви знаєте, як цю тезу трансформувало само життя, устами НКВД?

— Ну?

— "Биття визначає свідомість..."

— Знаменито!..

— Ось так думають люди, так думаю й я... А зрештою — (дивиться пильно на Матіса) — Ви ж знаєте, що я досконало володію німецькою мовою...

— Ну?..

— І я читала "МАЙН КАМПФ"... в ориґіналі...

МАТІС затріснув книгу, що взявся був розглядати, і дивиться пильно-пильно, а тоді, раптом:

— А чого ж Ви не йдете в партизанку?..

ОЛЬГА не втрималась і засміялась нервово:

— Знаменито!!. Отже, — чи так я Вас зрозуміла? — після перечитання "МАЙН КАМПФ-у" конче треба йти в партизанку?!. Знаменито!.. Ви матимете час і подумайте над цим пильно... В Ваших словах криється відповідь на 99 процентів ваших запитань...

(І одвернулась, заломивши руки, до вікна, — не в силі вже триматися на ногах).

МАТІС зсунув брови, здушивши посмішку; потім глянув на годинника, глянув на шахівницю й нервово почав надягаги рукавички... Тремтячою рукою почепив пістоля. Застібає шинелю. Шепоче про себе:

— "Розгром... Так... Повний, безнадійний і непоправний..." — потім зняв кашкета і, простягаючи руку, промовив до Ольги несподівано зворушеним голосом:

— Прощавайте, Фрау Ольга!.. Якщо лишусь живий...

ОЛЬГА обернулась... Але в цей час —

12

увійшов ОРТСКОМЕНДАНТ з ДОЛМЕТЧЕРОМ росіянином.

МАТІС удав, що пильно робить ревізію книжок...

Одсалютували один одному. Матіс понуро, не одриваючись від книжок.

ОРТСКОМЕНДАНТ пройшовся по кімнаті і сів. А Матіс облишив книжки. Застебнувся. І одсалютувавши Ортскомендантові, пішов. В дверях озирнувся... І вийшов.

13.

Тоді ОРТСКОМЕНДАНТ звернувся до ОЛЬГИ:

— Відійдіть, пані, од вікна... бо простудитесь...

ОЛЬГА відійшла і стала коло рояля, дивилась примруженими очима, тамуючи тривогу...

А ОРТСКОМЕНДАНТ встав, пильно роззирнувся по кімнаті і підійшов до тих самих книг, що їх допіру розглядав Матіс. Перебирає книги, а тим часом, звертається до Ольги недбало, позираючи кутиком ока:

— Чи Ви не знаєте такого... такого... е...

14

В цей час навстіж розчиняються двері і влітають троє есесів, озброєних до зубів, і з ними офіцер. Збентежений, захеканий офіцер ступнув наперед, одсалютувавши рукою ОРТСКОМЕНДАНТОВІ, що шарпнувся назустріч:

— Що таке?!.

ОФІЦЕР:

— Гер Комендант!.. Ми Вас шукаємо... Прокляття!!. Той диявол видерся!..

— Як?!. — аж скрикнув Ортскомендант, приголом шений. — Що-о?!!. Видерся?!.

— Яволь!.. Допоміжня тубільна чота, що брала участь в операції, нагло збунтувалася, вихопила того диявола... Долметчер Капка також перейшов до партизан... Перебили весь наш спеціяльний відділ... Забрали машини і — зникли... Потрібні негайні заходи...

ОРТСКОМЕНДАНТ затупав ногами в нападі люті...

ОЛЬГА, чула все. Схвильовано закусила губу і — пильно дивилася на долметчера, аж той одвів свої очі..

ОРТСКОМЕНДАНТ подивився в той бік, де вона була. А тоді зробив знак рукою офіцерові й швидко вийшов з ним. Двом зробив знак, і вони пройшли до кімнати Ольги й стали, не зводячи з неї очей... Чути гомін за дверима, часто повторюване — "Яволь!.. Яволь!.." По короткій хвилі ОРТСКОМЕНДАНТ повернувся. Пройшовся по кімнаті, поденервований і сердитий. А тоді зупинився напроти Ольги...

ОЛЬГА вже бачила до чого йде, але намагалася бути спокійною, дивилась мужньо в очі небезпеці, хоч сама була бліда, закам’яніла, з міцно стуленими устами.

ОРТСКОМ.:

— Отже... Кажете "БОЖЕ ЦАРЯ ХРАНІ" зле??. Партизанка ліпше?.. (засміявся) — і Ваша сестра втікла теж... туди...

(павза)

Ви заарештовані!.. (і показав рукою на двері).

ОЛЬГА постояла якусь мить, вагаючись... А коли блиснули наставлені усторч скоростріли, — зідхнула... І пішла. Презирлива і горда.

Проходячи поуз мольберт, ОРТСКОМЕНДАНТ озирнувся:

— А де ж той... кривий!?! —

і перекинув мольберт ногою.

Павза — антракт

.....

Опівночі сходяться до мене друзі... Вони приходять з імли і сідають в головах і в ногах... Вони приходять з далеких фаланг Бамлагу, з Сибірських пустель і нетрищ, з Воркути й з Магадану, з Мурманська і з Караганди, вони приходять з Карпат і з далекої Хорватії...

Овіяні всіма вітрами, окурені порохом усіх шляхів, вони приходять і товпляться...

І я слухаю їхні розмови, завмираючи серцем і намагаючись не розвіяти марева рухом чи подихом...

Я слухаю, як грохочуть тайфуни над бухтою "Ольга", як б’ють хвилі Охотського моря в скелясті береги Сахаліна, як шиплять, гнані вітрами, піски Казахстану, як клекоче полум’я Волинськими селами, як плюскочуть хвилі каламутної Драви...

А друзі напосідаються на мене, товпляться: — Вони прийшли по моє слово. Вони хочуть, щоб я сказав світові правду й про них — велику страшну правду. Поки в мене ще голова на карку. Вони дивуються і вони радіють, що вона ще тримається... Вони кваплять... Бо голови в нас бувають так коротко...

Добре... Друзі мої!..

Я хочу відслонити заслону і разом з ними переглянути шлях, я хочу апелювати по їхнє слово, серце моє тремтить переповнене радістю вірної дружби, що раптом обступає мене непробійним муром серед цієї бльокади. Я відслоняю заслону і відкриваю очі...

Темрява... Пустка...

Я кличу їх — "Друзі мої!.. Гей, друзі мої!!." Тиша. Дзвінка, напружена тиша. Лиш десь за нею мечеться гомін в етері про вагітний грозами час...

Добре... Я пам’ятаю... Я завжди пам’ятаю про вас. Я все пам’ятаю про велич героїв... Як все пам’ятаю й про подлість нікчем. Але ницість ніколи не творила історії. Історію творить велика Правда, гордість за неї і мужність в її ім’я.

Вона завжди встає, як Фенікс із попелу...

ВІДСЛОНА П’ЯТА

Війська відкочуються панічно... Вони біжать через мій театр, покидавши всю свою техніку, скачуть, мов маріонетки... Далеко виє алярмова сирена протилетунської оборони, а вони біжать і біжать, забувши й про оборону, забувши про все, аби лиш тільки вирватись... Вчорашні гонористі переможці, — до чого вони подібні?!. Вони скачуть, мов блохи, по всіх просторах моєї Вітчизни, вони біжать через мій театр...

Ось так — вихоплюється прибитий панікою, розгублений німецький вояк десь із темряви, з-за заслони ночі і, засліплений раптовим світлом, поривається кинутися сторч, одчайдушно рятуючись від погибелі, що женеться за ним, — так ніби кльовн в маріонетковому театрі намагається кинутися, в залю, напропуд... Він шарпається на всі боки, як заєць під фарами автомобіля... На ручних дитячих санчатках везе

амуніцію, рюкзак, лижви, в’язки гранат, стілець з одбитою ніжкою... Ха!.. Везе трофеї разом з рештками власного узброєння... Ноги обмотані лантухами. Шолом йому з’їхав набік...

Мечеться:

— "Во іст штрасе нах Дойчлянд?!. Во іст штрасе нах Дойчлянд?!."

Хоче кинутися за коло світла, ніби в партер, сторч головою...

А на нього напірають ззаду... Другий і третій, і всі інші... Так утворюються на шляхах затори, збільшуючи паніку!.. "Шнель!.. Шнель" Градеаус!!. Градеаус!!.

Вояк поспішає. За ним черідкою і так само з дитячими санчатками інші. Обернувшись, ПЕРШИЙ кричить до ДРУГОГО:

— Ві гайст дізес лянд?!.

— Україна!!. — шипить у відповідь. І, це слово підстьобує всіх, аж но кожен з жахом стинається й присідає, мов би злодій, на місці злочину. Підстьобуваний цим словом, кожен припускає чимдуж... Щезають...

І тими ж стежками, крадучись, услід виходить ЖІНКА з малим дитям і з вузликом, друге дитя тримається за спідницю... Мати... Одна із безлічі матерів, розгублених на роздріжжі, закручених у вогненній віхолі. Стала... Ось так вибралась у дорогу... Зупинилась на розпутті й стоїть... Позаду — жах, і попереду — жах і мла... Похилилась і стоїть, межи двома смертями вибираючи... Похитала головою, зідхнула тяжко... І з мукою вернулася назад...

.....

На перехресті велика об’ява... Вона стоїть, у віччу як і те перехрестя, об’ява одна з безліч... й перехрестя одно з безлічі... Але воно одно те перехрестя, єдине, — синтеза всіх перехресть, узагальнення... Над ОБ’ЯВОЮ свастика, а під нею великими літерами — "СМЕРТЬ!.." — а далі не розбереш... І на перехресті ж колонка водотягу — звичайна колонка з підоймою. Але це перехрестя там, де була велика трагедія...

Вибігає перелякана ЖІНКА. Озирнулась тужно кругом та й заломила руки:

— Ой, Боже ж, Боже!.. Та нащо ж вони її виставили на позорище?!?!.. (похитується в тузі) — Два місяці мордували — та й розстріляли... Та й голу, заморожену виставили посеред міста!.. (дивиться з жахом кудись і закриває очі рукою) — Бідна — бідна, нещасна ОЛЬГО!!. Та хочби ж хто прикрив...

— Не можна!.. Стріляють... — підбігла ПРІСЯ; вхопивши жінку за рукав, показує кудись, перелякано шепоче: — А з другого боку — лежать дядя Гриць... і Кирпиченко... (раптом шарпнула) — Дивіться, мамо!.. Дивіться!.. Німак!.. мацає!..

ЖІНКА хреститься... І мала хреститься... ЖІНКА тужно:

— Два місяці мордували, та й ще...

ДІВЧИНКА:

— Мамо дивиться!!.

— Ох... Боже ж мій... (хитає жінка головою розпучливо) — уже ж біжать... дні і ночі біжать... Та й ще... коло НЕЇ... зупиняються...

Раптом христяться. Закривають очі руками і з жахом задкують геть...

Десь далеко стогне алярмова сирена...

Виходить до колонки військовополонений, — зарослий, у язвах, у бинтах, змучений; виходить з відрами і з пов’язкою "КРІҐСҐЕФАНҐЕНЕР". Понуро нагнувшись і потираючи руки, закляклі від холоду, підставив відро, береться за підойму колонки... Темний, як хмара...

З другого боку, задкуючи і задерши голову вгору, входить ДІДУСЬ у однім стоптанім валянку і в одній гальоші, на голові капелюх... Він зорить щось угорі з-під долоні... А тоді дивиться просто, десь на шлях апатично, без радости і без злоби:

— Ха-ха... От як біжать! День і ніч, день і ніч, і по всіх шляхах... Амуніцію на хребті пруть та на санчатках сурганять... От тобі й непобідима сила-техніка!.. Ха!.. То бігли італійці, мадяри, румуни, — а це вже сам нємець попер... Гех біжать...

— Нехай біжать... їх і в Берліні, знайдуть! (це полонений понуро, люто, злорадно).

ДІДУСЬ обернувся:

— Га... А ти звідки?

— З Колими, діду!...

— Так ти був на Колимі-і!!?

— Сім років, діду!..

— О!.. З моїми синами...

— З твоїми, діду...

— А тепер?

ПОЛОНЕНИЙ оглянув себе, наче демонструючи, і понурим сарказмом:

— В Європі був...

— О!.. З моїми — (витирає очі) — дочками...

— З твоїми, діду...

ДІД розгублено озирається, безпомічно шепоче:

— Господи!... А що ж тепер... Ти ж глянь, глянь!.. Як біжать...

— Нехай біжать... (крізь зуби) — їх і в Берліні знайдуть!!.

— Синку!.. А ми ж... А нас?!.

— (понуро) — Повішають, діду... (з раптовою розпукою) — Нас повішають, діду. І мертвих повиймають з могил та й знов повішають... Так... Але нехай же й їх пороздирають на шматки, старих і малих, і дітей і жінок... (задихається) — Там ідуть НАШІ хлопці.!. Ого!.. І щоб всіх!... І немовлят об стовпець головою... як вони наших!.. (Трясеться. Напівбожевільний в нестямі витріщив маніякально очі і, витираючи холодний піт, повів рукою тихо:) — От трупи... Це нас сорок сім тисяч... за тиждень... вимерло... від голоду... (шепоче) — За тиждень, діду... А за два роки... а... (та й глянув на діда).

ДІД читав об’яву, впавши на неї оком. Водив по ній пальцем. А полонений жадібно дивився... А потім ДІД відсахнувся і, відступаючи, закліпав очима — перехрестився і помалу зняв капелюх...

ПОЛОНЕНИЙ потягся рукою до шапки:

— Це... про ту жінку...

(і помалу-помалу теж зняв шапку).

Далеко виє алярмова сирена.

.....

1

Розбомблене мешкання Урбанів. Одна стіна вивалилась. У велику проломину видно майдан, а на нім, біля зруйнованого пам’ятника Шевченкові, мов би мармурова статуя, стоїть розстріляна, гола і заморожена ОЛЬГА. З гордо піднесеною головою...

Чути як крокують військові відділи десь і хаотично гудуть машини...

ОЛЬГА стоїть, лицем наставившись в небо... Якась жінка підбігла і накинула на неї шмат ряднини... Але підійшов німецький вояк і здер ту ряднину геть... Далеко виє сирена... Хтось голосить:

— Ого-го-го... Тікають... "Диви!.." Санчатками... "Як старці вже..." Ой, Боже, Боже... Навіщо ж вони її... (такі блукаючі, злорадні і тихі розпучливі голоси).

2

До помешкання засапаний вбігає МАТІС... З костуром, з рюкзаком за плечима.

Він уже не в пишній формі фельдкоменданта. Розхрістаний, забрьоханий, в пошматованій, брудній одежі. Не голений, з забинтованою ще й не покритою головою. Безмежно вимучений. Став посеред хати, озираючись блукаючим поглядом...

— "Що це?!. Де ж ВОНА?!.. Я мушу її бачити... Мушу!.. Фу-у... Все пропало!!. Повний розгром!., (кидає костур, зміненим голосом:) — Але... Я — живий!.. (Мацає голову і радісно сміється) — І я додержав слова... зайшов... Тепер я вже додержу слова (заглянув у сумежну — за сценою — кімнату; вернувся і став розгублений:) — Що це?..

Раптом глянув у проломину. Аж ступнув наперед. Протер очі...

— Фрау Ольга!!.— вигукнув нагло потрясений. І відсахнувся.

— Так... Фрау Ольга!!. — поточився і обперся об рояль, тупо глядючи просто себе, а тоді знов у проломину, туди, на "мармурову" жінку, не в силі одвести очей.

— ...Фрау Ольга...

і прошепотів з, непідробним жалем, майже розпачем:

— "Королева"...

Тремтячою рукою обмацав кишені, ніби злякавшись чи не загубив щось... Ні, не загубив... Довго і гарячково нишпорив в грубому кишеньковому папірнику... Знайшов!.. Довго дивився на знимку і рука йому тремтіла, тримаючи... Потім старанно сховав... і перевів очі на площу... та й враз закрив ті очі ліктем:

— Безглуздя... Яке потрясаюче безглуздя!!. І засміявся гістерично:

— Ха-ха-ха-ха.., От... (і знову сміявся, і простіг руку туди, до неї:) Ти мала рацію, фрау Ольга!.. Ти мала рацію!.. І ти й тепер маєш рацію от, така горда...

Біля фігури скупчились кілька вояків. MATIC, шарпнувши за автоматичного пістоля, закричав несамовито:

— Раус!!. Раус!!.

Але враз махнув рукою, саркастично:

— Цу шпет... Ес іст цу шпет майн лібер гер... Хм... Це називається "перемогли"... Ха-ха-ха!!. Розтоптали, розчавили, постріляли і виставили оголену перед цілим світом — дивіться!.. Ось де довершився, весь геній тисячолітньої культури і вся найграндіозніша мілітарна міць!.. Ось для чого Німеччина не їла масла 10 років!!. Ха-ха-ха... (прошепотів трагічно) — І ось де ми зломили собі хребет. Так... (дивиться якийсь час погноблено, тре очі) — Яка неймовірна трагедія!... (саркастично) — Ось це мусить бути пам’ятником, апотеозою цієї війни. Ха! Досягнення двох мілітарних потуг... Що?!. (шарпнувся) — Це ми?.. Так, це ми!.. Але й вони. І вони Фрау Ольга! І вони! Ти їм скажеш... ВОНИ там ідуть, маршують за нами, як перше ми йшли за ними... через твою голову... Це вони ідуть, щоб на довершення, ха-ха-ха, Тебе ще повісити... (павза) — Тож ти стоїш отак не день, ти стоїш отак десятиліття... Я знаю... Ми лише прислужилися — унагляднили... (мацає голову, тисне на скроні).

Ах, все йде в прірву... Фрау Ольга! Твоя правда. Ми котимось у прірву... Тепер ясно, — ми котимось... у прірву... А над прірвою стоїш ти і ніхто не годен тебе туди зіпхнути...

(сміється глумливо, дивлячись на свої чоботи)

Дві... Дві найбільші мілітарні потуги світу не могли дати з тобою ради — упокорювали, нагинали, ставили на коліна... А Ти все була

горда... І от — нарешті поставили... І ти стоїш... Але — стривай... Момент... Де ж її дитина, син?.. У неї ж був син!..

(озирається, підіймає якусь дитячу ляльку, розтрощену й поковеркану, тримає її в руках... Оглядає всі речі... Дивиться на портрет її мужа, взявши з столу, і обережно кладе назад, кладе на стіл поламану іграшку і, повівши очима по хаті, тихо починає виходити... Шепоче:)

— Ні, і Ми, і Вони — безсилі Тебе подолати... І Ми, і Вони пописалися ось так... На цілу Історію. Але — й тільки... Крапка. І зветься та крапка — "ганьба на віки вічні"...

(Хапливо поправляє рюкзак і бандаж на голові... Бере костур:)

Прощай, фрау Ольга!.. (стоїть, дивлячись туди, в проломину, завмер, не в силі відірвати очей... навіть не чув шелесту за собою).

3

До кімнати увійшла МАТИ Ольги з клуночком... Змарніла, бліда, згорблена, але стоїчна в своєму горі. З нею, тримаючись за руку, БОРИС.

МАТИ тужно глянула в куток, де висів вцілілий образок Марії, і впала на коліна:

— Мати Маріє!.. Мати Маріє!.. (і прошепотіла) — Куди ж?!. (та й забилась в мовчазному риданні).

МАТІС обернувся:

— Син!.. О, майн... майн кінд!..

БОРИС ухопився рукою бабусі і стояв нахмурений, дивлячись великими, розумними очима, повними сліз, на Матіса усторч...

МАТ1С зробив крок вперед...

БОРИС зробив крок назад... і не зводив тих очей, мерехтливих, трагічно розширених, мовчазних, але ненавидящих.

МАТІС приголомшений став, як укопаний, — не витримав погляду:

— О, майн Ґот!.. (провів рукою по обличчі) — Х-ха... Ось... (враз збагнув найтрагічніше, найстрашніше у всьому цьому... Очі йому заблукали гарячково. Потрясений тією думкою, він її прохрипів схвильовано, пророче й гірко, як власне прокляття:) — Так, так... Ось!-

Батька замучили ВОНИ...

Матір замучили МИ...

А обоє ми будемо прип’яті до ганебного стовпа Історії НИМ!!.

І, задкуючи-задкуючи, помалу вийшов геть.

Вийшов. Щез.

4

МАТИ, стояла, вклякнувши... І навіть не бачила Матіса...

БОРИС тримав її рукою за плече і дивився в проломину, де щез Матіс і де в далині маячив трагічний сильвет його матері з обличчям, піднесеним до неба.

.....

...Людський цурпалок виплівається з імли, обсічений кругом — лиш тулуб і голова та й, та безока з чорними дірами, замість блакитних очей — він випливає з хаосу... Його вивозить в візочку старенька-старенька матуся до камплички, що стоїть на перехресті шляхів Баварії. Вивозить до камплички і ставить, а сама вклякає перед образом Марії з дитям. Безпомічна й безпорадна, така мовчазна і тиха в свїій журбі, старенька матуся.

А цурпалок сидить у візочку... Теж мовчазний... Нерухомий... Дивиться порожніми очицями десь у безвість, дивиться тими чорними дірами й дивиться ротом, туди, до сходу сонця...

Він нічого не бачить??

...Ні, він бачить... Він внутрішнім зором бачить більше, аніж інші, аніж цілий світ. На пукатому, колись гордому, а тепер безокому чолі хвилями сходяться тугі й глибокі зморшки, і товпляться... І вже не можуть розійтись. Так, либонь, товпляться думи... Дивиться назад, в минуле, і дивиться вперед — в майбутнє, напруженим внутрішнім зором...

Вони зустрілись в убані, в центрі Берліну, вірніше, під центром Берліну, в підземних провулках, сповнених грохоту останнього страшного побоєвища, — командир дивізії без назви (просто "Н/Н" —) степовик Сашко і командир дивізії з армії "Ґрос Дойчлянд" — Матіс таки...

Зустрілися... І перший власноручно обсік другого з скоростріла, — обсік його кругом, як обсікають дерева з угілля, але не втяв душі, — пустив живим, сказавши великодушно: — "А тепер іди... Живи собі". І сам пішов... Пішов, далебі, назад... десь у свої степи... Похмурий і страшний в своїм непогамованім гніві... Так, він пішов готувати грізний

реванш, — останній реваш, за ОЛЬГУ, за ВСІХ і за свого брата Комбриґа...

"Ґрос Дойчлянд" розлетілася, як розлетілися Матісови руки й ноги.

Лишився цурпалок... Він лежав і кліпав блакитними очима без скарги й відчаю, сприйнявши все, як справедливу винагороду невідомої, але могутньої всевидящої Немезиди... Обсічені конечності йому ампутували чиїсь санітари, а блакитні очі випекли вогненні віхоли, що нестримно клекотали над Берліном...

І тепер от він — рештки, що лишилися від гордого красеня — куций, безпомічний цурпалок — стоїть у візочку на розпутті, біля камплички, мов би мумія, і не бачить навіть власної матері, що вклякає перед образом Марії. Але він бачить більше. Обернений лицем на схід, він дивиться порожніми очицями туди, де сходить опалове сонце над згарищами, ловить розкритими устами проміння і жде, занурений у свої думи. І бачить ще вогнений шал бурі, спиненої на половині. І відчуває тишу передгроззя... І жде. Терпляче й переконано в неминучості завершення. Жде. Мимо проходять години й люди, десь назрівають події, десь світ вагітніє грозами, а він вже нічого не хоче... Він лише хоче і жде Правосуддя. Виглядає його. Дивиться-дивиться, напружується всіма рештками свого єства... — і він бачить його...

Воно чигає, з незабутнім обличчям того месника і судії — того доброго та й невмолимого, безстрашного степовика, — довготерпеливого в своїй доброті і нестримного в своєму всесокрушающому гніві, що здібен нагло проломити грудьми найнепробійніші твердині і кинутися в них, як сама кара Божа, а з ним тьми і тьми їх... Таким мусить бути Правосуддя, невблаганне і неминуче... І він бачить його...

І він бачить і того другого винуватця перед Історією — бачить як він іде до фінішу з Домоклевим мечем над головою... Зближається година і — меч впаде!..

...Відчуваючи, передбачаючи те, солодко завмирає серце й тремтить в цурпалкові...

Меч впаде... і тоді вони вдвох уже стоятимуть отак у візочках на перехресті і порожніми очицями дивитимуться одне на одного через простори... дивитимуться в себе... дивитимуться в минуле... дивитимуться на Неї...

Вона їм стоятиме в глибоких ямах очиць, незрівняна і ганебно поругана, — стоятиме, як вічний докір, як апотеоза їхньої ницости і підлоти, і як прапор неминучої відплати... Відплата зближається, і він її жде...

Він те бачить...

Він в те вірить...

Він того хоче...

І він те на собі відчуває...

Як відчувають дві матері, вклякаючи перед образом Марії, і як завтра відчуватиме третя.

Передрук здійснено за виданням:

Багряний І. Розгром: Повість-вертеп. — Б.м.: Прометей, 1948. — 125 с.